Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ३६२१ 'मार्कण्डेयपुराणे,

Title सप्तशतिका. तात्पर्य टीका

Author ×

Extent ४६ Age ×

Subject पुराण माहात्म्यं

25,28

25

सप्तशतिकातात्पर्यटीका
मार्कण्डेयपुराणे

३६२९

५८

३६

३ गा

॥श्रीगणेशायनमः॥ श्रीकृष्णद्वैपायनाभिधानेनमहर्षिवेदव्यासप्रोक्तमार्कंडेयपुराणांतर्गतंजयाख्यंदे
वीमाहात्म्यप्रकाशकसप्तशतिकाभिधानं॥ सावर्णिः सूर्यतनय इत्यादिसावर्णिर्भवितामनुरित्यंतग्रंथसं
दर्भे क्रोष्टुकिनामद्विजन्माप्रियशिष्यःशिरसाप्रणम्यमार्कंडेयमपृच्छत॥ भगवन्निहखलुभूतले अनेक
मनवोभूतास्तेषांमध्येसावर्णिरष्टमोमनुर्बभूव॥ सचभगवत्यामहामायायाःप्रभावात् कीदृग्भव
दिति श्रोतुमिच्छामि॥ मार्कंडेयःकथांकथयितुमुपचक्रमे॥ अत्रछंदऋषीकरणं॥ सप्तशतीदेवीसूक्तस्य
मार्कंडेयऋषिः अनुष्टुभादिजगत्यंतःपुनरनुष्टुप्त्रिष्टुप्छंदांसिदुर्गादेवीदेवताभुवनेशीबीजंरमाशक्तिःसं
कल्पितार्थसिद्ध्यर्थेजपेविनियोगः॥ मंत्रोद्धारस्यभुवनेशीरमाबीजंदुर्गादुर्गेत्युदाहृतं॥ रक्षतिश्र
स्तरंबिंदुयाद्यद्विजोयावधिर्मनुः॥ सूर्यतनय इतिदक्षसावर्ण्यादीनांव्युदासार्थंतत्तुल्यत्वंनिशामय
जानीहि इत्यर्थः॥ रामत्नसंघातो [illegible] विस्तरात्प्रपंचतःगदतःसमेत्यपवादविषये क्वचिदुत्सर्गस्यसमा

व्यालेनोवेदइति

वेरइतिपंचम्यार्थे ॥ अव्ययंवापंचम्यंतायद्वामविस्तरात् ॥ ममश्रहप्रपंचात्तमदीयवचनात् ॥ विस्तरोविग्रहे
व्यासः स च शब्दस्य विस्तरइत्यभिधानात् ॥ महामायाईश्वरशक्तिः सैवप्राणिनोमोहयति ॥ अस्याँनुभावेनेदं
अस्यन्न्यायादित्यनुकूले छाया ॥ यथायेनप्रकारेणमहामायामहतीमायाबुद्धिर्यस्याः जयाबुध्यात्रे ना कृ
रक्षणांभवति ॥ मायास्यात्तशांबरीबुध्योरितिमेदिनीकारः ॥ महानसाधारणो भागो भगासमुदायोयस्य सैव
श्वर्यस्य समग्रस्य वीर्य्यस्य यशसः श्रियः ज्ञानवैराग्ययोश्चापि षस्लो भगाइतीगरोति ॥ ॥ सावर्णिरिति
संभ्रमेषुनरुक्तिः ॥ अत्रइतिहासमवतारयति ॥ स्वारोचिषानामद्वितीयोमनुः तदधिकारेणपन्नसि ते । पद्मास्व
रोचिषस्यादंतस्यदं मित्यण् ॥ अंतरसमयेद्वितीयमन्वंतरइतियावत् ॥ चैत्रो नाम क्षत्रियवंशः तत्रोत्पन्नः स
र्वभौमः सोमनोरथायस्येत्येवंभूतोभूत् । तत्रणपः प्रहर्षसंहर्षौ महर्षिमार्कंडेयः ॥ प्रकृष्टचेष्टाक्षोणिदिं
नाम्नुनमहद्वैयस्वारोचिषश्चैलवित्तमिनामसेरेवत वाक्षेषवैवस्वतसावर्णिपंचतपरोप्यंभौत्यच
तुर्दशमनवस्त्यतिप्रसंगसर्वोपकारनिरतापादुर्गायानिसर्गतोमाहात्म्यमाह ॥ नसेयत्ति ॥ अरसान

मुपमर्दितुर

२ चर्मयत्नीप्रभवान्पुत्रानिव। कोल्लेति कांविद्राजधानीं तां विध्वंसितुं शीलं येषां॥ विशदेनयातोरत्यानुचरणेन
नकोल्लाविध्वंसिनः॥ कोल्लाविध्वंनिवासिनो भूपाः तस्य रात्रे वा विपक्षा बभूवुरित्यर्थः। अथवासुरथस्यैवरा
लं३ जधानीं तां विध्वंसितुं शीलं येषां। अथवा कोल्लाः शूकराः तान विध्वंसेति नखादंतियवनाइत्यर्थः॥ कोल्ल
नामास्त्रविशेषः तेनविध्वंसितुं शीलं येषां॥ कोल्लापशास्त्रभेदः स्यात॥४॥ युद्धं संप्रहारः दंडो हस्त्यश्वा
दिसमूहः अतिप्रतिशये नायबलो दंडोविद्यतेयस्या अथवा दंडाहस्त्यश्वोदयः दंडकारणात्॥ सएवदं
डोच्यते॥ अतिप्रबलश्चासौदंडश्चेति अतिप्रबलदंडः सोस्यास्तीति अतिप्रबलदंडी अतितेजस्वीत्यर्थः
॥ न्यूनैरबलसाधनैरपि तैः सुरथोजितः॥ भंगानयोजितः आक्रांतः अभिभूतश्छिन्नदेशो वा ततस्ते राक्रांतः
स्वपुरमायतो निजदेशाधिपोभवदित्यर्थः॥६॥ ततस्तदनंतरं एतादृशाक्रमणावी च्म बयमपि असाकोश
दिकंगृहीमइ ति चिंत्य दुष्टैरागद्वेषादियुक्तैः समस्तैरमात्यैर्दुष्टात्मभिमहापातकादिदोषशीलित्वया निंदित
त्मभिः तत्रैवनिजपुरे तस्य कोशाबलं चापहृतमिति॥ कोशाभूर्द्रव्यः प्रत्यूष पूषकषकोषविषंदोषा त्यादि॥
हृतस्वाम्योऽन्यगृहीतस्वामिभावः सन्ते निस्तारकारणमपश्यन् आखेटकव्याजेनएकाकोववनं गहनं जगाम॥

× ततोमृगयेति। मृगयाव्याजेनमृगयवधछलेन हृतंस्वाम्यं आधिपत्यं यस्य एकाकाद्वितीयोगहनं वनं जगाम
इहयं आरूह्यइः कामः इच्छा सएव हयपत्तं आरुह्य १४

× स॰ प्राप्तिहु॰ प्रधानोमुख्यइत्यमरः लिंगं स्यजत्यपीतिन्यायात् ... त्रयोजनेका ... ना
सत्वपुरंगमाः ७ ×

ासतत्रेत्यादि॥ तत्रवनेसराजामेधसोद्विजवर्यस्यमेधोनामधेयंआश्रमंदृष्टवान्॥ आश्रमोब्रह्मचर्यादौवानप्रस्थेकोमठइ
तिप्रकर्षेणशांतैःश्वापदैःमुनिप्रभवात्स्वतोहिंस्रैर्व्याघ्रादिभिः॥ आकीर्णंपूरितं। अनेनमुनेरनुभावोध्वनितः॥ मुनिसम॰
शिष्यामुनिशिष्यामुनयोमननव्यापाराश्चेतिवातैरलंकृतं॥ ९॥ किंचित्कालमत्यंतसंयोगेद्वितीयासवेत्यन्वयः॥
तेनमुनिनापूजितः॥ इतश्चेतश्च अनियतदिक्षु॥ मुनिवरेतिभागुरेः सेवोवनांतत्राश्रमेतदाराजासोचिंतयत्॥ कुत्
चिंतयदित्याह। यत्तोममत्वाकृष्टचेतनः॥ ममेतिषष्ठ्यंतप्रतिरूपकमिदमव्ययं॥ तस्यभावोममत्वंममेत्यभिमानस्ते
नाकृष्टावशीकृताचेतनायस्य॥ मत्पूर्वैःमदीयप्राचीनपुरुषैः पूर्वंप्राक्कालंपूर्ववद्द्वितीया॥ असद्वृत्तैरितिहेतुगर्भंनि
रोषणं अतएवधर्मतः धर्मेणपाल्यतेनवेतिविकल्पः॥ सप्रधानोमहामात्रसहितः॥ ममशत्रुवशंगतः कोन्नभोगानु
नप्स्यतइति अहंनजानेइतिपूर्वेणासंबंधः॥ नजानेइतिवाक्यार्थोऽत्रनकर्मेहरंतीपश्यनमेगोधावतिवनइतश्चत
तिद्वितीयासिः पदेसप्तम्यंतंआद्यादित्वात्तसिः इहसर्वत्रेत्यर्थः॥ १२॥ अनुगताःसेवकाः॥ प्रसादःतुष्टिदानं॥ अ
वर्षदेयदानंभोजनंवेतननंतैर्हेतुभूतैरितिकाकाक्षिवदुभयत्रसंबध्यते॥ अनुवृत्तिंसेवां॥ ध्रुवमितिवितर्के॥ असम्यं
इति॥ आपतुरीयोसोव्ययः सम्यग्व्ययः ततोन्यथा असम्यक् व्ययतच्छीलैस्तत्कारिभिः॥ अथवासम्यक् ...

त्यैर्व्यसनविषयव्ययभिः कोशो विरसमयसंचितोतिदुःखेन व्ययन्नपेत्याक्षयं गमिष्यति॥ एतत्सर्वं अन्यच्च पार्थिवं
तायामास॥ अभ्यासे निकटे वैश्यं ददृष्टवान्॥ १५॥ ततो दर्शनानंतरं भोः कस्त्वम् अत्रागमने को हेतुरिति वैश्यः प्र
नृराज्ञा भो इत्यामंत्रणे॥ अत्राश्रमे इष्टवियोगानुचिंतनेन शोकदुःखवंश्य चिंतावसादो दौर्मनस्यमिति दृश्यते॥ अ
राप श्रुत्वा प्रणयोदितं विश्रंभेणोदिते॥ प्रत्युवाच प्रतिवचनं प्रश्रयावतः विनयनम्रः॥ पुत्रदारैश्च कारात्स्वजं
निरस्तो वित्तक्षिप्तः॥ असाधुभिरिति हेतुमं विशेषणं॥ १७॥ नकेवलं नम द्विष्टो वनमभ्यायनिरस्तः॥ निःसारितः
वमहं धनैर्दारैः सुतैः राप्तवं युक्ति विहीनो वनमभ्यागत इत्यर्थः॥ आप्ताः सुहृद्यः बांधवाः ज्ञातयः सतथाभिबोहं बु
कुशलात्मिकां शुभामशुभां वार्तां तामेव विविच्य दर्शयति॥ किंत्विति मितिसंदेहो नुवितर्के तेषां पुत्रदारस्वजनानां
न त्रापत्यादौ न्तेमं कल्याणं अक्षेमं अकल्याणं सांप्रतमिदानीं कथं किं विवंतांशीलं सुता इत्युपलक्षणं॥ २२॥
भूतैः पुत्रादिभिः भवान्निरस्तः कथंभूतैर्धनेलुब्धैः धनैः कारणभूतैः लाभिते उत्पादित लोभैः लुब्धैरित्यर्थः पाप
गतव्यः तेलुब्धैपुत्रदारादिभिर्धनेनिरस्ताः भवतो मानसं तेषु तथाविधेषु स्नेहमनुमन्याति किमिति वितर्के किं म
त्सितस्य तव मानसं तेषु स्नेहमनुमन्याति कुत्सितो भवान्न किं वा भवानुत्तस्य किमिति प्रश्ने भवतो मानसं मनः

मनुमैव भ्रातिश्रासेजयति ॥ अस्मद्धृतं मद्विषयं मममनो निष्ठुरतां पारुष्यं न वभ्राति न भजत इत्यर्थः ॥ येपुत्रैर्दारैः स्वजनैश्चापि
त्यक्तोहं पतिदारैः स्वजनहार्दैश्व संज्ञोन्वयः ॥ निराकृतः त्यक्तोस्मि ॥ तेषुतथापि वेषु अपि मे मममनो हार्दं सस्नेहं ॥ एवंका
रोमि नत्रकोमेहार्दीत्यनेन तेरं दूष्टव्यः ॥ किं कृत्वा पतिस्वजनहार्दं वसंत्यज्यापितारियः स्नेहसंपत्योप अर्थे प्रेम नतत्स्वज
नेन चया हृदयवृत्तिः तामिति पुत्रैर्दारैर्वंधुभिरिति क्रमेणयोजनीयं ॥२५॥ हेमहामते ॥ जानन्नपि नाभिजानामि किं मे
दिति ॥ तैर्निरस्तोहमिति जानन्नपि विगुणोष्वपि विरुद्धगुणेष्वपि वंधुषु पुत्रदारादिषु यत्र चित्तं प्रेमप्रवणं स्नेहानुवि
प्रेमपरं अत्र नाभिजानामि हेमहामते किं मे तादृति भवत्तं पृछामि तेषामित्यादिना कृतहेतोर्निश्वासादेर्मे नस्पवजा
पतइति ॥ यथावदमन्वयः तेषुप्रीतिषु रक्तेष्वेषु यन्मेमनो अरूपंज्पतेतत्र किं करोमीत्यर्थः ॥ हे विप्र तं विप्रं मेधसं समुपस्थि
तावुपपन्नौ ॥ ॥२६॥ पार्थिवेषु सत्तमः ॥ यथान्यायं यथागमनं यथार्हं यथाचारेण मुनिना सह संविदितं संभाषां ॥ संविदस्थि
यां प्रतिज्ञायां आचारेसंगमेपि चासंभाषायां क्रियाक्रियाकारे संकेतेनाम्नि भाषणे इति तेषां त्रयाणां मध्ये प्रथमं राज्ञो वाच ॥
हेमगवन् आनम्यत्वामेकमहं ॥ प्रष्टुमिच्छामि स्वचिंतायततो विनानिरोध्वं विनामेममनसः दुःखापदुःखकारणं तदूदस्वे
त्यन्वयः ॥ भाषणायसंभाषाज्ञानयन्त वित्पुपमंत्रेणेषु वद इत्यात्मने पदं राज्ञेस्पमयममम त्वं अस्विन्नेष्वपि राज्ञोगबु

हस्त्यश्वरथादिषु मममेति ममत्वं। राज्यस्येति सुपां सुलुगिति सप्तम्यर्थे षष्ठी॥३०॥=॥ ममेति किंभूतस्य ज्ञानवतोपि ज्ञानवतोपि यथाऽज्ञस्य
वअन्ताभिज्ञस्येव हे मुनिसत्तम किमेतत्॥ अयं च वैश्यः पूर्वम्हं नाकोपि त्यापचकार॥ पुत्रैर्निकारं प्रापितः दुःखी कृतः॥ तथा श
४ च स्वार्थे भृत्यैः राजाभिभूतः त्यक्तः च मुनि अपरित्यक्तः तथाप्यसौ वैश्यः तेषु पुत्रदारस्वजनेषु अतिहार्दी अतिस्नेहवान्। एवम
५ नेनप्रकारेण अहमपि द्वावप्यावां अत्यन्तदुःखितौ गमत्वात्समासः॥ दृष्टदोषापि यत्र तस्मिन्विषये वस्तुनि ममत्वेनाकृष्टम
नाययोः हे महाभाग अत्र एष मम वैश्यस्य च ययोः ज्ञानिनोरपि यत् यस्मात् मोहः स्तत्र किमेतत्॥ केन प्रकारेण त्यर्थः॥ मोहोऽज्ञा
५८ न्यथाप्रतिभानं॥३१॥=॥ नह्यस्मिन्विधाने मोहो भवितुमर्हतीत्याह॥ एषा इति वस्तुत्वे परिच्छेदो विवेकः तत्रांशस्य तज्ज्ञानस्ये
त्यर्थः॥ अवा अविवेकेनांशस्याविवेकस्यातिपावत्। एवंभूतस्येव नादृशी भवति॥ ननु विवेकिनस्तत्कथं आवयोर्मोह
इति भावः॥ अत्र वर्णनं॥ आहारनिद्राभयमैथुनादिविषयप्रतिपत्तौ ज्ञानमसौ वेत्यर्थः॥ तत् ज्ञानं निरमे स्रमे आपद
मंतरेणोत्पद्यत इत्यर्थः॥ विषयश्च रूपरसगन्धस्पर्शरूपः सर्वविषयएकरूपः॥ ज्ञानवैचित्र्यमुक्त्वा व्यपतीति प्रकटयन्नाह २८
अमितरूपरसादिविषयः पृथक् पृथक् तां जातिनानात्वमापद्यते एवमनुष्यादिजन्तुः तेषां ज्ञानं भिन्नमेव॥ अपरे इह ज्ञानं
द्विविधं परमपरं चेति। तत्र परं मोक्षज्ञानं अपरं लोकव्यवहारहेतुकं। आहारनिद्रादि सर्वसाधारणं। केचिद्दिवसे अन्धाः
उलूकादयः रात्रौ काकादयः दिवारात्रौ छुछुंदरि किंचुलिकादयः दिवारात्रौ तुल्यदृष्टयो मार्जारादयः॥३६॥ ननु देवता

वाल्नप्राणीयपरु कारेणापितत्कथंसर्वेसर्वज्ञंतोरित्युक्तो त्वन्निराकर्तुमाह।ज्ञानीति।मनुष्याः सत्यंतत्वेतोज्ञानिनः किंतुइतिवा
क्यांतरंवेष्टेतेनमनुजानेनकेवलंज्ञानिनोभवंति यतोहिपशुपक्षिमृगादयोपि ज्ञानिनः हिशब्दो हेतौ अप्यर्थेवा॥ आदि
शब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते पश्वादयः ग्राम्याघाः पश्चादयोंडजाः मृगा आरण्याहरिणादयः। अत्रपशुग्रहणेनैवमृगग्रह
हणेसिद्धे मृगग्रहणं विशेषप्रतिपत्त्यर्थं ज्ञानमित्यादि॥ यत्तेषांमृगपक्षिणांमनुष्याणांमेवेति उभयोः अन्यदपितथा
तुल्यंतथाव्यापिपारवादि। ज्ञानेपीति ज्ञानेविद्यमानेपिएतान् पक्षिणः क्षुधातुरसुद्यापीड्यमानाअपि शावचंचु
षु कणमोक्षादानेनादरान् इति पश्य मानुषा इति॥ हेपुरुषश्रेष्ठ एतेमानुषाः सुतान्पुत्रान्प्रति साभिलाषाः के
सि ५ स्मेहेतवेप्रत्युपकारलोभात्प्रत्युपकारार्थं॥३०॥ लोभादिति।एतेसुतामममावश्यमुपकारंकरिष्यंति इतिलोभः किंन
पश्यसि॥ वाक्यार्थकर्मायंदर्शितवानुः यथापश्यमुखोवावर्तिति॥ पद्याप्रिपदर्शितमंयात्तथाविवित्तिदन्त्युपरिदित्स्येतातथा
पीत्यादि महामायाप्रभावेन संसारस्थितिकारिणा मनुजादयो मोहगर्तेनिपातिताः महामोहह्रदे ममतावर्त्तावर्तेनमभेन
वातीजनंनेमोपत्रतस्मिन्महामोहे याभगवती तस्याः प्रभावेन। किं वा संसारस्थितिकारिणा भगवता विष्णोर्निपा
तिताः ज्ञानिनइतिवाद्वयांतन्मोत्रेति॥ ततस्माद्अत्रविस्मयोनकार्यो हरेर्वासुदेवस्यजगत्पतेर्जगतःपत्युर्हरेर्मायाभगव
तीयागनिद्रात्वर्यंजगत्एतद्विश्वंसंमोह्यतेतीवकाभवत्रावधारणोत्येवेत्यर्थः। ज्ञानिनामपीत्यादिमहामायाभगवतीज्ञानि

नामपिचेतांसिवलान्नज्ञानमाकृष्यमोहायप्रयछति। हीयस्माद्धेतो हिहेतावधारणे इतिविश्वः॥८३॥ तयेतितन्याम महामाययाएतत्
त्सर्वंविश्वंसृज्यते॥ किंभूतविश्वं। चराचरंचरंवा चरंजंगमस्थावरूपं किंवएतच्चराचरंजगत॥ किंभूतंविश्वंसर्वंअखिलमि
५ तियावत्॥ साएषाप्रसन्नासतिमनुष्याणांमुक्तयेमोक्षायभवति। साविद्येति। हेसर्वेश्वरत्वयेतेसाईश्वरीमहामायापरम
उत्तमा।विद्यासनातनीनित्यावदोर्घ्यसायंविरंप्राहुःपूर्गोऽव्ययेम्यषाडुक्ते। तुद्धेतिसुनलडागामेभिश्व अतीवामुक्तेहे
तुभूतावसैवसंसारवंधहेतुश्चसंसारवंधायपुनर्जन्मनहेतिस्थितिवकारसमुच्चयोहेभगवन्महामायेतियांभवानब्रवी
तिसादेवीकेति। हिशवः प्रश्ने। सादेवीकथंकेनप्रकारेणउत्पन्नाजाताहेद्विजअस्याः कर्मचकिं चकारात्रभिन्नक्र
मे॥८६॥ तथाचकथंउत्पत्तिःकर्मचकीदृशमिति॥ यदितिसादेवीयत्स्वभावेस्वभावायस्याःसायत्स्वभावोऽभिप्रायः
।यत्स्वरूपायस्वरूपंयस्याःरूपमाकारःयदुद्भवायस्माद्भवोयस्याःस्यादुत्पन्नोद्भवात्पत्तिःहेमुनिश्रेष्ठतत्स
र्वंत्वत्तःसकाशाच्छ्रोतुमिच्छामि। स्वभावादित्रयेत्वनइति। आख्यातापरेणोनतत्सर्वसिलः। मार्षिनित्येति। नित्यैवस
जगन्मूर्तिःजगतांमूर्तिर्जगन्मूर्तिर्नित्याजगदेवमूर्त्तिर्यस्याःसेवेतिएवकारोयथोपयोजनीयः। तयादेव्यासर्वमिदंजग
तंव्याप्तंतथापितत्समुद्भूतिस्तस्याउत्पत्तिःसम्यकप्रकारेणोत्पत्तिःममसकाशात्बहुधाप्रकारेणश्रूयतांममेत्यव्ययमिदं ५
त्यनुकामेमतिषष्ठ्यांतेपदंविवक्षावशात्कारकाणिभवंतितिन्यायात। इंद्रादीनांकार्यसाधनायासातदाप्र
काशमेत्येतिपदाउत्पद्यते॥४८॥३॥

सा नित्यापि तदा लोकेऽस्मिन् लोकत्रये उत्पन्ना प्रोच्यते ॥ योगेति ॥ यदा यस्मिन् काले प्रलयकाले जगति एकार्णवीकृते सति । एकार्णवे
कृतं तदेकार्णवं कृतं । एकार्णवीकृते तस्मिन् सकलजगज्जनानां मेव भावात् ॥ भू तद्भावेभिः विष्णुर्भगवान् प्रभुः । शेषमास्त
शयनीयं कृत्वा ध्यानरूपां योगनिद्राम् अभजत् ॥ तदेत्यादिश्लोकद्वयेन संबन्धः । तदा तस्मिन् काले द्वावसुरौ भयानकौ मधु
कैटभौ । मधुश्च कैटभश्चेति समासः । विष्णोर्भगवतः कर्णमलोद्भूतौ ब्रह्माणं हन्तुमुद्यतौ । कृतोद्यमौ । तत्र ब्रह्मणः संन
कृत इति संशयनिराकर्तुमाह ॥ सेति ॥ स ब्रह्मा प्रजापतिः विष्णोर्नाभिकमले स्थितः । नाभेः पद्मकमलं तत्रैव स्थितवान् इ
र्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वेति ॥ तौ मधुकैटभौ दृष्ट्वा उग्रौ उत्कटौ उद्भवे वा प्रसुप्तं च जनार्दनं दृष्ट्वा तुल्यकालं तत्प्रतिपाद
नकारद्वये । तां योगनिद्रां तुष्टाव किंभूतः सन् एकाग्रहृदयस्थितः सन् एकाग्रं हृदयं यस्य मनः स्थिरीकृत्येत्यर्थः ॥ स्थि
स्थितेर्यशाली वासरीति विसर्गलोपः । केचित्तु एकाग्रहृदयस्थितमन्यते । कस्मै प्रयोजनाय तुष्टावेति । हरेर्विबोधना
य विबोधजागरणाय ॥ कथंभूतो हरेर्भगवतो नेत्रकृतः आलयो जपासां तथाभूतां आलयस्थितिः तुष्टावेत्यन्त आह ॥
वावेति ॥ विश्वेश्वरीं विश्वस्य ईश्वरीं जगद्धात्रीं जगंति बिभर्ति पुष्णाति वा जगद्धात्री तां स्थितिसंहारकारिकेर्हिंसीलं यस्या वि
रतुलां निद्रां स च भगवतः प्रभुः तेज इत्यपारासिकः पाठः ॥ अथवा अविद्यमाना तुलना सादृश्यं यस्याः सा तथा तां तेजसां । तु
अथवा तेजसः प्रभुः ॥ ब्रह्मा तुष्टावेत्यनेन संबन्धः ॥ ५४ ॥

त्वंस्वाहादेवानोहविर्दानमंत्रःस्वधापितृणांप्रधानमंत्रःवेषट्कारेंनजागेवषट्कारोमंत्रःस्वरात्मिकात्वंस्वराउ
दात्ताअनुदात्तास्वरितभेदेनस्वराआत्मायस्यासातथा।त्वंकेचित्तुवषट्कारस्वरात्मिकेत्यंकेपदंपठंतिसुधामृतंत्वं
६ हेअक्षरेक्षररहितेपतनवर्जितेहेनित्येरजस्तमोभ्यांविहीनेत्रिधात्रिःप्रकारेणमात्रात्मिकास्थितासिह्रस्वदी
र्घप्लुतस्वरूपासीत्यर्थः॥५५॥अर्द्धमात्राबिंदुजननरूपासिविशेषेणानुच्चार्याउच्चारयितुमशक्यासात्वंसवि
तृमंडलप्रकाशनात्सावित्रीमध्याहृत्संध्या।हेदेविपराजननीचत्वंजगन्मातेतिभावःदेवजननीतिप्रत्ये
6 कःपाठः॥५६॥एतत्सर्वंजगत्त्वयैवसर्वदाधार्यते।एतत्त्वयैतत्सर्वदासृज्यतेपाल्यतेरक्ष्यतेअंतेचप्रलयप
र्यंतंत्वमत्सिखादसिविनाशयसि।नकेवलंसृष्टिस्थितिविनाशानांकर्त्रीस्वरूपापितुःसृष्ट्यादिक्रियास्वरूपाइत्यति
ह्मेवमेवेत्यातआह॥विसृष्टौसृष्टिरूपात्वंहेजगन्मयेपालनेस्थितिरूपा।अंतेप्रलयेसंहृतिरूपाकस्मादत्रस्वजं
गतःजगन्मयइतिजगन्मयेतगच्छतिज्ञानानीतिजगन्मयासर्वज्ञेत्यर्थः॥ज्ञैगत्यर्थाःज्ञानार्थाःमयगतौएवंचयत
वष्टंभायअवबोधेरूर्मिन्नत्रप्रक्षेपइत्यस्मात्जगतांमायःप्रक्षेपोयस्याःसातथा॥५७॥महतीचासौविद्याचेति॥ए
वंमहामायाएवंमहामेधारणवतीबुद्धिः।एवंमहास्मृतिःमहामोहोजयासा॥अथवामहामोहासुरसा॰रूपाभ
वतीमहामोहाचभवतीमहान्मोहोयस्याःएवमग्रेतनबहुव्रीहिःमहतीदेवीमहादेवस्यभार्या।महतीचासौदेवीच

हासुरी च त्वं। महादेवी महासुरी चेति शब्दयोरर्थद्वैध्ये कृत्वार्थः। स्तुतौ पुनरुक्तिः दोषो न सर्वस्य जगती त्वं प्रकृतिः
किंभूता गुणत्रयविभाविनी गुणत्रयविभावयितृ शीलं यस्याः सा कालरात्रिर्यमभगिनी। प्रलयकाले महा
रात्रिः महामोहकाले महा महारात्रिः एत एव दारुणा भयानका त्वं। श्रीः लक्ष्मीः सरस्वती वा त्रिवर्गसंपत्तिर्वा। श्री
दशरवना शोभास्तीति वचनात्।।६०।। ईश्वरी सर्वस्वामिनी युक्ता। ह्रीः मंत्रविशेषस्ते न लज्जेत्यपि राघवः बुद्धिस्त्वं बो
धलक्षणा यस्याः सा तथा लज्जा त्रपा। तुष्टिस्त्वमेव च। तुष्टिः संतोषः शांतिः शमत्वं। क्षांतिः क्षमा। खड्गिनी खड्गहस्ता तथा
शूलसूत्राख्ये सर्वत्र। बाणा इत्याकर पाठः घ्रूरुष्टो बाणो अस्यास्ति इति मत्वर्थे आर्ष आदित्वादच् प्रकृष्टबाणासु
रेत्यर्थः॥ अथवा बाणा भुशुंडी परिघो युधेति समस्तपदे। भुशुंडीति भुवः शुंडी गाजशुंड्याकृत्यं कुशविशेषः। चक्रा
रस्य ह्रस्वत्वं पृषोदरादित्वात्। परिघो मुद्गरः। एतानि आयुधानि यस्याः सा तथा॥६२॥ सौम्या मनोज्ञा सौम्यतरा मनो
हरतरा सर्वसौम्येभ्यः अतिसुंदरी अपि च का सौम्यापरा श्रेष्ठा परा सर्वोत्तमा नो परमा प्रधानं पराणामीश्वरी प
रमेश्वरी। परमश्चासौ ईश्वरी चेति वा। भोऽखिलात्मिके विश्वात्मिके यत् सदसद्वा वस्तु प्रमेयं तच्च त्वं च का रामिन्ने
क्रमः तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा त्वं तदा किं स्तूयसे अपि तु तस्मै वाक्यादा क्षीणो न भवसि इत्यर्थः। इह जगति क स्त्वां
स्तोतुमीश्वरः प्रभुः न कोपीत्यर्थः॥ ६४॥ यया त्वयेति। या तातः न प्रत्ययांतः जगत्स्रष्टा ब्रह्मा जगत्पाता विष्णुः ज

गत्कर्मभूतं यो ऽत्ति खादति सोपि विष्णुर्निद्रावशीभूतः निद्रायतां गमितः ॥ अतः कस्त्वां स्तोतुमीश्वरः समर्थः विरिंचि
डस्य च तमसां संभावना या विष्णोरेव यतः यस्मिन्समये स एव भगवान्निद्रितः षष्ठी यतः एते त्रयः त्वय्येव शोभीनग्रहे
७ णां कारिता ततः केन विष्णुरहमीशान स्थ अतो हेतोः त्वां स्तोतुं कः शक्तिमान्भवेत् । कः समर्थो भवतीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ ॥
९ हं विस्तत्वमेवं मे प्रसिद्धा सती इत्यमनेन प्रकारेण शास्त्रैः प्रभावैर्निजैरेव प्रतापैः दोर्भिर्महद्भिः संस्तुता सम्यक्प्रकारेण
स्तुतासीत्यर्थः दुराधर्षा दुःखेनाभिभवनीया ॥ असुरौ मोहय मोहमुत्पादय जगत्स्वामी नियता मधुतान्नबितिनी घातो द्वि
क मकतो तेन प्रयाने द्वितीया एवं प्रधानेऽच्युतपदे कर्मणि शानी यतामिति नि लोर ते न शीघ्रं सर्वस्वामी अच्युतस्वामी व
सः प्रबोधं जागरणं नीयतां त्वयेत्यर्थः ॥ एवमित्यादि तदा तस्मिन्काले विष्णोः प्रबोधनार्थाय मधुकैटभौ निहं
उत्तरं ९ तुं वेधसा एवमुक्ता मेरा देवी तामसी तमोऽभूवानि द्रानृपा द्रुति वास्तुता ॥ ६७ ॥ नेत्रेत्यादि चतुष्कं प्रसिद्धं हृदयं म
मनः वक्षः वक्षस्थलं एभ्यो निर्गम्य तथास्थो ब्रह्मणो दर्शने दर्शनपथे वा अविकरणे भावे वाल्युट् ब्रह्मणः की
दृशाः अव्यक्तजन्मनः अव्यक्तं जन्म यस्य स तथा स्वयंभूत्वा अविद्यमानोत्पत्तिरित्यर्थः । अथवा पद्मनाभनाभि
पद्मभवत्वाद्व्यक्तजन्मनो अस्माद् दृष्टा त्पत्तिनिर्गम्येत्या द्वित्वं क्वचित्तवाल्यपीतिविकल्पेनानुनासिकत्वा
पानिर्देशस्य द्वित्वमेव भवतीति ॥ नेत्रस्येत्यादौ सत्यपि ग्रहणं गत्वे द्वंद्वे कृतचक्रा वो न भवति दक्षिणपश्चादिपाद्य त ॥

एवमित्यादि एवमनेन प्रकारेण समुत्पन्ना ब्रह्मणा संस्तुता। तदा देव्याः प्रभावे भूपः पुनरपि ते कथयामि त्वमपि शृणु। सा
वर्णिकमन्वन्तर इति सावर्णेरिदं सावर्णं तः इत्यस्य तातस्त्वं धैर्यकः अत्यपस्तुत्वात्। एतत्वं दंडिक इति वत्॥ सावर्णिकः
तन्मोत्पत्तिर्देवीमहात्म्ये नेमो वो माहात्म्ये ब्राह्मणादिस्तोत्रम्॥७९॥ इति श्री सप्तशतीकायां टीकायां मधुकै
टभवधः॥ ॥देवासुरमिति देवानामधिपे शक्रे ऽसुराणामधिपे महिषेसुरा पूर्वं संपूर्णं मन्वन्तं युद्धं देवासुरमभूत् अब्दश
तं केवलाब्दनेति ति द्वितीया देवाश्चासुराश्च द्वंद्वः देवासुराणामिदं देवासुरं तस्येदमित्यण् संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति परिभाषाव
ल्नोत्तरवृद्ध्यभावः यत्तो च वृद्धिरादेजिति संज्ञाकरणात्। देवाश्चासुराश्चेति यस्य युद्धस्य अर्थात्तयोर्द्वारः अर्श आद्यच् देवा
सुर असुरं युद्धं॥ अथवा देवानामसुरं निर्मूयो देयुद्धं देवासुरं देवैः सह असुरं युद्धं देवासुरमिति। तत्रेति। तत्रासुरैर्देव
सैन्यं पराजितं जित्वा च देवान्महिषासुरः शक्रोभूत्॥ २॥ ततः दनंतरं देवाः पराजिताः संतः पद्मयोनिं अग्रतः कृत्वा यत्रेश
गरुडध्वजो विद्येते तत्र गताः यथावत्तेयुक्तादितद्धन्महिषासुरचेष्टितं। तयोरीशगरुडध्वजयोर्विषयत्वेनाधिकरणानु
तयोस्त्रिदशाः कथयामासुः देवाभिभवेन यथा विस्तरं भवति विस्तृणातीति विस्तरः को तेरिपवा घृब्दे देवाभि
भवो विस्तरो यस्मिन्न तत्तथा। सर्वेषां देवानां अधिकारान् स एव महिषासुरः स्वयमेवाधितिष्ठति। अधिरीङ्स्थासां
कर्मेति कर्मसंज्ञा केषामिति विविनक्ति॥ ४॥

सूर्यइत्यनिलेंद्रूनां सूर्यः इंद्रः अग्निः अनिलः इन्दुश्चेति द्वंद्वसमासे तेषां यमस्य वरुणस्य च अन्येषामपि वै अतिदेवादीनां
मपि स्वर्गादित्यादि तेन महिषेण सर्वाणि निराकृता भुवि मर्त्या यथा मानुषा इव विचरंति। एतदित्यादि एतत्सर्वममरारिविचेष्टि
तं वो युष्माकं कथितो शरणां च युष्मान्प्रपन्नास्मः अथवा वो युष्मान्ते वधिरक्षणां प्रपन्नास्मः इति तदुक्तस्या। क्लीवं च गहर
९ हं च्छित्रोः शरणं रक्षणं च वयं इति एतद्वः कथितमिति॥ द्वित्वे गौरवत्वाद्बहुवचनं युष्मादि गुणा। बिबे केषामिति कात्यायन
वचनात्॥ यथाक्रममस्मदो द्वे पा च्चेति अत्र त्वन्मेगुरुः पुंसमे गुरव इति स्मशती। अस्ति ज्योरि नूप। तस्य माहिषासुरस्य बधे बोवि
विंत्यतो हनश्च वधे इत्यस्य व वादेशश्च अणवाव इति बहुवचनं अवस्तनाः सहोक्त्या॥७॥ इत्थमित्यादि॥ भ्रकुटी कुटिलानन
नो मधुसूदनः शंभूतो अर्थात्। भ्रकुटी प्रधानदनादि भ्रकुटीति। इको ह्रस्वेड इति ह्रस्वत्वं अथवा भ्रकुटीति पाठः भ्रकु
या कुटिलं भग्नं आननं जुच आननं पयोः तयातो॥८॥ ततोतीति॥ ततश्चाक्रिणः ततो ब्रह्मणः ततः शंकरस्य वदनादिति ये
जना वदनात्त इति शीतछेन्त्वा त्वषष्ठी बहुवचनं तातः आद्यादित्वात्तसिः तेषां वदनादिति॥९॥ अन्येषामित्यादि॥
शरीरतः शरीरात् तेजो निष्क्रान्तम् तत्तेजः केशवादीनां सर्वेषां यत्समुमहादिति प्रचुरं सामान्यापेक्षया एकवच ९
नं एक्यं यथा भवति तथा समगच्छत्। संगतम समागच्छतेति समोगम्ह्रीत्यादि आत्मनेपदं॥ अरेकामिति चानुर्वर्ण्या दित्वात

स्वार्थेष्य अ। तत्तेजएकमेकत्वं समगाछत् एकमभूदित्यर्थः॥ भावसाम्यात्तेजएकमेकतां समगाछत् ऐक्यमितिसमभूव
समोगत्यादिना इति अकर्मकत्वादात्मनेपदविधानात्त्रसकर्मकत्वाच्छुड् नाप्नोति स्वार्थेष्यं तएकायंक्रियाविशेष
णं वा॥ १०॥ अतीतेत्यादि। तेसुरादेवास्तत्रतस्मिन्काले अतीवतेजसः कूटं ददृशुः अतीवकूटं वा किंभूतं ज्वलंतं पूर्वत
मिवपुनस्तेजः कूटं किंभूतं ज्वलनमाव्याप्तदिगंतरं येन सतथा तं। अथ वा एवार्थे इवशब्दः नतूपमार्थे तुल्ययोतेजोंतराभा
वात्। अतएव अतुलमितिसर्थमित्यर्थः॥ अतुलेति॥ तत्रस्थानेततेजः सर्वेषां देवानां शरीराज्जातं एकस्थं तत्तेजः
नारी अभवत्। किंभूतं तेजः त्विषाव्याप्ता व्याप्तलोकत्रयं यदभूदित्यादि॥ यदभूच्छांभवं तेजः ते अभूत् तेन तस्या मुखं अ
जायत यामेन पमस्य तेजसा केशा अभवत्। विष्णुतेजसा बाहवो ऽभवत्॥ १३॥ सौम्येन सोमसंभवेन तेज
सास्तनयोर्युग्मं अभवत्। इंद्रसंबंधिना तेजसा मध्यम भवत्। जंघोरू इति जंघेति जात्यभिप्रायेण एकवचनं ऊरू इति
व्यक्त्यभिप्रायेण द्विवचनं। वारुणेन तेजसा जंघा अभयत। ऊरूनितंबश्च तेजसा भुवः इति एवं हि चकारसफलो भवति॥ न
चोक्तिः ६ इति॥ ब्रह्मणः इति॥ वेधसः तेजसा पादावभजतां॥ तदंगुल्यस्तयोः पादयोरंगुल्य आदित्य तेजसाभवत्॥ वस्
नामष्टानां तेजसा करांगुल्यः कराराम मंगुल्यो अभवत् कुवेरसंबंधितेजसा नासिका॥ ॥ १५॥
॥

प्राजापत्येन प्रजापतिसंबंधिना दंतादर्शना अभवत् । पावकतेजसा वह्नितेजसा नयनत्रितयं नयनानां त्रितयं जज्ञे जनने ।ऽ
तिसताने । अत्र प्रजानां य स्वामी स प्रजापतिः कश्यपादिः प्रजा स्यात् संततौ जने इत्यमरः । तेषां तेजसा कश्यपादीनामित्यर्थः ॥ अन्ये
त्वाब्रह्मणस्तेजसा पादावित्यनेनास हास्येत्र संगात् ॥ भ्रुवौ चेति ॥ प्रातःसंध्यासायंसंध्ययोस्तेजसा भ्रुवावभूतां अत्र संयो
श्रवणौ द्वियपुंलिंगौ प्रदेशौ श्रवणा शब्दो नपुंसकादर्शआदित्वादच् । अन्य आह । श्रूयते अनेनेति श्रुतिः कर्णौ तौ वैवाह्निकी
मादाय कर्तरि नंद्यादिल्युट् प्रत्यये पुंलिंगोयं श्रवणशब्दो भ्रष्ट नशदावत् । अथवा पुं नपुंसकयोः कर्णाः अत्र श्रवणाः श्रु
ता चेति हेमचन्द्रो ॥ १६ ॥ = ॥ अन्येषामिति ॥ अन्येषां देवानां तेजसां संभवोऽमेलनकः एकीभावः शिवा भगवती ॥ तदुक्तं
सम्भवो मेलनं कं विघाटु संन्निरथ संभवमिति ॥ ततस्तदनंतरं समस्तदेवानां तेजोराशिसमुद्भवां तां शिवां विलोक्य महि
षार्दिता देवा मुदं हर्षं प्रापुः ॥ समुद्भवत्यस्मादिति समुद्भवः । अपादाने सदोरप् तेजोराशिः समुद्भवो यस्याः सा तथा । संबं
धामस्त्रसंबोधितानां महादेवशूलादीनि प्रथमतया बीजभूतानि उत्पादकानि मिथ्यं जकानि वेदागमसंप्रदायः ॥ तत्र जा
तिव्यक्तिमादय शूलादिति जात्यामित्यनेन बहुत्वे एकवचनं ते नशूलात् शूलेभ्यो विनिक्रम्य उत्पाद्य ददौ । एवमु
त्तरत्रापि वेदितव्यं । पिनाकधृक् महादेवः पिनाके धृज्जेत्येति भुजि भुजगतौ वित्यस्मात् कर्मे पिपाद्यानात् पिनाकपूर्वात् धि
प् चेति । क्विप् गांत् नामनेकार्थत्वात् धारणात् हिर्तिना ॥ १७ ॥ = शंखमित्यादि ॥ वरुणश्च शंखं ददौ । शक्तिमस्त्रविशेषं हुभु श्री

नूशरिद्वयं वज्रमिति। वज्रं ददौ। इंद्र इत्युक्त्वा सहस्रा दो वृद्धो ददौ वेति देयभेदात् दातुः पुनरुपादानं न दुष्यति॥ को पृथिव्यां लि
पसति अल्पी भवति कुलिशं लिश अल्पी भावे इगुपधात्कः॥ अथवा कुलो हस्ते शेते कुलिशं अन्ये प्यापि दृश्यंते इति डः कुलिः
स्पात्केरसंबंधेया रितितदापेताव्यवनात्॥ कुलिशं कुशलस्य अइति काश्मीर शिल्पमिति वचनात्। कालदंडो दंति। काल
दंडो यमनृपदंडादं बुपति वरुणः। अत्रापि देयभेदा पुरी रभियाने। अल्पप्रजात्योः पृथक्त्वमभिहितमेव॥ २२॥ समस्तत्वा
दि॥ तस्याः समस्तरोमकूपेषु दिवाकरो निजरश्मीन् दत्तवान्। कालो यमः चर्मफलकं यदुक्तं चर्मस्यात्त्वचि फल
को तस्या इति स[illegible]त्रसमीहया षष्ठी। रजकस्य वस्त्रं ददाति ब्रूतः षष्ठं ददातिवत्॥ एवं सति ददातिरप्यरो वर्तते॥ त
स्याद्दत्तवान्नर्पितवानित्यर्थः॥ अथवा चतुर्थ्यर्थे एवं षष्ठी बहुलं छंदसीति यथा रतनइत्यत्र सुरूपस्य चंद्रमसा दातव्य इति॥
अथ पर्वतस्य खड्गस्य श्रीः सतिशयमनुरूपं चर्मदत्तवान् इति योजनीयं॥ आः शब्दो अतिशये अव्ययं। क्षीरोदेत्यादि॥
क्षीरोदो दुग्धस्य समुद्रः। न जीर्यते अजरे नूतने अंबरे वस्त्रे॥ चूडामणिं दिव्यमुत्तमं। कुंडले कुंडलद्वयं कटकानि व
लयानि। अर्द्धचंद्रमिति। निलीचंद्रं नवेन शुभ्रत्वं॥ केयूरांश्च बाहुभूषणानि केयूरमंगदं तुल्ये इत्यमरः॥ २४॥ तद्वत्ते
नैवमतेन विमलो नूपुरो मंजीरो ग्रैवेयकं कंठाभरणं। अत्युत्तममेव विद्यमानानमुत्तमं यस्मात्तथा॥ अंगुलीयकमित्यादि॥ अं
गुलीयकरत्नानि उत्तमानि अंगुलीयकानि जातो जातो यदुत्कृष्टं तद्धि रत्नं प्रचक्षते इति हाराद्यंगुलिका तेन क्षीरोदस्यक

र्वत्वं अन्येतु अंगुलीयकादिदानेविश्वकर्मणः कान्त्यमितिविश्वकर्मादिवतस्या।। भूतिनिर्मलेनयरत्नं तस्यैददे।। अंगुली
यकरत्नानिपरस्मुवेत्यर्थः।। अस्त्राणि अनेकरूपाणि। नानाविधानि। तथातेनैवमतेन अभेद्यंनभेदनीयंशस्त्रैरभिरप्य
त।। दंशनंसन्नाहं।।२८।। अम्लेत्यादि। मालांच अम्लानिपंकजानियस्यांमालायांसातथातोकस्मिन्देशेशिरसिमूर्द्धनिउ
११ रसिवक्षस्थलेवापरांअपरामितिमान्नोत्तरप्रतिपादनार्थं। एतेषांवस्तूनांदानेविश्वकर्माकर्त्ता।। अददिति। जलनिधिःसमु
द्रःतस्यैअतिशोभनंमणिमयस्यन्दन्तवानित्यर्थः।। अददितिददानइत्यस्माद्धोवादिकादात्मनेपदान्नित्यत्वेलङिरूपं। हिम
वान्हिमालयोसिंहंवाहनं। नानाविधानिरत्नानि अददितियोज्यं।।२९।। ददाविति।। सुरयावारुणा अमून्यंपूर्णं। पा
नपात्रंपानभाजनंधनाधिपःकुवेरोददे।। अक्षय्येत्यादि। चकारःपूर्वमालाकायेदया। सर्वेषांनेशःनागानामीशःशेषोम
३८ हामणिविभूषणंनागहारंददे। नागएवहारःनागोहारत्वमापन्नोवातस्यैदेव्यैददौ। यःशेषःपृथिवीमिमांधत्ते।। अन्यैरि॥
अन्यैरपिसुरेशक्रप्रभृतिभिः। कोटिभूतैःभूषणैरत्नकीरैआयुधैः अस्त्रैरपिकरणाभूतैःसंमानितासतीसाट्टहासंसहितं
यथास्यात्तथाउच्चैःरुदानस्वरेणमुहुर्वारंवारंननादनर्द्धितवती।। अन्यूथाहासः। अट्टंभक्तेशुल्केनाट्टोमेअत्ययेगहां
तरे इति मेदिनीकारः।। तस्याइति। तस्याभगवत्याघोरेणनयानकेननादेनकृत्स्नंसमस्तंनभःआकाशंपूरितं।।३०।। अ ११
मापतेत्यादि।। माङ्मानेइत्यस्यादेवादिकस्यात्मनेपदित्वात् अनित्यत्वेसति। सतीरूपंतृतीयामेतत्।। मीयतइतिमायःबहु

वचनात् कॅरिघ्न तेतानृत्समासः आचारेक्विवंतात्स्ता नूपं असस्मिमानेनादाहासे निर्गछता नादेनेत्यर्थः॥ अथवा
मानं मः संपदादित्वात् क्विप् मामेति कर्मण्यपनमानं संमानउच्यते। नामाये अमायः तस्य भावो अमायता अतिमहीन्रत्तत्तीयेति
योगविभात्समासे ते नामायतातिमहता॥ चरणमुरीति। ऋभसंचलने लिडिति रूपो चचालेति। मुदा अर्षेण जयइति। नामूर्वुः सिंहवा
हिनी मितिसिंहं वाहितुंशील मस्या इति णिनिः तुषुबुरिति। आदि। भक्ति नम्रात्ममूर्तयः भक्त्या नम्राः प्रह्वः भक्तिनम्रा आत्ममूर्त्तौ येषां॥
आत्माव्यति मैन्नोयत्न इति। मूर्त्तिर्देहः। समस्तं त्रैलोक्यं संरक्षं दृष्ट्वा मरारयइति परेण संबध्यते। ननु संरक्षमिति। रक्षत्वं। त
ष्टांतेति सत्रासि मानेनिपातनात्। अत्र संरक्षितमित्यर्थः। ननु भावे उच्यते उपमानो इवियष्यति इत्यदोषः। संरक्षिमिवसंरक्षे॥
आगमशासनान्नित्यत्वाद्वाइडागमाभावः। ज्ञापकं नित्यत्वे इडोल्लो यो लिडि वेति वाग्रहणं॥ ३३॥ संन्नाह युक्ताः आखिल्ला
सैन्यासेनसम्भवेतायेषांते तथा। आः सविस्मयं क्षोभं यथा स्यात्तथा किमेतदिति क्रोधाद्भाष्यसमेताः उक्ता महिषासुरे। अन्यमा
वदिति परेण संबध्यते। तं रादं अभिलक्षीकृत्य अभ्यधावतेति स्वरितत्वादात्मनेपदं। त्विषा दीप्त्या व्याप्तलोकत्रयं यथा दे
याः क्रमेणानतान्नूर्ध्वस्यापंचम्यषष्ठ्या बाबहुब्रीहिः॥ किरीटेन उल्लिखितं आक्रांतं उल्लालितं वा। आकाशं यया व्याकुली
कृतं। धनुषारूढा धनुर्ज्या धनुर्गुणो वा निस्वनः शब्दस्तेन क्षोभिताशेषपातालं। ददर्श इति उक्तेन संबंधः॥ समस्ता दिशा
ये व्याप्य भुजसहस्त्रेण स्थितामितिपूर्वेण संबंधः। ततस्तदनंतरं सुरद्विषा सहयुद्धं प्रवव्रते॥ ३८॥ शस्त्रास्त्रैरिति॥ युद्धं कौ

दक शस्त्रास्त्रैरादीपितादिगंतरं। शमुदिगंतरं। शमु हिंसायां। असु क्षेपणे। अभिविभिदिशाम्यस्त्रन्। सर्वधातुभ्यष्ठन्। उभयत्रैव धा
त्वनुसारात् शस्त्रैः खड्गादिभिः अस्त्रैर्वीरणादिभिः द्योतितं दिङ्मध्यमयया॥ शस्त्रस्य लोहस्याल्लोहसास्त्रैः तथा च॥ शस्त्रमायुधं
लोहयोरित्यमरः॥ आदीपितानि दिगंतराणि येन यस्मिन् युद्धे वा विद्धुरःख्यः। विद्धुरनामा युयुधे इत्यनेन संबंधः। यु
१२ युधे इत्यादि॥ चतुरंगबलान्वितश्चामरः अन्यैः सह मिलित्वा उदग्राख्यः उदग्रनामा। अयुतैः षड्भिरिति॥ विंशत्यादिशब्दानां बहु
त्वाभिधायित्वेन सर्वे देकत्वाभिधानात् अयुतैरित्युक्तं। उच्यते। यदा च विंशत्यादिशब्दवाच्यो अर्थाः संख्यांतरेणाभिधीयते त
दा तत्र द्वैकविंशत्यादिशब्देभ्यो द्वित्वे बहुत्वं च भवत्येव॥ यथोक्तं पंक्तिविंशत्यादिसूत्रे द्वे विंशतीति तिस्रो विंशतयः। अत्रापि
संख्यांतरं षड्भिरस्त्येव॥४०॥ अयुध्यतेत्यादि॥ महाहनुर्नामा अयुध्यत॥ पंचाशद्भिश्च नियुतैरिति बहुभिः पंचाशद्भिरित्य
र्थः। अथ पंचाशता केते कशो षाददोषः॥ यथोक्तं आ...ः पादाः मासा इति सर्वरूपाणामित्यत्र सूत्रे रूपग्रहणाल्लिंगात्। नि
युतैरित्यादि॥ न दृष्टं। पंचाशद्भिरित्यनेनैव संख्यांतरेणाभिधानात्॥ असिलोमा महासुरः। अयुतानामिति। सहस्राणां
रिति सदा वृद्धियुक्तं पठनीयं। अत्वाष्ठपरेव पररूपत्वे विधानात्॥ रथ इत्यादि। विडालनामा कोप्या च तः अयुतानां
दशसहस्रसंख्यानां पंचाशद्भिरयुतैरिति पंचाशतीरयुतैरिति द्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽण इति दीर्घः। युयुधे संयुग इत्या १२
दि गताः हयपधेन सहस्रैर्वमः संयुगे संग्रामे॥४३॥ अन्यैश्चेत्यादि॥ अन्ये अयुतशो महासुरा अयुतसंख्याः सत्त संयुगे रथानां

गाहयैर्वृताः संतः देव्या सह युयुधुः। आत्मनेपदानित्यत्वात् परस्मैपदं। कोटीति कोटयः तेषामपि सहस्रैः रथानां दंतीनां हयानां च
कोटिकोटिसहस्रैर्वृतः सन् तत्र तस्मिन् युद्धे महिषासुरे। अभूत्। यद्वा भूव आसीत्। तैश्च। तोमरैरिति। तोमरैः खड्गविशेषैः भिंडिपालैः
हस्तप्रमाणकोडैः शक्तिभिः सर्वजनप्रसिद्धाभिः मुशलैः खड्गैः निस्त्रिंशैः परशुः कुठारः पट्टिशः पाठः। तेषां वहुत्वात् द्वंद्ववचने
। तावद्भिरस्त्रैः देव्याः संयुगे युयुधुः। केचिद्योद्धाः शक्तीर्विक्षिपुः तथा तेनैव मतेन प्रकारेण अपरे केचिद्विचिक्षिपुरिति संबंधः ॥४५॥
ते सुराः खड्गप्रहारैरपि तां देवीं हंतुं प्रचक्रमुः उद्यमं कृतवंतः। प्रचक्रमुरित्यत्र प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यां इत्यत्र आदिकर्मणि इत्य
विवक्षायां स्वभावो न तपोराद्धिकर्मत्वाभावादात्मनेपदाभावः। अत्र प्रकार्थ एव विवक्षितः। सापीत्यादि। तदनंतरं सा
पि देवी अपिशब्दः पुनरर्थे तानि खड्गशरादीनि लीलया अवहेलनया प्रचिच्छेद सा किंभूता निजशस्त्रौघीयशस्त्रमस्त्रं च वर्षि
तुं शीलं यस्याः सा। सा देवी महर्षिभिर्नारदाद्यैः स्तूयमाना सती असुराणां देहेषु शस्त्राणि चास्त्राणि मुमोच। कथंभूता सा स्त्रा ८
अनायस्तमुखी। नायस्तं। अनायस्तं म्लिष्टमाननं यस्याः सा। अक्लिष्टवदनेत्यर्थः ॥४९॥ सोपीति। सोपि प्रसिद्धः हिमवता
दत्तो वा देव्या भगवत्या वाहनं केसरी वाहनं यः सिंहः वाहनं च केसरी चेति केसरस्तानवान् वाहनाय सिंहो वा कथं
भूतः धुतसटः धुता सटा केसरा येन स तथा। एवंभूतः सन् असुरसैन्येषु चचार चक्राम। केषु वने इव। वनेषु हुतशन इव। भूया
रोपेषु अनिवारितो यथा हि श्वमति निःश्वासानिति। निःश्वासानिति सविसर्गपाठः। निर्गत श्वासो श्वासश्चेति निरपूर्वस्य

प्रयोगात्। मुमुचे उभयपदित्वादात्मनेपदं। न एव निःस्वासास घस्तन् ह्यस्तनी शतशः सहस्रप्रयोगात्। संभूताः मुमुचुरिति। ते गणाः परस्वा
दिनिरसुरागणात् आपतंतो मुमुचुः किंभूताः देवीगणमुपयत्हिताः देव्याः सामर्थ्यं नवरुद्धिताः संपृक्ता नो।।५२।। गणाः पटहान् अवादे
गणाः शंखान् अवादयन्। वदेर्लुङि णिचश्चेत्यात्मनेपदं। अवादयंत पटहानिति पाठे। आङ्पूर्वो ह्रदयते रक्तानि प्रायशो
१३ वानुकर्तरीति परस्मैपदं। शतश इति शतानि संख्यैकवचनाच्च वीप्सायामिति शस्। पातयामासेति। अस्तेर्लिङ्रूपं असे
मूरेति भूमावस्तु न भवतीति कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटीति अकृङ् प्रत्ययो ऽव ग्रहणो नास्तेर्ग्रहणासामर्थ्यादिति तत्रैव व्याख्या
तां असुरानिति। असुरान् पाशेन बद्धा अकर्षयन् आकर्षवती। कर्षतां कर्षणं कर्षतां करोतीति सदा यक्ष्य रक्तरेणाप्लुत
१३ दंताः क्रोड।।५५।। केचित्तीक्ष्णाः खड्गपाते छिन्नाः कृताः अत्रपातस्यनीलतां शीघ्रपतनेरित्यर्थः। तथा तेनैव प्रकारेण
वरसुरागरेया प्रयोज्यया निपातेन विपाचिताः संतः। पपिता इति। प्रथ हिंसायामित्यस्मात् संपतंतो अनेन रूपं।। वेमुरिति।।
घ प्यपि नसमुद्रवादिगुणानामिति एत्वाभ्यासलोपनिषेधात् वमुरिति प्राप्नोति। तथापि नसदद्वादिगुणानामिति यत्यस्य पू
वेपूनिपातेन निबद्धस्यापनि त्यत्वात् वमुरिति भवति।। अथवा नमिरोप बकारव्यानपवर्गी ऽपोऽन्योऽस्ति तुरगोऽट्टे रूप।। नि
षेबस्य परत्वं नापो वाकारो ऽवकृत्याइति। तत्रैव व्याख्याते। केचिदिति।। रणाङ्गिरे चत्वरे शरोघेन शरैर्वेषपातननि
रेतरां गुल्मिमात्रा वकाशरहिताः कृताः शरच्छिन्ना इत्यर्थः।।५७।। सेनामनुपस्थाय त्कैर्तुरगी त्नवेषपातेन तथा।। सेनापाआ १३

× अन्यच्च। कोवासुरेव वंव आश्रपायेषांते कवं
धाइति ७ ×

ग्रेसराइत्यर्थः। अथवा शेपेनपदीनस्तनुकारिणाः॥ यथा शेपेनोनूनिजपद्मेोवितन्यभूमौपततीति। तथैतेपिपार्श्वयोर्वद्धलनस्थल्ला
दिभुविनिपतितसेलग्नशभतयासपल्लइवसंतः कुब्जीभूपाद्भितोनिपातिताः। पद्भिवाचकस्तान्नव्यवान्। सेवानुकारिणा
इतिपाठे सेवासाहश्येनवाणा व्याप्तवशीनत्वात्सामान्योक्तिः। एकबाहूनिति। केचिद्धिन्नाकृतावशीसेनः एकबाहूहस्तिवरणाः कवं
धाइति। दृप्याग्रहीतपरमायुधाइति। दृप्यागृहीतंनिःफलीकृतमायुधंयस्तैर्यापेषांतेतथा। अथवादृप्यागृहीतपरमायुधाःस
हयोगेनतौपार्श्वलपंतूर्पेस्यांम्या आश्रिता इति कवंधानामानो असुराः कवंधवंशोद्भवाननर्तुरिति। पूर्वेणसहसंयोजनीयं॥ ६२॥
कवंधाछिन्नशिरस इतिस्वनृपकथनं। महाहवेऽयुतसंख्यावीरवधेएकोतिवीरःकवंधोभवतीतिप्रसिद्धिः तेवहवोभूव
न्। एकेन नंदतुः एकेचयुयुधुः। अथवाकंशिरस्तेषांनवध्नंतीति वाशिरस्त्राणापक्षेकवंधेति विशेष्यंपदं। कवंधा अपिछि
न्नशिरसोजाताः। कंशिरोवध्नंतीतिपक्षेशिरसइतिविशेष्यंपदं। तेसुराछिन्नशिरसःकिंविशिष्टाः कवंधाः किं शिरोवध्नं
तिसवत्यशरीरेणासहयोजयंति। तथाविधदेववरप्राप्तिहेतुत्वाद्वीरत्वातिशक्त्याविर्भावाद्वा। अथवाछिन्नशिरसो
पिकंवधाशिरधरिणइत्यर्थस्तेषामायावाहुल्यात्। असिष्टिःखड्गाकृतिरायुधविशेषः॥ तिष्ठतिष्ठेतिदेवीप्रतिभाष
तो
तो दैत्यायुयुधिरे। भाषतइतिभाषति। अथवा आत्मनेपदित्वड्ढाबइति। यत्रयस्यांरणभूमौमहासंग्रामोऽभूत्। रथना
गाश्वैःपतितैरसुरैश्चअगम्याअभवत्। एकशेषात्वहुत्वं तत्रासुरसैन्यमध्येवाणासुरवाजिनांशोणितौघामहानद्यः
ततस्तणाद्विसुस्रवुः॥ ६४॥

नरोत्वेत्यादिपद्यद्वयं। अंबिका स्वयं नियंनिन्ये सिंहेमहानादमुत्सृजन् धुतकेशरः सन् महासेन्यं स्वयं निन्येशेत पूर्वेणास्य
संबंधः। असून् रविविन्चतीति रात्रे तं सप्तम्यंतेमुत्तरश्लोकेन सहयोजनीयं। तस्मिन् सिंहेवे वस्ते विविन्चति। कूरपतीय।
१५ देव्याकल्लूआगणैश्चासुरैः सहतथायुद्धं कृतं यथाकाश पुष्पवृष्टिमुवः सतो देवाएषां देवीगणानां तुष्टुवुः अथवादे
व्याः संबंधिभिर्गणैः तेः व्यो असून् विविन्चतीसति अमराधीणां शरीरेभ्यः सकाशात्। अथवा विविनोति तदाकालन सा
मान्ये वर्तमानो। कालसामान्येत्रैकाल्येवर्तमाना विभक्तिर्भवति। स च सिंहः प्रत्येकमसुराणामसून् प्राणानि व व्य
टी६ चिनोत्। अथवादेव्यास्वयंनिन्ये। सिंहश्चासून् विविनोति चेति मारणलाघवेन। क्रमेण विदारणोद्यतोपात्तवपे
दिना समस्तमयश्रणापगामाद्वर्त्तमानकालत्वे वा।। अथवा अति शोघ्रेन विचुनुव्यविनोत्। राशीवकारात्रियास समाभि
हारे सर्वे कालेषु मध्यमेकवचनं पंचमाः एकवाक्यता व्याख्याने त्वेवं योज्यं। अंबिकात्वेषांबलं स्वयं निन्ये सम
व सिंहो यितेषां स्वयंनिनाय इति वकरादिकवाक्यत्वेतस्मिन्नसुविविन्चति सति॥ ६८॥ सिंहेदेव्यागणैस्त
थायुद्धंकृतंएषांगणानां कृते देवापरितुष्टावभूवुः अथवातथाएतैर्युद्धं कृतं यथाएषां युद्धप्रशंसु देवाः किंविशिष्टाः
पुष्पवृष्टिमुचोदेवाः योतकखा
दप्रधानां व्यवहितो वः संबध्यते। तस्मिन्नविविन्चति सति॥ ॥इतिश्रीसप्तशतिकाटीकायां महिषासुरसैन्यवधः॥ २॥

२ मेरोगिरेः शृंगं वर्द्धति। अन्येषां पर्वतानां शृंगे कदाचित्सन्न वारयानिमग्नो भवति अत्र मेरुशृंगे प यानि न्यतां भवति तथा शरवर्षेणाववर्षं वा राज्ञ्य देव

अपिववनं। निहन्येति। तैरेवं भगवतीसिंहगणे श्वनिहन्यमानं तत्सैन्यं अवलोक्य विस्तार नामासेनानीर्युद्धं ययौ। शरवर्षे
ण शरासणामहिद्यत्र पातेन ववर्षका इवेत्याह। ध पातो यदा मेघः तोय वर्षेण जलं दृष्ट्वा दृष्ट्वा तो मेनो न भवतीति भावः॥२॥ तस्य
छित्वेति पञ्चहृद्यं। येतारं सारथिं छिन्ने धन्वा नमितितिछिन्नं धनुर्यस्य तं। धनुषश्चेति वच नसमासांतः आसुरगेः शरैः गात्रेषु अव
येषु सछिन्नेति। छिन्नं धनुर्यस्य विरथो विहत तरथो हतो अश्वा यस्य हतः सारथिर्यस्य स तथा। सिंहमाहत्येत्यादि। आजघ्ने
निस्त्रांगकर्मकत्वाभावात्। आङोयमहनइति आत्मनेपदं। भुजेसव्य इतिमतनियमात्। तस्या भुजं प्राप्य खड्गः पफाल छिन्ना
भग्न इत्यर्थः। पफाल व्यत्ययेन तनुत्रोट। फलितः उत्क्रुटितः इत्यर्थः। निफलो वभूव छिद्यमानो भूत्वा इत्यर्थः। ददर्श्वेति स सन्न विस
रणाग इत्यस्य रूपं। विदर्शे इत्यादि। ततस्तद्बन्नेत रखड्गे भग्ने सति पुन मंद्रकाल्यां तेन हीतं शूलं चिक्षेप भद्रकाली वेति सात
या। मद्रकाल्या विषय इत्यर्थः। तेजोभिर्ज्जाज्वल्यमानं मेकदेशाषे सपा विश्लेषादपादानो त्यं वमी। अथवा कीदृक् रविविंब अंबरात् आकाश
मेगमं अंबरं अततीति। अतसातत्यगमने किप्। तेजोभिरविविंबमिति वा पाठः॥ अवयवोल मेघा कोइत्यमरः॥ चा। दृष्ट्वेत्यादि पञ्च दृश्य॥
तेनदेवी शूलेन तच्छूलेन तच्छूलं शत्यानीतं। स चमहासुरः शतधानीतः। तदा पत तच्छूलं दृष्ट्वा। अथवा तस्मिन्काले। अमुं चले
हि॥ मुचेल्नो यदि केस्य स्वरितत्वादात्मनेपदं। देवी श्री उ तो पवादो स्त्रियां ङीप्। अथानंतरं सोपि देव्याः शक्तिं मुमोचाथ।
अविका भगवतीहुतहुंकारेण पातयामास। भग्नां शक्तिं निपतितां दृष्ट्वा यच्छूलम सौ विक्षेपत दपि सा अछिनदित्यर्थः॥

ततः सिंहेवघद्रूपं ॥ नागानां ज्ञान्महीं गत्वो वितिसंरब्धो । मुमुचे इति । संरंभयुक्तो मुमुचोतेति संरब्धाद्‌आद्विवचने प्रकृत्य प्रकृति
भावात् । अकारस्य पृथक्स्वरागात् हुं होमजः भरणी वादि कत्वेन वा प्रगृह्य संज्ञाया अभावात् । अतिशब्दस्य कारस्य पूर्वरूपत्व
तत्रादि शब्दस्य प्रकारे व्याख्यातत्वात् ॥ ६ ॥ उदग्रनामा वारतो संग्रामे । दंतमुष्टितलैरिति । दंतमुष्टितलस्य तलैः कुंजेके रित
१५ ष्टः ॥ तेन प्राणापीडिः कव द्वावो न भवति ॥ अथवा दंतैः दंतैः मुष्टिभिः मुष्टिभिः प्रहारैः तलैश्च यज प्रहारेश्च करान्ना नामाऽसु
रो निपातितः । न चात्र वीर्यालक्यो विरोध वा वकः रक्ताः दंता भविष्यं तो त्रिस्याभि भास्य भान त्वात् । अथवा दंतेषु मु
ष्टिप्रहारेः सप्तमी योगविभागात्समासः तलस्थालेइति मुखं व्याप्य वधे त्वेरिस्यपेः ॥ अथवा दंते मुष्टितलै मुष्ट्या घाते
समासो नतं नराद्वे अर्थो भागार्थे स्वनूपार्थे वा । पृथ्वी तेव ना । दंतमुष्टितलै रितिदंतभान दशो नभागवत्या हीनो एमंस्था
न् । उद्धतामसुरं वाष्कलं ताम्र अभके उग्रास्यं उग्रवीर्यं एते वासुराः ॥ १८ ॥ विडालनामासुः कापात । उद्धरम सुरं दुर्मु
खं वा । एवमिति । एवं स्वसैन्ये संक्षीयमाने सति त्र्यंगत बुतिसति महिषस्वरूपेण तानसुराणां न देव्यास गंधिनः
त्रासयामास । प्रमथेति । प्रमथगणात्तेषां मनीकं बलं गरोसैन्यमित्यर्थः ॥ प्रमथानीकं निपात्यपातयित्वा सोऽसुरः १५
महादेव्याः सिंहे हंतुं अभ्यधावत् ॥ ततस्तदनंतरं अंबिकाक्रोधं चक्रे ॥ ३८ ॥ वेगेत्यादि । तस्यासुरस्य वेगभ्रमरात्वि
क्षोणी महीतस्या विसीर्यते । विशीर्णा अभवत् । कर्म कर्तृ व्यात्म ने पदं करातनु शशीर्यत इतिचेति । सर्वेत अचा

रिम्य इति हिनी पातालनसिः सर्वामित्यर्थः ॥ यततंगेत्यादि ॥ खडंरंडमिति प्रकारे गुणवचनस्येति द्विवचनं । खंडसदृशीभूता इ
त्यर्थः । ध्वस्ता निलास्ता इति निपेतुर्नभसोऽवल्गाः सेचते नहिस्ता नतरीः शंतसंख्याता वल्गाः नभसः आकाशात् निपेतुरित्यर्थः ॥
इत्यनंतरोक्तक्रियायाः क्रोधसमाध्मातः कोपानुत्तिज्वलितमिव भासः इति वाल्लवर्थानुसारात् आगच्छंतमसुरं दृष्ट्वा सा
चंडिके तस्मिन्काले तस्य वधाय कोपमकरोत् ॥ २९ ॥ ताइति सा तस्यासुरस्य पाशं क्षिप्त्वा तं चबंध । चैपादपूरणे । च क्षोपि समा
हिषं रूपं तत्याज । ततः माहिषं रूपमुत्सृज्य सिंहरूपोऽभवत् ॥ सद्यस्तत्क्षणाद्देवि कासिरो यावच्छिनत्ति तावत् खड्गमेव खड्गपा
णिः पुरुषो अदृश्यत दृष्टः खड्गः पाणौ यस्य । ततस्तदनंतरं एव खड्गचर्मणा साकं पुरुषं सायकैश्चिच्छेद । सायकैः खड्गैः जात्या
ख्यायो बहुवचनं । तदुक्तं । शरे खड्गे च सायक इत्यमरः ॥ ३० ॥ करेणेत्यादि ॥ करेण स्थूलहस्तेन सिंहं कर्षन्तो गजस्यकारं देवी
खड्गेन निरकृन्तत् । नच्छिनवतौ कर्तरि कर्मव्यतिहारे इत्यात्मनेपदं । ततस्तदनंतरं माहिषं वपुरास्थितः माहिषं रूपं कृत
वानित्यर्थः ॥ तथैव पूर्ववद्देवो । सचराचरं सहचराभ्यां वर्ततइति ॥ पीपत इति पानं बहुलं वचनात् कर्तरि ल्युट् । पद्मा द्वीरपान इति । अ
च्युतघोषं कूजितवान् च ततः सामर्थ्यवीर्यमोरसम् अश्नुच सापारुद्ध मदोद्धर्षः एते कृद्धलो असंकुचितं इत्यर्थः ॥ ३४ ॥ सावदे रत्तिः ४
वीतेन असुरेण प्रहितान शरसमूहैः चूर्णीयंती तं महासुरमुवाच । किंभूता सा मदोद्धतमुखरागा मदेन उद्धूते दूनीकृता मुखरा
गायस्याः आकुलो व्यस्तचक्षुस्यातयोः उवाचेति संबंधः ॥ आकुलाणपदरारिणायस्मिन्वचनेऽवाचेति प्रोद्विशेषणं । मदोद्ध
तमुखरागाकुलाक्षरं यथास्यात्तथा इत्येकं पदं वा । मुखरागाभावीतरालाना दारणामितिभावः ॥ गर्ज गर्जेति ॥ मधुमद्यव से

वमनंरोक्रमविचायसादेवीतंमहासुरंपादेनाक्रम्य आरुह्य आक्रांतवती॥एनमसुरंशूलेनकंठेऽताडयत्॥ततःसोपीतिपदाक्रांतोपिसःत
पानिजमुखात्महिषस्वरूपात् अर्द्धनिष्क्रांतएववृद्देव्याचंडिकायानीर्येनकरेणभूतेन॥अथवादेव्याइतिषष्ठीअसावासीदिति
संवधः॥उ०॥अर्द्धनिष्क्रांतएवेत्यादि॥यद्यत्रयंसर्वेसंमतं॥एवंसुमहिषेतिपाठश्चान्यपुस्तकेषपद्यद्वयमधिकंदृश्यते॥ततश्चसुरा
१६ रिमिश्रैरपिसंगृहीतं॥सर्वंसमहिषोनामेति॥एवमनेनप्रकारेणात्रैलोक्यंमोहयित्वादेव्यानिपातितः॥इतिदैत्यसैन्यंनना
शनदृष्टंयत्नापितामित्यर्थः॥किंभूते हाहाकृते॥हाहाकारो अस्यास्तीतिवा॥प्रकृष्टंहर्षपरमतिशयंजग्मुःसकलादेवताग
16 णाःसुरादेवातांदेवींतुष्टुवुः॥दिव्यैर्महर्षिभिर्नारदाद्यैःसहगंधर्ववपतयश्चननृतुर्ननर्तिवंतः॥ इतिश्रीसप्तशतिकाटीका
यांतृतीयोध्यायः॥ ॥शक्रादयःसुरगणास्तांदेवींवाग्भिस्तुष्टुवुः तस्मिन्दुरात्मनिमहिषासुरेदेव्यानिहतेवसतिसुरा
रिबलेचनिहतेसति किंतस्मिन् अतिवीर्येणप्रसातिनम्रशिरोधरांसशिरोवेवांतेनप्रोक्ताः॥अंसासामीवाश्वेतिश्रुतेः॥ब
गिर्भिर्नमस्या॥पुलकोद्गमोरोमोद्गमः॥तेनचारुसुंदरोदेहोयेषांतेतथा॥प्रहर्षपुलकोद्गमचारुदेहाः॥ जयदेव्याइंद्रेजगय
त्मशक्त्या॥ततताममिवं विकं॥भक्त्याननताःस्मेति॥नतिबुद्धिपूजार्थेत्यादिनापूजार्थमधिकृत्यवर्तमानेक्तप्रत्ययेपस्मश १६
नर देनातीनोक्रियते॥अथवास्मपादपूरणे॥किंजयानिःशेषदेवगणशक्तिसमूहमूर्त्या॥सादेवीनोस्माकंशुभानिदधातु
यस्यादेव्याबलंप्रभावंचएच्यर्थेचभगवाननंतःब्रह्माहरश्चवक्तुं अलंसमर्थाः॥प्रभावविशेषमतुलंतंनुतयितुमपाय

मित्यर्थः। अशुभा द्रूपं अशुभामिव भयं अशुभान्ये व वामवीय अशुभं अशुभमभयं च ॥४॥ कृते धर्मादो बुद्धिर्येषां तेषां कृतबुद्धीनां
पंडितजनानां वासतो सज्जनानां हृदयेषु स्वयं श्रद्धा कुलमस्यास्तीति कुलः अशीघर। कुलस्थ्यो सो जनश्चेति कुलजनः त
स्मात्प्रभवो यस्या सा कुलजनप्रभवस्तस्य सा तंए तत्परि हृश्यमानं अनिर्वचनीयं रूपं किं वर्णयामस्तु मः किं वितर्कै संभावना
यो वा प्रचुरमहदिति वादो षं। वातपित्तादय सत्वादयो वत्महमायानुभावानुभावजनितसमस्तोमयद्धनानि वा देवैरिति वापा
दः न प्राप्यते प्राप्यत इति पारा अपर्यंतानि रवधिभूपा अव्यव भूता व्याकारो विकाररूपः स न विद्यते यस्यां हि यस्माद् दर्पेऽउतमा
आद्येभवा आद्याः प्रथमा प्रकृतिः प्रधानं सुरता देव्या समुदीरणेन तृप्तिं प्रयाति कुत्र सकलेषु मखेषु अतएव भो देवि स्वाहा
त्वं स्वाहाकारं देवा उपजीवंति स्वधाकारं पितर इति श्रुतेः। हाकृत्योगे ॥७॥ सुहृतमस्तु उद्दिश्य त्यजनं यागः। देवपातो होमः एव
सः हविर्द्रव्याद्युर अग्नौ प्रक्षेपो स्तु स्वस्वाहा नमस्ते हानेहाः नेतीः स्वाहानो स्वाहा स्वस्यात्मनो द्रव्यस्य कर्मणो वा अहो अपरित्या
गः उच्चारणं पोषयोः स्वस्यात्मीयपितॄणां थानोपो परां स्वधोऽइत्येवं मंत्रयोः स्वरूपार्थः निरद्भ्यासना। आराध्यसे सुः श्रुति
श्रावेनी निपमितें द्रियाजितें द्रियजिपाश्वतत्वसारामुतैः ॥८॥ रूपशुषा यनि योनमसि उद्योगं भागानं रम्याणि मनोज्ञानि पद
निपनाद्य अत्यापोनानि निविधं तेवेषां तेषां यनिधानो दधीत्येत्र यीत्वे भगवती त्वं संसारोच्छित्त्येवा नीत्वं ॥९॥ मेधा वचरणा
शक्तिः यथा वेदादिरूपा स्त्र ग्रामो हृदिस्थः क्रियते। कर्मभूता ज्ञातसमस्तशास्त्ररहस्या दुर्गा दुर्गाणि विषमाणि भवसागरस्य

गौरिव पारने श्री। पुनः कथंभूता असंगा एकाकिनी विषयरहिता वा श्री स्त्वं कैटभारे हृदये एकस्मिन् कृतोऽधिवासो यया गौ
रि त्वं शशिमौलिमहादेवे कृतप्रतिष्ठा असि॥ २॥ आह्लादकारित्वात् सुवर्णदीप्तिवन्मनोज्ञं एतन्नास्ति। अथ गौरेण सू
१० चितं कांतं कमनीयं वा। अतिशयमनोज्ञत्वात् अत्यद्भुतं॥ आश्चर्यजनकं मुखं विलोक्य तथापि तामसस्वभावात् सहसा
अचिरेण प्राप्तक्रोधेन असुरेण प्रहारः कृतः न पुनस्तत्केवलं कृतः॥ ११॥ अत्यद्भुतमाश्चर्यं तव वक्त्रं दृष्ट्वा महिषसघस्त दत्ता
न प्राणान्मुमोच नासुरेण न प्राणा न्मुमोच। एतदतीवचित्रं हि यस्मात्कुपितस्यांतकस्य दर्शनेन कोऽजीवते अपितु
कैरित्यर्थः॥ भो देवि प्रसीद प्रसादं कुरु भवायसे सारिणां स्थितये परमो उत्कृष्टा सती भवतीति प्रकल्पते समर्थीभवति
प्रसादं परमेति पाठे प्रसादेन [redacted] परमा प्रसादे परमा भवती स्थितये प्रकल्पते कोपवती कुलानि सद्यो विनाश
यति एतदिदं अधुनैव विज्ञातं यतो देतदमहिषासुरस्य अतिविपुलं बलं अस्तं नीतं भवती प्रसन्ना सती सदा अभ्युदयदा पुर
षाज्जनपदेषु संमता धन्यास्तएव ते निभृतो विनीताः तेषां यशांसि तेषां धर्मवर्गी न सीदति धर्मार्थकाममोक्षा इति वर्गः निभृ
ता विनीताः पोषिता वा आत्मजा भृत्यदाराश्च येषां ते॥ १४॥ धर्म्याणि दत्तपैतानि अत्यादृतः सन् पुन्यवान् प्रतिदिनं करो १०
ति। ततः भगवती प्रसादात् भवत्यानुग्रहेण स्वर्गं गच्छति। चकारान्मोक्षोऽपि तेन हेतुना॥ ननु हे देवि लोकत्रये पि
भवफलदत्यर्थः॥ दुर्गे दुर्गपदे रोस्मृता सती अशेषजंतोर्भीतिं हरासि। स्वस्थैः पुरुषैः स्मृता सती अतीव शुभां मतिं ददासि

स्व।
अथवा हे दुर्गे स्वस्थैः स्वर्गस्थैर्वा सुखशब्देन सा स्थैर्योमुच्यते हे दारिद्र्यदुःखभयहारिणि दारिद्र्यं दुःखं भयं हंतुं शीलं यस्याः दारिद्र्यादरितया
यदुःखं तस्यायं तद्भंतुं शीलं वा सर्वोपकरणाय त्वत्तो न्या सदा सर्वस्मिन् समये आर्द्रचित्ता कास्ति नेह विना नास्ति देत्यर्थः
असुरा नरकाय चिराय पापं कुर्वंतु नाम जगत्त्रयं निहतैः सुरवस्तु यैति। एतेष्वसुरेषु तेष्वित्यर्थः॥ मोदिवि अहिता नसुरा
त्वं विनिहंसि॥ संग्रामम त्युमधिगम्य दिवं प्रयांतु इति मत्वा पंच महापा तकिनोपि संग्राममरणात् स्वर्गप्राप्तिर्यद्वा आम
नरकाय आमामिवा ननरकाय॥ १७॥ भवतीसर्वोसुरान् दृष्ट्वा किं चभस्म प्रकरोति अपितु करोत्येवायत्तुनः अरिषु शस्त्रं प्र
हिणोषि नद्रिपवोपि हि यस्मात् इतो शस्त्रपूता त्रुल्लोकान् प्रयांतु तेषु अरिषु इत्थंभूते तव मतिरनिसा च्छा भवति। असुराणां दृष्टभः
खड्गस्य प्रभाणिकरैः तस्याबिस्फुरणैः तथापि तेनैवं प्रकारेणा उग्रैः शूलमशके: तस्मात्कारणाद्विलयं नागताः विनाशं न प्राप्तवंतः यः
शूलाग्रकांतिर्निवहेन चचकारे अ व्याहयः तत्कारणमेनत् उद्वेस्तदानन विलोकयतोम सुरारणां आननं विनूतं अंशुमदिंदु
खंडयोगिणायुक्तं इंदुखंडयोग्यं प्राप्नोतीति। दुर्वृत्तवृंदं जनवेष्टितं भो देवि तव शीलं तत्प्रातवदन्तद्रूपे अन्यैः सह अतुल्यैर्बोधे विचिं
मावितं क चापि तु भवशक्यं। इत्थं मे नन चैरिष्वपि दया प्रकटितेव पूर्वोक्त क्रमेण स्वर्गनयनेन तथा अन्यैः सह कैषांदुर्वृत्तशमनं त
वशीलं तद्वपराक्रमणां। हतो देवपराक्रमो ये स्तेतयाति च वलं अ सुराणां वीर्यं हत्वा इति कर्मणि षष्ठी॥ २०॥ त
तव पराक्रमस्य केन भवतु अपितु न केनापि। रूपादपरहृष्टा समरनिष्ठुरता चकुत्रविस्ता भवति चित्ते भो देवि तव रूपं यातिमनो

शूलेन नः ३ उग्रमद २
शत्रु। त्रै।

हरिर्वरदे नो वचने टे किं नूपमयशीकारिते असुरा समरमूर्द्धनि हत्वा एतदखिलं लोकं निपुनाशेनेन त्वया त्रातं अस्माकं रिपुगणाद्धिं
भीताः। भयमस्माकं मपास्तं किं भयं सुरारिनयं उग्र तो मदो येषां ते उन्मदाः ते च ते असुराश्चेति तद्भवं भयमपास्तं गतमित्यर्थः तेलु
भ्यं नमः। भो देवि नो अस्मान् पाहि भो ऽ वि च खड्गेन पाहि घंटास्वनेन पाहि चापज्यानिःस्वनेन च पाहि भो ऽ वि च नो ऽ स्मान् प्राच्यां
रक्ष प्रतीच्यां रक्ष गो ईश्वरि। आत्मशूलस्य भ्रामणेन तथोत्तरस्यां रक्ष सत्त्वैर्लोकं सौम्यानि रूपाणि त्रै ते च ते यानि विचरंति
तैः रूपैरस्मान् रक्ष॥२४॥ यानि अत्यर्थं घोराणि तैरेवास्मान् रक्ष तथा त्वं पृथिवीं रक्ष। आदिशब्देन च अनुष्टुभ त्रेशरादीनां ग्र
हणं॥ करपल्लवसंगीयेषां तानि तैरस्मान् सर्वतो रक्ष सर्वत्र सर्वप्रकारेण रक्षाऽऽ एवमनेन प्रकारेण सा देवी स्तुता। नंद
नो द्भवैर्दिव्यैर्मनोहरैः कुसुमैर्जगतो धात्री जगन्माता। अर्चिता दिव्यैर्नंदनोद्भवैरिति पुनरुक्तदोषः दिव्यैर्मनोहरैरिति
विशेषणं। सद्वैर्दिव्यैर्मनोहरैरिति ज्ञेयं। सद्वैर्दिव्यैर्मनोहरैर्दूपितानकेवलमर्चिता धूपिता वा॥ एवं न्तुता सती समस्तान् प्र
णतान् सुरान् प्रसादेन सौमनं मुखं यस्याः किमाहेत्याह प्रसन्नवेत्रिदशाः मतं सम्मतं अभिवांछितं तदुच्यतामिति वद्वृत्तिरितीन॥२९॥
देवानां वचनं भगवत्येत्यादि भगवत्या त्वया सर्वं कृतं किंचिदपि नावशिष्यते नावशिष्टं यत्कर्त्तव्यमस्तीति यतं यस्माकं २
शत्रुर्महिषासुरो निहतः त्वयैवेत्यर्थः। हे महेश्वरि। परि ज्ञाय यदि चास्माकं त्वया वरोदेयः तर्हि संस्मृता सती परमाप
दः महती वापदेहिंसेष्या हिंसेषाइति हिंसः परस्मैपदित्वात् हिंसेरिति स्यात् कथमत्र हिंसेष्याः। नत्रसमामा न हिंसिया

दैवैः

णाव् प्रत्ययं कृत्वा णिः चक्षेति आर्षे द्विवचनो लिङ् एषो वा दृशाद्यश्वासिमिश्रलोपः हिंसेयाः इति हिंसे इति संबोधनं आइत्यर्थे हे प्रसन्नवद
ने वोल्लोकः एभिः स्तवैः पूर्वोक्तैः स्तवा स्तोष्यति ॥ तस्य मर्त्यस्य अस्मत्प्रसन्नासु नीचनदाराद्दिसंपदां आदिशब्दात्पुत्रादि वृद्धये त्वं भ
वेथाः कैः वित्तर्द्धिविभवैः विभवो भोगाः वित्तं अंतर्गुप्तं धनं ऋद्धिः समृद्धिः धनदाराद्यिद्धिर्नवृत्ति। अर्थैर अनिवद्धांत इति न्यायात् ॥ ३६ ॥
सा देवी पुनः भोगो यथा अभवत् गोरी मूर्तिः समुद्भूता पश्चात् अभवत् मया व्याख्याते पुरो भूता गौरी गोमय्येव गौरी देहा यस्याः गुरुरत्र गु
रुत्तदवतीरक्षति लब्धा होनी कस्मै हतवेदुष्टदैत्यानां च बाधशुंभनिशुंभनिदन्त्य सत्कारः तथा वैते तरीय स्तुतिः शुंभनिशुंभमर्दिनी म
हिषासुरघातिनी। स्तोमि निद्रां भगवती मधुशुंभनिशुंभसंज्ञा वसुरो भोरो मर्दिनी केदर्शिनी। अप्राप्य यो वलाववपुष्कर दत्रे
निराहारो दिव्यवर्षाणां मधुतमाश्रुम जनकं तपश्चेरतुः तुतोष स्तोप्रसन्नो ऽनुनमानुरूपा नुकीमानतर्पो ददौ इति संक्षेपः क
स्माद्भूतोः मदवल्लाम्रपात्रम दवल्लयोरा प्रपात मदो ङकारः बलं शक्तिः ॥ इति सप्तशतीकाटीकायां शक्रादिस्तुति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
सूर्यस्य भावः सूर्यता तत्क्रम चक्रात इंद्रोहिदं मित्यर्थे भाग्ना कृतवंतो सम्म ह्रिदिनिर्भूताः प्रकंपिताः भ्रष्टराज्या यस्मात् पराजिता सप
रेऽपीत संस्मृतवंतः विष्णुमायां महामायेत्यपर्यायां देव्यो सामान्य देवतापो महती वासो देवी इति महादेवस्य पत्नी वा शिवा ये
कल्याण राग्रदाये शिवया ता तद्धिनात स्येवा सत्वरजस्तम सामान्या प्रकृतिः तस्ये भ प्रायो मध्येगात्मन्न रौद्रा नाद्या नियताः नि
यमयुक्ता सेतः तो देवी प्रणताः नमामि त्या व्याहाये स्मेति पादपूरणं नमः परि नौम के सतयारोद्रा नस्ये रुद्र स्यदं रौद्रं तदस्या

त्तीति। अर्थ आद्यन्त। अन्यथारोद्धे इतिस्यात्। नित्याऽनपायिनी त्वर्थः। औप्पैर्गुणगणयुक्तायै अत्र एवर्थे कन्यायै वा। चार्वङ्ग्यै चारुशीला
यै। समस्कन्नलोकस्य धारणपोषणावशात् धात्रीत्युच्यते नमो नम इति मन्त्रयति शायैवी स्पा॥ ७॥ तं पूर्णचंद्रमंडलमरीचिनृपासि ज्यो
त्स्ना तस्यै। ज्योत्स्ना अथ चंद्रमंडलनृपद्यातिरोपा। अन्तरवसुखदायिन्यै कल्याणगुणयुक्तायै गुणतो ज्वलनायै वा। वृद्धि नृसिद्धिनृप
१९ वा भगवती। तस्यै नमस्यै प्रणताः स्म संतो नुमो नमः कुर्मः। निःक्रमतेरिपि नैऋती। अलक्ष्म्यै वा। राज्ञां पर्वतानां वश्रियै महादेवपत्न्यै
19 दुर्गेति नाम्नाख्यातायै। सर्वेभ्यो दुर्गेभ्यो पारभूतायै। पारः उत्कृष्टः सर्वश्रेष्ठः तत्प्राप्योगान्सारा तस्यै सर्वश्रेष्ठ सर्वश्रेष्ठायै सर्व
कर्तुं शीलं यस्याः सा लोकुरख्यातिरिति गीयते तस्यै। धूम्रवर्णायै नमो तं गीनृपधारणात्। धूम्रवर्ती वारिरोपे। अतिसौम्या वा
ति रौद्रा वेति अति शब्देन पादेन अर्थांतर प्रतिपत्तिः। ताः स नमस्तस्यै देव्यै नमो नमः कुर्मः इत्याहार्थ्ये। जगज्जगन्निष्पत्ति
पाये प्रतिष्ठा या निष्पत्तो देवस्था नमात्रके। देवी देवस्य पदं देवी कृत्ये कृति नृपाये॥ ९॥ नमस्तस्यै इति पदत्रयं कायिक
वाचिक मानसप्रतिपादनार्थं। विषादे विस्मये हर्षे खेदे दैन्ये ऽवधारणे। प्रसादने संभ्रमेपि द्विस्त्रिरुक्तं न दुष्यति। अथवा लवर
कं त्रिष्वतुरस्त्वेति मन्त्याति शयप्रतिपादनाय। यरावीना द्वीचीन नृपद्या द्रौ हात्म्यवने न नमो नम इति॥ द्विरुक्तिः इत्यादि सर्वत्र। सक
लभूतवर्गेषु विष्णुमायेति शब्दिता कथिता॥ विष्णोर्माया विष्णोरपि मोहनं नृपा। चेतनेति चेतनात्वमसि इत्यर्थः। पासंसयरा १९
वीद्धिवारचातुरी बुद्धिः सा बुद्धिनृपात्वं सर्वेंद्रियाणां निःक्रमो निद्रा॥ भुक्तपीताहारपरिपाकशक्तित्वान्निद्रा तत्कायभूतामत

ति २ छायामुदाहरति ॥१

एवंरूपामुदाहरन्ति। रूपं चावृत्ता। अभ्यवहरणस्तारणारूपा ये रूपा नित्यं विनीशोभा शरच्चन्द्रो व्यामनएवं छायारूपेणेति शी
मा कान्ति द्युति छविरिंच रोगः। आतपाभाव श्रीपासंतापहरणा छीतलत्वयेइतिवा॥ १७॥ शक्तिः सामर्थ्यं शियस्यात्मस्वरूपा शक्ति रि
तिवा। तत्पेसमस्तवष्टा प्रीतांति क्षौरोग ज्ञांतिरिति ज्ञांति क्षमातितिक्षेति पायवत्। जातिरिति जातिरूपेण जगदुत्पादने जातिः। ब्र
त्रे वैश्यशूद्रात्मिका वा जातिः। तथा च जातिकुंदसि सामान्यमात्लांतीगोत्रजन्मस्विति। लज्जेति। जगद्यवहाहायालज्जा। श्री
कार्यनिमित्तमन्यंतः संकोचः। अकरणीयनिवृत्तिर्वा। शांतिरिति। इंद्रियाणां नियमः शांतिः। श्रद्धा सकलजनेषु साधारणानुकं वहाराय २
पा। सद्विषयनिरतिशयभावनाबुद्धिरितिवा। तथा च देवलः। सामुखापतिसंप्रीतिरर्थिनां दर्शने परा। सत्कृतिश्चानुरूपा च सम्
डापरि [illegible]कीर्तिता॥ २४॥ कान्तिकमनीयता प्रतिपादयिष्यते। अथ यथा कीर्तिः कुसुमशरपूरितशोभा। तदुक्तं मातृगुप्तेन शोभैव सं कु०
मशरेण पूरिता। कान्तिरुच्यते। कान्तिमेधातिविस्तीर्णा दीप्तिमिछेति सूर्य इति। श्री लक्ष्मीः संपत्तिः संपतिः पुराणो पुरुषप्राणापिनिवासं
वैप्राणिनां जीवनस्थितिवृत्तिः स्मरणं स्मृतिः बुद्धिविशेषो नपुनर्वीडिः। दयेति। सर्वसत्वानुकंपा दया। अपेहितदात्री वादि
रूपाधिद्दुःखप्रहरणे छा। तुष्टिरिति। सकलवस्तुषु नाकांक्षा। पुष्टिर्विषयोपभोगप्राप्याभिः नाषो परमसेवा॥ २६॥ ॥ भावत्ये
जगतांमाता माता जननी। भ्रांतिरूपेणेति। भ्रांतिः अयथार्थमतिः। भ्रांतिर्मिथ्याज्ञानं शुक्तिकायां रजतप्रतीतिरिति प्रागुक्तं। विश्वमा
येतिशब्दितेत्यस्य स्तोकस्य प्रपंचोयं। इंद्रियाणामित्यादि। व्याप्तिदेवीतिभूतानां पृथिव्यादि पंचभूतानां भूतस्य चैतन्य वादि
व्यतिरिक्तानां इंद्रियाणां चक्षुरादीनि कर्मेंद्रियभेदभिन्ने श्रोत्रादिमनःपर्यंतानामेकादशानां अभिष्ठात्री ज्ञाहेतु

भावेन परमवेतनस्वरूपदेवतस्मा भूतेषु जंतुषु अखिलेषु समग्रेषु व्याप्तिदेव्यै इत्यनेन संबंधः। व्याप्तिदेव्यै वा पाठः। चितिरू
पेणेति॥ चितिश्चित्सा शब्या रूपेणेत्यर्थः कुटीकरणरूपेणेति यावत्। एतज्जगत् कृत्स्नं व्याप्य सतामात्रस्वरूपा पातिष्ठति स्यो
२० त्वमवेति तात्पर्यार्थः नहि कश्चित् किंचिदस्तु स्वरूपसत्त्वो विशकलितस्वभावं शशविषाणादिकल्पं संभवति तेषां स्वरूपम
व भासमन्यत्तु मेवानुचितत्वादिति स्फुटमिति त्यादि अभीष्टसंप्रदादि हेतोर्वचनं अभीष्टसंश्रयेति पाठे भगवती विशेषणं॥
९० या देवी कृत्स्नं जगत् चितिरूपेण व्याप्य स्थिता चितिज्ञानं। अथवा चितिः चयने। ८६॥ ॥अभीष्टसंश्रयादस्यौ हि तत्तन्नामे
नस्तुता। तथा सुरेन्द्रादिनेषु अहस्सु सेविता सा ईश्वरी शुभहेतुर्नोऽस्माकं भद्राणि शुभानि करोतु निःपादयतु। आपद
श्चाभिहंतु शरदश्वसौऽस्तु त्वेष्टबंधनः। यथा भद्रं भद्रं वितर भगवन् भूयसे मंगलायेति। या सांप्रतमिति। या ईश्वरी सांप्रतं
उद्धतदैत्यतापितैः अस्माभिः सुरैर्नमस्यते पूज्यते या विनम्रमूर्तिभिः स्मृता नोऽस्माकं तत्क्षणमेव सर्वापदो हंती चिति
नमस्यतीति नमो वरिवश्चित्र [illegible] क्यजिति कर्मणि त्वेट। अषीति। एवमित्यादि। देवानां तत्र प्रदेशे देवसन्निहित
प्रदेशे वसन्निहितप्रदेशे पार्वती जाह्नव्यास्तोये स्नातुमभ्याययौ। यदा तत्र शंति यदभ्यायते। तदा पार्वती देवानामपृच्छत्। अभि
राभिमुखे देवानामभिमुखमागतेत्यर्थः। पश्चात्प्रथमं स्नातुं ततो देवानामभिमुखे। के विनुदेवानानिति षष्ठी वा नादरे ब्रुवते नदे २०
वानना रत्यप्र [illegible] थमं जाह्नव्यास्तोये स्नातुं पार्वती आवेद्यायतः सा तानां जलमयीमूर्तिः सर्वसुरपूज्यां गतेति वदंति इत्यर्थः॥ ॥८९

साब्रवीदित्यादि ॥ स्तोत्रं तु गतायां देवी सुभ्रूः शोभने भ्रूर्यस्याः सा तानसुरान् ब्रवीत् । अत्र प्रदेशे कस्मै भवद्भिः स्तूयते अस्या देवा नए छे त्याः शरीरको
शतश्च समुद्भूता शिवा अब्रवीत् । शरीरमेव कोषः तस्मात् । अत्र प्राणमयमनोमयविज्ञानमयादिकोषतः तालव्यपाठे तैत्र स्याः पार्व
त्याः शरीरके चुकात्स्वात्रमिति । समस्तेति निःनिःतेशनीरेति यतयस्याः पार्वत्याः शनीनकोशात् निरगात् ततो लोके षु स्थानेषु समस्तेषु
वर्तुदशामुवनेषु कौशिकीति गीयते इति शब्दः प्राकाश्ये । कौ । कोशेभवा कौशिकी शनीनकोषादित्यत्र मूर्द्धन्यः षकारो नतो
त्तव्यः कौशिकी त्यपि इत्यत्र तालव्यशकारः अथ षकारस्याने श्चोदस्तत्वेन पृषोदरादित्वेन तालव्यशकारस्य सिद्धिः ॥ ८२ ॥
तस्यामिति ॥ तस्यां कौशिक्यां विनिर्गतायां सत्यां पार्वती पूर्वं न कृष्णा कृष्णाभूत् । हिमाचलकृताश्रयासती कालिकेति समाख्याता क
थिता । अत्रापि इति शब्दः प्राकाश्ये वर्तते । ततइति ॥ ततस्तदनंतरं परमतिशयितं रूपं मनोहरं बिभ्राणां सुमनोहरं । अम्बिका
कौशिकी चंडो मुंडश्च ददर्श अम्बिका तु कर्ता । ददर्शेति कर्मत्वाति हारोनास्ति निःप्रयोजकत्वेनोत्त चंडमुंडो प्रतिभावती दर्शन
स्यात्रयोजनत्वात् । ताभ्यामिति । यो शुंभनिशुंभयोर्भत्यौ चंडमुंडौ ताभ्यां शुंभाय चारव्याता शुंभायेति क्रियाग्रहणामपि कर्तव्य
मिति संज्ञायां चतुर्थी भासयंती भासदीप्तौ ॥ ८४ ॥ नैवेति । ये तादृगुत्तमं रूपं कश्चिदपि केन विदपि न दृष्टं एवं शब्दोनिश्चयार्थं
धारय । कौसो देवी ज्ञायतां हे असुरेश्वर गृह्यतां वास्त्री रत्नमिति । सा स्त्री रत्नमुत्तम स्त्री स्वरूपभूता अतिचार्वंगी अति चारू अ
तिरमणीयं अंगं यस्याः सा दिशः सर्वाः त्विषा दीप्त्या उद्योतयंती तुशब्दः पाद पूरणो सा तिष्ठत्येव न पुनरन्यते । गतेति भो

कः तां स्त्रियं त्वया नेतुमर्हति॥ यानीति॥ त्रैलोक्ये यानि रत्नानि मणयश्च हे प्रभो गजाश्वादीनि च यानि। गजाश्व अश्व
स्वर्ग गजाश्वं तदेवादिर्येषां तानि गजाश्वादीनि च रत्नानि चो वै पादपूरणे तानि समस्तानि ते तव गृहे भाति शोभते॥ ४८॥
प्रभुत्वेन तरस्व्यपन्नाहरेण तोगजेरत्नं उत्तमं गजः पुरंदरात् समानीतः त्वयात्यर्थीत्। अयं च पारिजाततरुः पारिजात
नामा तरुः शाकपार्थिवादीनां मध्यमपदलोपी समासः॥ तथा तेनैव प्रकारेण हे स संयुक्तं हंसैर्वीक्ष्यमानं वै यत्सो
२१ रत्नभूतं अद्भुतमपि व्योमगणे तिष्ठति। अंगणशब्दोऽत्र नारुरत्व प्रतिपादनाय। महापद्म नाम निधिरेषः कुबेरात् सम
मानीतः अब्धिः समुद्रः अम्लानपंकजोमालां ददौ तुभ्यं अदात्। अम्लानानि पंकजानि यस्यां तां किंभूतां किंजल्कि
ध्रै० नी सद्वृंदेवास्ततच्छन्नकेसरां अथवा उत्कृष्टकिंजल्कोपयुक्तां॥ ५०॥ छत्रमिति॥ कांचनं आदि सुसुवर्णं वर्षणाशी
लं। अथवा वारुणं छत्रं गतया सततं मेवकां त्वं न स्रवतीति प्रसादित्वाणि निः॥ तथा प्रजापतेः पुराश्रासीत् सोयं स्यंदनव
रो रथश्रेष्ठः पूर्वं स्रोके विमानग्रहणं गीतार्थं अत्र स्यंदन ग्रहनं युद्धार्थमेवेति न दोषः। मत्तोर्थम् सयशक्तिः उत्क्रांतिदा
नाम प्राकाश्ये एवंभूता शक्तिस्त्वया हृता तव भ्रातुः परिग्रहे परिग्रहणे स्वीकारे अस्तीति शेषः॥ ५१॥ प्राज्ञेन राजस्य पाश्व
स्ते न स्वीकृतमित्यर्थः॥ ५३॥ शुभेति॥ समस्तारत्नजातयोऽग्निजाता सागरोद्भवानि शुंभस्य नान्यस्य स्पर्शः वाससी अग्निशौ २१
चे अग्रौ अग्निना वा शोध्ये पावित्र्यं ययोस्ते तथा अग्निपुष्टे अग्निनापि न दह्यते इत्यर्थः॥ ५४॥ रामरामराम॥

एवमित्यादि। हे दैत्येंद्र समस्तान्यपि रत्नानि आहृतानि ते त्वयेत्यन्वयेत्यर्थः। एषा कन्या रत्नी स्त्रीरत्नं त्वया कस्मान्न गृह्यते नेनव
स्त्रीरत्नं कस्मात्त्वया न गृह्यते इति वा। निशम्येति। स शुंभस्तदा तस्मिन्काले चंडमुंडयोरिति श्रोत्रे वचनानि श्रुत्वा महासुरं देव्याः सुग्रीवं
सुग्रीवनामानं महासुरं दूतं प्रेषयामास देव्याः देव्यादेव्यर्थं इत्यर्थः। विवक्षातः कारकाणि भवंति इति न्यायात्। किमुक्त्वा दूतं प्रेषयामास। सा सा देवी
अर्थात् इति वचनाम्ने त्वया गत्वा मम वचनात् वक्तव्या। तथा च सा सा प्रीत्या आयाति समागच्छति। तथा त्वया कार्यं लघु आतेयुदं
यथा स्यात्तथा कार्यं।। पद्मं सत्येति।। पञ्चमे लोघशैलपर्वतश्रृंगप्रदेशे अतिमनोहरे साय आस्ते ततो गमनानंतरं वतो प्राह।। स्त्र
त्नोसूक्तमे वामनोहरं यथा स्यात्तथा भवति सा देवी नो ततः प्राह। त्वयमेव यारः। दूत उवाच। देवीत्यादि। शुंभो दैत्येश्वरः त्रैलोक्ये
कत्रमे परमेश्वरः वर्तते नेदैत्ये श्वरेरा दूतोहं त्वत्सकाशं तेन तत्र प्रेषितः सन् इह स्थाने आगतस्तत्सकाश इति का की
दृक्सोल्लकन्यापे नोमयपदा वच्लनिबितपरं। अव्याहतेति। यः शुंभः सदा सर्वदा सर्वासु देवयोनिषु देवादिकेषु अव्याहता
ज्ञः अखंडिताज्ञा यस्य तथा तेन प्रेषितोस्मीति संबंधः। स न यदाहतच्छृणु आकर्णय। मम राज्ञ उभयपदिं त्वा दात्मनेय
दंनिर्जिता अखिला दैत्यरिपो देवा येन सत्यया।। ६०।। किमाहेत्याह वच मेत्यादि।। वशानुगा स्वाधीनाः अनुगाः प्रतिछा
य तदन्यपाति काः मम वश स्वाधीनता अनुगच्छंतीत्यर्थः। अथवा वशा अथ वशानुगाः यज्ञभागान् सर्वान् अपि पृथक् पृथक्
पाम्रोति अशेषदेवानां मच्छ उमागानाहमेव मम स्तपामीति अर्थः॥ अथवा वशा यशानुगाः यज्ञभागान्।। त्रैलोक्यमिति।।

वररत्नानि श्रेष्ठभूतानि रत्नानि अशेषतः शेषाणि आदित्वात्तानि । तथैव गजरत्नानीनि ऐरावतकुमुदाञ्जनप्रभृतीनि
२२ रत्नत्वेनोपमितानि श्रेष्ठानीत्यर्थः ॥ क्षीरोदेति । क्षीरोदमथनोत्पन्नं इंद्रवाहनं उच्चैःश्रवसं तं उच्चैःश्रवः शब्दोपस्था
नीति अश्वार्शआघव । उच्चैःश्रवसंज्ञाय स्यतत्न अमरैर्हत्वा देवेंद्रात्त्वारयित्वा आत्मनोरत्नार्थप्रतिपत्यममप्रतामं
कृत्वा समर्पितं ॥ ६३ ॥ यानिचेत्यादि ॥ अन्यानि रत्नभूतानि उत्पन्नानि देवेषु गंधर्वेषु वसंभूतानि वाहनाम रत्नो
तानि सर्वाणि मय्येव शोभनानि । शोभनं शोभा । रत्नभूतानि भूतानीति प्रचुराणि इतिवा ॥ स्त्रीत्यादि ॥ देवि स्त्रीरत्नभू
तां त्वां भवती वयं मन्यामहे ॥ सात्वमिति ॥ सात्वमस्मानुपागच्छ अस्मासु भजयतो यस्मात्त्वपरं रत्नभुजः रत्नोपभोगभाजः । य
तो रत्नभुजो वयं अत्र यद्यपि शुभेरकरणवप्रवीतितथापि तनुल्यज्ञातीयासुरातभाविनत्वात् वहुत्वात् वहुत्वाद्बहुवचनमितिव
यमित्युपपद्यते ॥ अथवा एकार्थे पवस्मदोद्व योश्वेति वहुवचनं ॥ मामिति । स्वकीयमाध्यस्थोपदर्शनार्थः । मां वा भज ममानु
जं वा निशुंभं नु वा भज । उरुविक्रमं महापराक्रमं । हे लोललोचने । यतो यस्मात् रत्नभूतासि रत्नभूतां गतासि वै पादपूरणे ॥
परमैश्वर्यामिति ॥ आपस्यसि इति पर्याय यातो निजत्वं परस्य परित्वादं सगतं ते प्राप्स्यतं त भाविप्रापर्यत्वात् ॥ ६४ ॥ कर्मेत्या २२
त्मनेपदे तदपमर्थः मत्परिग्रहात् मया त्वमैश्वर्यं प्रापयितव्यासि । अतुल्यं अविद्यमानपरिच्छेदं एतद्बुद्ध्या समालोच्य ना
न्येन केनचित्तमत्परिग्रहतो मत्कृते न व्रतां भज ॥ अथिरु वा चेति ॥ दूतीति । गंभीरमन्तःस्मितमंतर्हासो यस्याः सा गंभीरा

तस्मिन्ताडने गौ। व्यक्तमुवाच। दुर्गा भगवती भद्रा इति विशेषणत्रयमत्यंतोत्कर्षप्रतिपादनाय। जया अद्यापि जगद्धार्यते
।देव्युवाच॥ त्वयासत्यं तथ्यमेवोक्तं। अत्रस्थाने शुंभनिशुंभगुणवर्णनेवासत्यतापादकत्वं प्रतिपादनाय किं न तत्शुंभो त्रै
लो क्याधिपति त्रैलोक्य अधिपतिः स्वामीश्वराधिपतीत्यादिना सप्तमीशौडैरिति सप्तमीति योगविभागात्समासः शु
म्भस्तद्दशस्त्रैलोक्याधिपतिः॥ द्दूर्णे॥ किंत्विति। वाक्यांतरारंभे अत्रस्थाने आत्र पारिग्रहविषयेवायत्प्रति तत्कथ
मिथ्या अन्यथा क्रियते अपितु न क्रियत इत्यर्थः। श्रूयतामित्यादि। अल्पतात्पर्यात्। अल्पबुद्धित्वात् या प्रतिज्ञा कृ
ता सा श्रूयतामिति। कथमेवं कृतमित्याह। अल्पबुद्धित्वात्। अल्पा बुद्धिः अहमेव तस्या भावः अल्पबुद्धित्वं तस्मात्
का सा प्रतिज्ञेत्याह यो लोके मां जयति यो वा संग्राम व्यतिरिक्तप्रकारेण मे मम दर्पं व्यतिरिक्तप्रकारेण मे मम दर्पं व्यपो
हति खंडयति। व्यपोहतीति उपसर्गात्सुहोहर्षीवचनं कर्तव्यमिति विवचनात्परस्मैपदं प्रतिबलः सदृशबलः प्रतिनिधिर्वा
वकः एतत्प्रतिज्ञाचपं किं यो मे मम प्रतिबलो विपक्षः सन् समदर्पं सामर्थ्यं व्यपोहति संग्रामे मामभिभवति। जेता अभि
भवे। इत्यैकैव प्रतिज्ञा स एव मम भर्ता भविष्यति॥ नादिति। तत्तस्मात्शुंभो आगच्छतु निशुंभो वा विरेण किं विलंबेन। लंबे मां
जित्वा मामभिभूयमम पाणिं गृह्णातु विवाहयतु। लघु मनो ज्ञं यथा स्यात्तदूतउवाचेति॥ ७२॥ अवलिप्तासि अहं
कृतासि मामग्रतः ईदृशं मा ब्रूहि। तिं हि आडिति उपपदे माशब्दे स्ति आमानो नाप्रतिषेधे वा च कौ इति वचनात्। तेन

द्वे।

रि

इति श्री सप्तशतिकाटीकायां दूतवाक्यनाध्याय पंचमः ॥५॥

हन्तुं भवति। अतं जैलोक्ये कः पुमान् यः शुंभनिशुंभयोरग्रे तिष्ठेत् न कोपीत्यर्थः सामन्ये दैत्यानां सर्वे देवा युधि संग्रामे नतिष्ठं
ति वै पादपूरणे। हे देवि त्वं एका स्त्री किं वाच्यं किं त्वं स्त्री सती तेषां संमुखे भविष्यसीति भावः एकिति एकाकिनी
एकाद्राकिनिवासाये इति वचनादकि नि प्रत्ययः इंद्राद्या येषां शुंभादीनां संमुखे न तस्थुः तेषां शुंभादीनां संमुखं
२३ त्वं स्त्री सा वि प्रयास्यसि॥ ॥७५॥ सा त्वमिति। मये वउ पविष्टा सती शुंभनिशुंभयोः सन्निकर्षं गच्छ प्रयाहि। मा गमि
ष्यसीति केशाकर्षणानिर्धूतगौरवा केशकर्षणेन निर्धूता खंडितं गौरवं यस्याः सा तथा। एवंभूता सती मा गमिष्यसि अपि
तु गमिष्यस्येव तदेवमेतत्। अत्रान्यथा नास्ति किं करोमि यद्यस्मान्मम प्रतिज्ञा पुरापूर्वं मनालोचिता सत्वं आदृतः
सन् तेत वमयापूर्वं दततु कं सर्वं तदसुरेंद्राय यद्युक्तं तत्करोत्विति इति देव्या वाक्यमाकर्ण्य सदूतो हर्षपूरितः सन्
१ख्या समागम्य विस्तारेणादैत्यराजाय सम्यगाचष्टे सम्यगाख्यातवान्॥ २॥ तस्याः परित्राणादः परित्राणादः परिरक्षणांद्दा
तीति एवंभूतः कश्चिदपरः यदि वा उत्तिष्ठते उद्यमं करोति स हंतव्यः हननीयः शुंभनिशुंभयोः मूलं स्थानं प्रयाहीति स आ१
तामुद्दिश्य जगाद॥ अघइक्षुदानीं भवती प्रीत्या मद्भर्तारं वेद्धरिनो पैष्यति ततः एषोहं बलान्नयामि। किंभूतां केशाकर्ष
णाविह्वलां। केशेषु आकृष्य त्वेषु तिभावः बलवान् सं अमर्षवान् बलं सेवते ततः बलेन सम्यगाव्रतः सन्निति ॥ ८॥ ॥ २३
म। तमसुरं सा पवे तौ भस्म चकार भस्मसाद्वकारोरेति पाठ भस्मसात भस्मभूतं कृतं विभावा सातिः कोलेन इति साप्तिः॥

२१

अथानंतरमसुराणां महासैन्यं कटकमसुराणां नकुटं अंबिकांकर्मभूतां ववर्ष। स्ववाहनइति बहुलवचनात् कर्माणि
न्युक्त्वा। स्वोऽत्र नन्यसो वाररणो निजभूतो वाहनः स्ववाहनः अर्द्धचादिपाठः॥ पुंस्त्वं॥११॥ आक्रोन्नेवि धारणोति॥ अव
रोण अवरकायेन यथा आक्रोतिस्तया जवनेत्यर्थः कोष्ठानि उदरमध्यानि। कोष्ठशब्दोऽत्र नपुंसकः। तदुक्तं कोष्ठं कु
शूलो कुशूले च मंदिराभ्यंतरे निजइति। तत्र प्रहारेण कोष्ठादिति ल्यब्लोपे पंचमी कोष्ठमुदरं विभीदार्य रुधिरं पपौ पी
तवान्॥१४॥ हतानेति। तद्बलं तद्दैत्यबलं तेषां दैत्यानां बलं सर्वमेव देव्या वाहनेनापि केशरिणा अत्यंतकोपयु
क्तेन क्षयं नीतं विनाशं प्रापितं किंभूतेन महात्मना महान् आत्मा यस्य सत्वात्मनेन सुत्वेति॥ तं धूम्रलोचनमसुरं दे
व्या निहतं श्रुत्वा कृत्स्नं समस्तं सैन्यं देव्याः सिंहेन क्षपितं श्रुत्वा क्षपितामिति नृपः संजातो यस्य तस्य संजात
तारकादित्वादितच् कृत्स्नं समस्तं सैन्यं देव्याः किंवा क्षयं करोतीति तत्करोतीत्यर्थे णिच् निष्ठायां वधे दैत्याधिप
तिः शुंभः स्तुकोपः क्रोधं कृतवान् प्रस्फुरितो ऽधरोष्ठस्य कोपस्य चिह्नमिदं किं माज्ञापयामास इत्याह हे चंडमुंड
योः संबोधनं बहुलैर्बलैः बहुभिः सैन्यैः परिवारितौ वेष्टितौ तत्र गच्छतं यत्रास्ते सा इत्यर्थः गत्वा च सा देवी नेत्र शुंभेनाज्ञा
पयास्यात तयासमानीयतां। ननु द्विरुक्ते पुंवोगच्छतमिति स्यात् तत्र कथं यम त्रगच्छते तिबहुवचनं तत्समाधिरुक्तं साह को
र्धे गोरवान्॥१७॥ गौरवेवाइति गोरवात् अनिःपतो एकवचनद्विवचनयोर्बहुवचनं॥ यथास्मद्युष्मदस्मद रम्या एवमेदेवीकि

वावलैः परिमारिता वितियस्तोमिहितं तेन रूत्वा निव्याप्य वचनमिदं गच्छते निबाकांडुप आधिगं तव्यां अतएव यदि वः शेसयो
पुंधि शति वक्षाति केन मते नाने नज्ञेत्याह। केशोष्विति। केशोष्वा रूष्य केशाकर्षणं रूत्वा किंवा बध्वात्र नीयतामिति
योज्यं॥ यदि वो पुष्माकं युधि संग्रामे संस्पः तदा तदानीं मशीघ्र शुभैः समस्तैः शस्त्रास्त्रैः सर्वैः सुरैर्विनिहन्यतां मा
२४ देवीति। तस्यां हतायां दुष्टायां स त्यां सिंहे च मारिते सति शीघ्रमागम्यतां भवाद्भिरिति। तामंबिकां मारितां गृहीत्वा जी
वतीं वती वध्वेत्यर्थः। गत्वा वससामामानीयतां न त्वरितं रूत्वा केशघ्या घष्य व ब्वावेति परेरा सह संबंधः केशोष्वि
ति। यदि वो युष्माकं संशयः एवमेव यदा न पराय ध्वे तदा युधि संग्रामे सर्वैरसुरैर्मिलित्वा विनिहन्यतां। तस्यामिति॥
तस्यां हतायां दुष्टायां च पुष्टायां व्याघ्री त्वा शीघ्रमागम्यतां। अथवा तस्यां हतायां मारिते सति शीघ्रमागम्यतां॥
अथ शब्दः पक्षांतरे। यदि सा मारयितुं न पार्यते तदा तां बध्वा शीघ्रमागम्यतामित्यर्थः।।२०।। इति श्री सप्तशती का
टीकायां षष्ठोध्यायः॥६॥ आज्ञप्ता इति। ततस्तदनंतरं स पुनर्दैत्यश्चंडमुंडपुरोगमाद्दैत्यां अज्ञप्ताः एवं कुरुध्वं
शुंभेनाज्ञप्ताः। आज्ञप्ता इति वा द्दैत्यादिना निपातितः पुरोगाः ह्येते इति पुरोगमाः चंडमुंडौ येषां ते तथा ते किंभूताः २४
चतुरंगबलोपेताः चतुरंगसैन्यैरुपेताः संयुक्ताः हस्त्यश्वरथपदातिं चतुरंगं चत्वारि अंगानि यस्य बलस्य तत्सु यथुः
गतवंतः। अभ्युद्यतानि उद्यतानि आयुधानि येषां ते एवंभूता ददृशुरिति। ते दैत्याः तां ददृशुः शैलेंद्रकांचन [illegible] वि को

वनाविकारेउद्बेल्लेरसिंहस्यापरिव्य वस्थितांस्थितांशैलेंद्रश्रृंगेसिंहस्यापरिदेनीतिवनस्या दीप्तिरनुसंयोगयोरिति
करलोल्युद्र्कंचनाकरमेवकांचनप्रज्ञादित्वादणएवाद्रादित्वाण्णकांचनविकारइति॥नित्यंरद्धारादिभ्यइतिम
यट्।कांचनेमयइतिभाव्य।अन्नो व्यैते॥रत्नतादिपाबोतगीवान्प्रज्ञासाचित्वमस्याएवा॥अपवादविषयेऽपत्स
र्गः प्रवर्त्ततइतिकृत्वातस्मादामित्यणासाधुत्वं॥२॥तदैद्धेति॥तदैत्याः समादातुसम्यगाकर्षणेनपुनर्भारयतुपतरबो
घताउद्यमयुक्तापतउद्यमं वक्रुः अन्येनतत्समीपयोग्यंडमुडयोः सन्निहितभूताउपादेयभूताइत्यर्थः॥अथवातांदृष्टास
मादातुमहोहुडद्यमंवक्रुः किंभूताः उद्यताः योद्धुमुपयोगकृतवंतः केचितआश्लिष्टवापाः असिचराघकेचितलघाते
नैवप्रकारेणअन्यअरास्ततसमीपगाः तस्यासमीपगामिनः तस्याः संलग्नइत्यर्थः॥ततइति॥कोपेनलज्ज्यातंतोहि
तकाल्लीमातिविवाद्य॥अस्याअंबिकायाः वदनंमसीवर्णंतदातास्मिन्नेवकालेनेऽभूत्तामसीवर्णाइव।मसीवर्णीयस्यत
तथासमस्तसुपमानपूर्वस्योत्तरपदलोपश्चेतिसमासउपमानपूर्वस्येकदेशउपमानशब्दोवर्त्ततेइतितथैवन्यासः ते
नोपमेयस्यवर्णग्रहणेस्यलोपोनभवति॥भ्रकुटीति॥तस्याः देव्याः ललाटफलककातशीघ्रंकाजीकराललावदना
भीषणावदनातद्युतेकराललोभीषणाहृष्टइति॥विनिःक्रांतेविनिर्गताः॥भ्रकुटीकुटिलात्तस्येतिपाठेभ्रकुटीकुटि

लातस्यवदनस्य श्रालोत्फलकालत्नाद्फलं व्याघ्रचर्मकुटीकोटिल्वाइकरूपादिनडीपरूपादीनोवाह्रस्वत्वंचर्मकुटीत्य
पिभवतिचर्मकुटीकुटिलांनमाविततत्रैवैरूपंदर्शितमेव॥ ॥५॥ विचित्रेति॥ नराणामवयेमुंडैर्येनरराज्ञोवर्त्तते। नरमाल
२५ मुंमुंडमाला। अथवानस्थिमानिशिरांसिनस्थिदामित्यमरसंज्ञापूर्वकाविविशरानित्यइतिरघ्यमावः तेषांमालासैवभू
षणंयस्याः सातथा। अतीतिविस्तारवन्ना अतिशयितोविस्तारोयस्यवदनस्यतेतादृक्वदनंयस्याः सातथा। जिह्वाल
लनेनभीषणानिमग्नेकोटरगतेआरक्तेलोहितेनयनेयस्याः सानादेनकरध्वनिनाआपूरितंदिशांमुखंयथासेत्या
पदि। सादेवीसुरारीणांतत्रसैन्येवेगेनाभिपतितासतीमहासुरान्घातयंतीवततसैन्यंअभक्षयत। हितवती। स्वा
र्थेरोवशिणवरूयेत्यात्मनेपदं॥ ८॥ पार्ष्णीति॥ वरणानेकहस्तेनसमादायगृहीत्वासादेवीवक्त्रेचिक्षेपक्षि
प्तवती। कथंभूतान्वारणान्पार्ष्णिग्राहांकुशग्राहियोधघंटासमन्वितान्। पार्ष्णिग्राहः पश्चाद्गामिकः अंकुश
ग्राहिअंकुशचारकः। योधामहामात्राः घंटाश्चआभरणापघंटापार्श्वपृष्ठेवरत्नाभिःसमन्वितान्॥ तथैवेति॥
तथातेनप्रकारेणतुरगैःसहयोधंसारथिनासहरथंवक्त्रेनिक्षिप्यदंतैश्चर्वयंतिसात्यर्थाहारर्थं। अतिभयान २५
कंयोद्धचर्वणांक्रियाविशेषणंसाचर्वयंतीतिनूतवदाविभंगतवच्चर्वितवतीत्यर्थः॥ ॥एकमिति॥ सादेवीए

कंकेशेषु गृहीत्वा नवती अपरे केशेषु जग्राह अन्यमसुरं चरणाघातेन कांश्चित्तलप्रहारेण अन्यमसुमपोथयत्। पोथयति सायं॥
॥ तेनेति ॥ असुरैः शस्त्राणि महास्त्राणि यानि मुक्तानि सा देवी मुखेन गृहीतवती तानि मथितानि खंडितानि प्रथमतो द
शनैर्मथितानि मुखेन जग्राह इति योज्यं। अथवा कर्तृभूतया पादशनैः करणभूतैर्मथितानि बलिनाम सुराणां म
हार्णवमादेहो येषां मम देनिघ्ने ब अताडयत् जवान॥ ।३। अस्तीनेति॥ केचिद्दसिनानिहताः दंताग्राभिखनिहताः ना
शंजग्मुः क्षणेनेति अल्पेन कालेन सर्वं सैन्यं निपातितं दृष्ट्वा चंडो निपपात महासुरः तां कालीं मतिभीषणां अभिदुद्रु
व आनि यैषां॥ शरेति॥ महासुरश्चंडः महाभीमैः शरवर्षैस्तां भीमाक्षीं भीममयानयनं आदिरामीयस्याः सानया तां अ
च्छादितवान् चक्रं अपवारणात् मुंडश्चिक्षेपश्च मुंड नाम्ना सुरेण सहस्रशः क्षिप्तैश्चक्रैः सखे कनवनाबवीप्सायामिति समं
अत्रापि यंतु कर्तृ॥ तानीति॥ तान्यनेकानि चक्राणि तन्मुखं तस्याः देव्याः स्वविशमानानि प्रविशंति च मुः शोभितवंति के ६
। तत्रोपमामाह॥ यथा सुबहून्यर्कबिंबानि मानमंडमंडलानि घनोदरं विशंति तन्मुखं विशमानानि संति बहुः शुशुभि
रे घनोदरे मे बान्येन तरे मन्ते तापमेय॥ १७॥ ततइति॥ ततस्तदनंतरं सा काली मेरुवनादितुं शीलं यस्याः सेति क्रो
न भीमं यथा डहासकयन्ती काली करालवक्त्रा तदुर्दर्शदशना ज्वलाकरालं भयानकं यदवक्त्रं तन्मध्ये भयानकं मुखम

यंदुनौरीरयदंतेनोज्वलनाय्यत्तासकाराननकारपरिपूरितचदशनपाल्लिप्रतिभासमाना। चंद्रकलांकुरविशदा भगवती
निःशेषप्रतिभातीत्यर्थः॥ दुर्दर्शा इति खल्वप्रत्येये न क्षोदसंनूप। भोपायासामयुक्ति दर्शितृषिचर्षिमर्षिभ्यो अ
नुक्लेष्विति कात्यायनवचनात्॥ उत्थायेति। सिंहमारुह्य चंडमभ्यधावत्। उभययदि त्वादात्मनेपदं उत्तिष्ठति स्म
२६ आरोहणे वर्तते। तथा मुत्थितो वृषल इति सकर्मकत्वं तेनासिनेति ये नासिनासहजल्लार फलकोत्तान
26 क्रांता तेनेत्यर्थः॥ अथवा उत्थाय च महासिंहवाहनमुत्थाय उत्थायेत्यर्थः॥ त्यर्थो ग्रोभिगंतव्यः॥ किंवासा
उत्थाय घमेरुत्वा चंडमभ्यधावत् कथंभूतं चंडं महासिंहमिव विक्रमशालिनं रूपकेन निर्देशः अथवा म
हासिंहं महासिंहस्थायोधमहमिति रोषान्नुकारः अस्य चंडस्यतेनाक्षिनत॥ ॥१९॥ अथेति॥ अथानंतरं
मुंडोपितां देवीमभ्यधावत्॥ किं कृत्वा चंडे निपातितं दृष्ट्वा देव्याः अथोतु सादेवीरूषातमपिमुंडमपि खड्गाभिह
तं कृत्वा भूमौ पात्य यमालयं नयत। खड्गेन हत्वेत्यभिप्रायः॥ २०॥ हतशेषेति॥ भयातुरं सैन्यं कर्तृ दिशो भेजा। शि
रइति॥ गृहीत्वा मुंडमेवचीति मुंडामुस्या कदेशे मुंडशब्दो वर्तते शिरसि॥ कालीत्यभ्येत्य प्रचंडाट्टहासं यथा स्यात्त २६
अंबिकां प्राह। प्रचंडो ट्टहासम हाहाससत्तेन मि अथचामवति अभिमुखमागत्य कालीयस्याः ललाटफलका

न्निःसृतावामंबिकांप्राहेति।उपहतोउपहारीकृतौस्वयमित्यत्रस्थानेवलिरितिपाठेवलिः पूजोपहारयोरिति॥२२॥
तावनीताविति॥कल्याणीमितिकल्याणमारंभयसमानातिकल्याणीपवा।बह्वभौरादिपाठात्ङीष्।कालीविशेषणमं
बिकाविकाविशेषणंवा।जनितेत्यहंचामुंडासुवासेतीह॥चंडमुंडंचयस्मात्कारणात्गृहीत्वोउपागतासितत्तस्
स्माहेदेविख्यातामुंडेतिनाम्नालोकेख्याताभविष्यति॥चंडमुंडस्वतोयस्याःसातामितिवाक्येअर्थेआद्यवर्णबो
दराक्षीनियमोपादिष्टमितिसूत्रेवर्णाना मोवर्णविपर्ययेणादिमुंडशब्दे आकारस्ततःटाप्॥तुल्ययोगेना
प्रतिपादनार्थंचकारद्वयम्॥वहलेषुतयोश्चंडयोरथात्॥२५॥ ॥इतिश्रीसप्तशतिकाटीकायांचंडमुंडवध॥७॥
स्पयितेषुस्वपःसएवजातोअमीषामितिइतच॥किंवास्वयंकरोतीतिनिष्ठायांप्रयोगः।कोपस्यपराधीनंआपन्नयस्यास्त
था॥ अथेति॥अथधूम्रसर्वदैत्यानिर्मार्तुनानेनविशिनष्टि।षडशीतिरुदायुधाःउद्यतास्त्राःप्रधानभूताःषडशीतिर्दैत्या
॥तथाचकंबूनांदैत्यानांमध्येचतुरशीतिर्दैत्याः॥अथवाकंबूनांहस्तिनांदैत्याःचतुरशीतिहस्तियोद्धारइत्यर्थः॥त
दुक्तंकंबुःकंबुगजयोरिति।किंभूताःस्वसैन्यैर्वृताः॥चतुःसहिताअशीतिश्चतुराशीतिःकर्मधारयः॥ ३॥ कोटीत्यादि॥
असुराणांकुलानिपंचाशत्।कोटिवीर्याणिकोटिवीर्यनामानि।कोटिवीर्याणिकोटिवीरकुलोद्भवानि॥तेषांवेश्रंत्राणांभूम्र

कुलोद्भवानां वा शतं कुलानि मम देशतो निर्यातु इत्यर्थः ॥ कालकाः कालवंशराज्ञः कालकनामानो वा दौर्हृदो दुर्हृदेर
पानि दुर्हृत कुलसमवाया । मौर्या मुख्यं शोद्भवाऽसुराणां मौर्यापत्यानि वा । कालके याः कालकायाः अपत्यानि ॥ स्त्रीभ्यो
२७ ढक् । एते असुरायुद्धायसज्जाः संनद्धा भूत्वाः त्वरितः संतो ममाज्ञया निर्यातु इत्याज्ञाप्येति । महासेन्य सहस्त्रे
र्महासेन्यानां सहस्त्रैरिव बहुभिरनेकैः रसंख्यातैरित्यर्थः ॥ नेरवशासनः नेरवं भयानकं शासनं यस्य ॥ ६ ॥ आयात
मिति ॥ ॥ यापापरो ॥ अस्मात्केन नपुंसके नृप ॥ आयंतमिति पाठे । तदा आयातं आगच्छंतं शुंभं किंभूतं ततसैन्यं तत्पूर्व
तैः सैन्यैपसृतं ॥ आयातं शुंभं सैन्यवृंतं दृष्ट्वा विनापि वकारेण मुख्येय इति प्रतीयत एव बंदीवादयित्वा उपवेद्मयंत
अवईयत । शहिन हुवद्धो वनुड्या दोनोनादेन पूरितं व्याप्तं । दिशामासां नभः नयंतरं यथैरे दृशीसती कालीविसा
रिता ननाशातनयानकैर्निनादै रिति शायितशब्दैः रघो दूरन निगतैर्जिग्ये यं जपुत्रीभवत् । कर्तरि पूर्ववद्रात्मानं
नेवहलं छंदसीतिवा ॥ अन्यथा निरूपसर्गो स्य जिघ्रातोः परस्मैपदित्वाज्जिगायेति स्यात् । यद्वा विस्तारितान नाश
सा पूरित दिङ्मुखा या कालीतस्याः घंतु ज्योसिंहवंटानिनो दैसौर्ष सारघात असुरोऽजिग्ये जितः दैव्या मनुज्या
दिनो तदासुरे जितवत इत्यर्थः ॥ अस्मिन्नृपक्षे जिग्य इति कर्मणि छांदसं चतुर्दशमिति दिशाशब्दे न सामनीये । दि

२७ ॥ ...॥

परिवारिताइति॥ अंबिकान्योऽभिवेष्टिताइत्यर्थः॥ दिशाशवृष्टायंतः। चतसृणां दिशांसमाहारश्चतुर्दिशं॥ हतेतेच
तुर्दिशमिति स्यात् एकवचनात्पाठे देवी चंडिकाली चपरिवारिता परिसर्वतोभावेन वेष्टिताइत्यर्थःइति॥ अमरसिंहानां
सुरश्रेष्ठानांभवायस्थितये अपसेवा अतिवीर्यबलान्विताः शक्तय इति षोडशंनीयंवीर्यंतेजः बलंसमर्थ्यं ब्र
ह्मेशादीनां इंद्रस्य चराक्ष सायतेषामेवशरीरेभ्यः सकाशात्निष्क्रम्य तद्रूपैव ब्रह्मादिसदृशाकारैरेवभगवतीय
पुरित्यर्थः॥ यस्येति। तच्छक्तिः देवस्य यद्रूपमाकारं यद्भूषणं वाहनं चप्रतिपद्य असुरान्योद्धुमाययौ भूषणवाहनमि
तिसमाहारद्वंद्वः॥ १२॥ः॥ अक्षेति। ज्ञानेसूत्रयतीतिसूत्रं तदुक्तंज्ञानार्थेवल्कशकठेअसमाल्नातयोद्विपइति॥ स
हाक्षसूत्रकमंडलुभ्यां वर्ततेसातथा ब्रह्मणोऽणी ब्रह्माणीमनतीति कर्मण्यणिङीप्॥ अनेकार्थैत्याख्याश्चनामिति॥
अनीति अनुगच्छति॥ माहेश्वरीति॥ महाहिः शेषः सएववलयोयस्याः सातथाप्राप्ता धृष्टवती असुरान्योद्धुमिति
पूर्वेणासंबंधः॥ कौमारीति। शक्तिहस्तेर्यस्याः सा शक्तिहस्ता प्रहरणार्थेभ्यः परेनिष्ठासप्तम्यौभवते इतिसप्तम्यां
तस्यपरनिपातः॥ मयूरवरोवाहनंयस्याःसा॥ १६॥ तथैवेति॥ नखवत्तुर्भुजत्वादिस्वभावाः कंबुशंखादीनां
पंचानांमुख्यानामुपन्यासः॥ शार्ङ्गखड्ग एक इत्येक एवं कर्मधारयेण शार्ङ्गशोभनं तदुक्तं शोभनेप्यनुषिशार्ङ्ग

म्वातकेण। जइतिउत्पत्तिन्यां॥ नचवैयधिकरण्यं वाच्यं। उपमानानानिसानानिसानानिसामान्यानिसामान्यानि
सामान्यानिसामान्यवचनैरितिसूत्रारंभोद्वैयधिकरण्येपिसमासो भवतीति तत्रैवन्यासउक्तः॥ अथवाव
२८ घप्रयोजनत्वाच्छेखमितिघघ्राकर्थंचित्॥ अथवादंतिदंतेशंगास्येदंशार्ङ्गं किंचित्संबंधि खड्गः तेनदंतंतमि
त्नितखड्गः। अथवाएकस्मिन्करेध्रनुर्युक्तः खड्गइत्यर्थः॥ यज्ञवाराहं वराहस्येदंवाराहंतस्येदमित्यण्
यज्ञेनोपलक्षितवाराहं तदुक्तं॥ वेदपादोयूपदंष्ट्रः क्रतुहस्तश्चितीमुखः। अग्निजिह्वो दर्भरोमाब्रह्म
शीर्षोमहातपाइति॥ वाराही वाराहकरी मूर्तिर्विभ्रती धारयंती। सदानोकेशराणां अयोहेपेः स्तिसाःइ
तस्ततःपातिनां नसत्रात्तासंहतिर्यथा॥ १९॥ ऐंद्रीतिपद्यंतथैवयोजनीयं। ईशानोमहादेवःदेवयाति
नि ब्रह्माणायादिसप्तभिःपरिवेष्टितोऽभिवेष्टितो ममप्रीत्या अस्तुरौः शोब्रह्मन्यतो भाष्यंतामितिचंडिकामाह
उक्तं वानित्यर्थः॥ ततइति॥ देवीशरीरात्कौशिकीशरीरात् चंडिकाशक्तिः चंडिकायाद्वितीयामूर्तिः अस
ग्रचं॰डिकातोपिशत्रुभीमांसादेग्रचंडशिवारतानिनादाह्याः संतीतिशिवाशतानिनादिनीशातमित्युप २८
नक्षणं॥ सर्वतःशब्दायमानाशिवं॰कन्याशतयोगात्शिवानतुशिवपत्नी। यद्वा चंडिकाविशेषपारि

वाशतनिनादिनीत्येकमेवपदंतस्याविशेषणं॥ अत्रपक्षेशिवाक्रोष्ट्रीनस्याःशतंशिवाशतंशिवाशतस्यनिनादाअस्यां
संतीतिमत्वर्थीयइनिः॥२४॥ साचाहेति॥ भूत्ररमशानवीथुभूमर्नूत्राजटायस्याकिमिहेतिहेभगवनईशानइ
तत्वंतयोःपार्श्वंसमीपंगच्छयाहि॥ यद्वादूतत्वमित्येकंपदंगत्यर्थस्याद्विकर्मकत्वात्॥ ब्रूहीति॥ दानावा
वतिगर्वितोइतिद्वितीयाद्विवचनं॥ एवंभूतौतौब्रूहि। येवान्येतास्थब्रूहीतिबकारेननुरुष्यतइतिस्पर्थः
वक्तव्यस्वरूपमाह त्रैलोक्यमित्यादि॥ यदिजीवितुमिच्छथयूयंसर्वेयातात्वंप्रयातेतिलोडप्रथमपुरुषस्यव
हुवचनेरूपं॥ वल्गावलेपादिति॥ वल्गावलेपोवल्गुगर्वावलेपगर्वावित्यर्थः॥ तद्यागच्छनामिलितवोसुषमपि
शितेनमोसेनमहिषासुरगोष्ठिकास्तृप्यंतु॥ २६॥ यतोनियुक्तोति॥ ननुकथंदैत्येनेति। यतोपश्चायुद्धेति
परस्तुवर्तमानभूतस्यभावकर्मणीत्यनेनभावेतस्येदमितीनप्राप्तेकर्मणितुब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्प्रत्ययोविधो
रणात सख्युर्यइत्यप्राप्तिदूतवणिग्भ्यांचेत्यनेनविकर्माणिप्रत्ययप्रावधानात्दूत्यमि २
त्यनेनभाव्यंतथादूत्यंतद्भावकर्मणीत्यमरः॥ क्वचिदवयायद्विषयेषुत्सर्गाः प्रवर्तंतेइति अत्रनभवति॥ शि
याद्भूतोयस्याःसाशिवदूतीबहुव्रीहेस्वांतोदात्ताडीष्दूतशब्दोपंहुगनावित्यस्मात्हतरिणभ्यांदीर्घश्चेत्वकप्रत्य

येनसाधितः सर्वोपख्यातं शिवाख्यातं क्रोधपूरिताः संतः कात्यायिनीयन्त जग्मुः यतइतिपाठे यतोयत्रेत्यर्थः॥ यद्वा
ल्यपःनोपेकमीरीपं वामीयं देशमाक्रम्य कात्यायिनीस्थिता। यद्वा यतोहताः कात्यायिनीस्थिता। अमर्षाः
॥२९॥ पूरितासंतो जग्मुस्तामेवेत्यर्थः॥ २८॥ ततइति॥ प्रथममारे अग्रे संमुखे शरासारात्यपिष्टिवृष्टिभिरमरारयो
ववर्षुः॥ ववर्षुरिति॥ सर्वेविधयश्छंदसिविकल्प्यंतइति सुरानिषेधो न भवति॥ अथवा ववर्षुरिति। यदि
ग्रामीति॥ वत अतिदेशिकं कार्यमनित्यमिति धातुदीपटीकाकारः। उत्वाभावात् गुराज्ञापकमितिवदंति
॥सौवेति॥ तत्प्रहितान्सुरारिप्रहितान्वा शरान्सानौ नयाचिछेदके मं हे शुभिरिति धातर्यनुमुक्तिः अस
शर्वचापमुक्तैः टंकारो धनुषः शरदुः॥ तस्याइति॥ तस्याः कौशिक्याः अग्रतः शूलपातविदारितान्खंड्गा
चापितान्मारितान् श्चारीन् कुर्वतीं न कुर्वतीं सतीं कालीं व्यचारात्॥ कुर्वतीतिपाठे भूरादेशाक्तौ तिगु
रात्यात् करणानुवर्तेके कुर्वंयातोयथार स्वार्थविधिच्छंदसीति सर्वोपनुमकार्यत् तूपां यद्वा तस्य शं ॥२९॥
भस्याप्रतः तत्सर्वं कुर्वतीं व्यवरान्॥ ३०॥ कमंडलुजलाक्षेपाहतवीर्यं सामर्थ्यं येषां तान् हतौजसो
हतात्विषः येनयेनेति॥ प्रकृत्यादिभ्यउपसंख्यानमिति तृतीया येनयेनप्रदेशेन धाविता मल्लाती

शत्रून्तुत्क्षम कारान करोत्॥ प्रहृताराम यायाति प्राणपाति अप्राशाप्राराणे॥ अरोति अरोत्यंतात्कर्मराप रात दंता
तडैप॥ माहेश्वरीति॥ माहेश्वरी त्रिशूलेन दैत्यान जघ्ने तत्पाते नेत्र प्रकारेण चैष्णवी चक्रेण तान अ
घ्नान्॥ अतिकोपेनेति यो ज्यं कौमारी शक्त्या जघ्नेति यो ज्य॥ ऐं द्रीति॥ शतानि चक्रेण विदारिताः दिति
सुताः दनुसुताश्च पृथिव्यां पेतुः किंभूताः रुधिरौघप्रवर्षिणः॥ २४॥ तुंडेति॥ तुंड प्रहार विध्वस्ताः तुंड
प्रहारेणाविध्वंसिताः दैत्य दानवा न्यपतन्॥ दंष्ट्राग्रेण तत्त वक्षोपेशां तेन तथा॥ तथा च शह मूर्त्यो चक्रेण
च विदारिता न्यपतन्॥ नखैरित्यादिना॥ अन्यान महासुरान नखैर्विदारितान भक्षयंती नारसिंही
आजौ संग्रामे चचार॥ नादापूरीत दिगंतरा नादेना पूरीता दिगंतरे यया सा तथा चंडेति शिवदूति तीः
विकृती कृताट्टाट्टहासितैः चैः चंडाट्टहासैः आसमासं दप्यंतः पृथिव्यां पेतुः॥ तदा तास्मिन् दर्शापातिता नो
रासिंही चचार॥ अखादत॥ पदा शिवदूती वरवाद नादा पूरीत दिङ्मुखा इति पाठे मुख भ्यांतरयं वचनः॥ ३७॥
स्तीति॥ इत्यनेन प्रकारेण मातृगणां क्रुद्धं॥ किंभूतं मातृगणां विविधैरुपायैर्महासुरान् मर्दयंतं देवारिसैन्यं नो
असुरसेनापतयो नेशुः अदर्शनं गताः॥ पलायने नेति॥ मातृगणेन हिंसितां नपलायनं नादेन परान् दृष्ट्वा रते॥

बीजो महासुरः क्रुद्धः सन् अभ्यायपो अभिमुखमाययौ ॥ देव्या अर्थात् । अस्य रक्तबीजस्य शरीरतो रक्तविंदुर्यदा
भूमेपतत् ततस्तत्संख्यास्तत्प्रमाणो महासुरः स एव रक्तबीजः प्रमाणो यस्य तत्प्रमाणोऽसुरः मेदिन्याः समुत्प
तानि उत्तिष्ठतीत्यर्थः ॥४०॥ युयुधे स इत्यादि ॥ रक्तबीजो गदापाणिः सन् इंद्रशक्त्या इंद्रशक्त्या सह युयुधे ॥
॥३०॥ ततोऽनंतरं ऐंद्री च स्ववज्रेण रक्तबीजमताडयत् ॥ कुलिशेनेति ॥ वज्रेण हतस्य तस्याशु शीघ्रं शोणितं ते
शुश्राव रक्तमात्मनः । ततः शोणितात् तद्रूपा योद्धा समुत्तस्थुः ॥ उत्थितवंतः । तस्य रक्तबीजस्य तुल्यं येषां ते तस्यैव
30 पराक्रमस्य ते बामिति न ख्याते यावंत इत्यादि ॥ तस्य बीजस्य शरीरात् यावंतो रक्तबिंदवश्च पतिता भूमाव
यीत् तावंतस्तत्र पुरुषा जाताः उत्पन्नाः किंभूताः तद्वीर्यबलविक्रमाः वीर्यं च बलं च विक्रमश्चेति वीर्यब
लविक्रमाः तस्य रक्तबीजस्येव वीर्यबलविक्रमाः येषां ते तथा तस्य रक्तबीजस्य बलवीर्यपराक्रमाः ते
हलवीर्यविक्रमा येषां ते तथा दद्धोऽपसिक्रमोदनोदध्वोरनब तउत्तरपदस्य वृत्तावेतद्भावः ते नवलवीर्य
विक्रमस्य पूर्वकस्य भावः ते वापीत्यादि ॥ ४३॥ अत्युग्रशस्त्रपातातिभीषणं अत्युग्रः शस्त्रपातभयानकं ॥३०॥
बधा स्यात् तथा । मातृभिः समं ते चापि रक्तसंभवाः पुरुषाः युयुधुः । अस्य रक्तबीजस्य यदा यशिरो वज्रपातेन दे

तंनदारक्तंववाह ववाहेति वाहृ प्रयत्ने इत्यस्माद्नेकार्थत्वाद्धातूनामात्मनेपदान्यत्वात्‌द्नेरटान्रूपं॥ वहप्रापणे इत्यस्य
संप्रसारणे उवाहेति अनिष्टं स्यात्॥ अथवा वहिरौष्ठ्यवकारवान्नाप्रकृत्यंतमस्ति तस्येदं रूपं संप्रसारणाहिदंपत्येष्ठ
स्येष्यतीवेसबीत्यादि॥ वेसबीतममुष्यरं वक्रेणागदया वानिजघान ऐंद्रीताडयामास अर्थाद्दुत्क्रेणात्वर्थः वेसबी
त्यादि सहस्रशतिसंरव्येकवचनांतो वीप्सायामिति रामन् सहस्रेणा सहस्रेणोत्यर्थः। सहस्रसंख्यवो महासुरैः किंभूतैःत
त्समाणे रक्तबीजप्रमाणैः सदृशैः॥४९॥ शक्त्येत्यादि॥ कौमारी महासुरं रक्तबीजं शक्त्या जघान॥ तथैतेन वज्रकारेण
वाराही खड्गेन जघान। माहेश्वरी शतिनः त्रिशूलेनेति सर्वत्रयोज्यं संचापीति॥ रक्तबीजो महासुरो अदितेःपुत्रः कौ
पमाविष्टो गदया पृथक्पृथक् सर्वा मातृःरहनत्। जघाना अहनदिति हेते लुङिति प्रसंज्ञापूर्वकोविधिरनित्य इति शपो लुङ
भावरूपं वहुलं छंदसीति वाशपो लुग्भावः वयं टोदो त्सप सहन इति पठितव्यो सिद्धं गणकार्यो सिधत्वात ज्ञापना
र्थेन तनविश्वमेवपूर्वंविरोधितस्येति नशंक्यं॥ हंत्यर्थाश्चेति चुरादिपाठात्॥ हनहिंसायामित्यस्मात्‌ विकाभ्यासि
जंतात्‌ णिचो भावे शप्। रणे तस्याहतस्येत्यादि भुविपत्र्योरक्तसमूहः प्रपात तेनासुराः शतशः ऽसंभ्रूसुरित्यर्थः॥५०॥

तैर्म्हेत्यादि॥ असुरास्तु संभूतैस्तैस्समंस्तं जगद्व्याप्तमासीत्॥ ततो देवाः सर्वे तमं नयमा जग्मुः॥ ताम्रविषाणानिति॥ तान्दे
वान् असुरबाहुल्यान्विषाणान्दृष्ट्वा भगवती स्वगतं प्राह॥ अयं देवा नयमाङ्गमुक्तमं ततःस त्वासंभ्रमाः संतः कालो
॥३१॥ स्वरूपा नैनरूपा चंडिकाव्यक्तमुवाच एते न प्राह उवाचेति न रुक्तिः अथवा एवं ते तान् असुरान्दृष्ट्वा भगवती चंडिकाते
षां प्रोत्साहनार्थं त्वरा त्वरया हुंकारशीघ्रता सत्वमेव ती सती प्राह सन्नकर्षेणाघ्राता संकृतवती त्वरतडीतत्वराशिवा। बंधूहन
31 परस्य व्यंजनस्य एकस्यानं कथ्यो स्मृतीति प्रत्यविशेषान कारहूयं। नवस्मृयते नो चामुंडे वित्तरं वदनं कुर्विति चंडमुंड २॥
यः:शिरस उपाहारात् काल्येव चामुंडेत्यभिधीयते अथवा तान्विषाणान्नसुरान्दृष्ट्वा सत्वरा च चंडिकाका
ली प्राह विस्तरं वदनं कुर्विति उवाच॥ मच्छस्त्रपातेति॥ मच्छस्त्रपाते संभूतान् रक्तविंदून् वक्त्रेणानेन कराले नवोगीत
सतीत्वं कस्पर रक्तविंदोः रक्तवीजकारणात् कार्यो वारान् महासुराणां त्वात रक्तविंदवेभ महासुराः॥५३॥ नन्दयंतो
त्यादि॥ तदुसन्नान् रक्तवीजतीक्ष्णतरक्तविंदून्नभस्त्ययंतीवरश्चमत्॥ एवमनेन प्रकारेण एषः दैत्यः सौराणेतासनूजयं
गमिष्यति॥ नत्यमानीद्इत्यादि॥ त्वयान स्त्रमाणा उग्रासुरा वो अपरे नोत्संति आत्मनेपदानि त्यत्वात्। तां कालीमि ॥३१॥

त्फल्काद्देवीभगवतीरक्तबीजं शूलेन जघान कालीचरक्तबीजस्यशोणितं मुखेन जग्रहे गृहीतवती गृह्णातेउभयपदित्वा
दात्मनेपदं ततइत्यादि ततोहेतोः॥ अथानंतरं तत्र युद्धे सो रक्तबीजः गदया चंडिकामाजघान नचतस्यागदापातः अ
स्याश्चंडिकायाश्चंडिकायोवेदनां स्वल्पामपि वक्रो॥ पद्यं॥ तस्येत्यादि॥ तस्य आहतदेहात् पुनर्यतः॥ ततः
प्रदेशात् शोणितं बहु शुश्राव तच्छोणितं चामुंडा सकोराणि अमुखेन प्रतीच्छतीति आत्मनेपदानीत्यर्थः॥ अथ
वादेहात्तत्क्षणात् शोणितं शुश्राव। ततो हेतोः तच्छोणितं सप्रतीच्छतीति मुखइत्यादि। ये असुरा रक्तबीज
स्यसमुद्भूतास्तान्। अथानंतरं चामुंडा वक्त्रात् तस्य रक्तबीजस्य शोणितं पपौ॥ असुरानिमित्यत्र तानिति बहुव
त्से ४ चनं रक्तबीजो निपातो एकस्यैव एकवचनं। ननु यदा भूमौ पततितदा असुराः जायंते तत्कथं तस्याः मुखे असुराणां
संभवः अपि पिवांगासनाश्चामुंडा मुखेव च मेदिनी शब्दो वर्त्तते इत्यदोषः॥ देवीति॥ असिभिरिष्टिभिरितिडा
तो बहुवचनं॥ चामुंडापीतशोणितं चामुंडयापीतं शोणितं यस्य तं॥ पद्यं॥ सपपातेत्यादि॥ महीपृष्ठे शस्त्रसंघ
समाहतः सन् नीरक्तो भूत्वा पपात तदेवशस्त्राणि देवता नृपत्वात् प्राणिस्वरूपाणि भवंति॥ तेन संघ सार्द्ध सा

यौतु जंतु रित्यनेन न विरोधः। अपधानासंघ इव संबः। महीपालेति सुरथसंबोधनं॥ ततइत्यादि॥ तेषां देवानां मध्ये असृक्छंदो नो
द्धतेः असृक्छदो हतो जातः मातृगणेन नर्त्तं॥ ८॥ इति सप्तशतिकाटीकायां अष्टमोऽध्यायः॥ राजोवाच॥ ॥
॥३२॥ विचित्रमित्यादि॥ विचित्रं नानाप्रकारं चरितं चेष्टितं चरितं च माहात्म्यं समाहारद्वंद्वादेकवचनं॥ १॥ भूयश्चेत्यादि॥
भूयश्चाहं श्रोतुमिच्छामि रक्तबीजे हते सति शुंभ यत्कर्म चिकार तदपि श्रोतुमिच्छामीत्यर्थः। ऋषिरुवाचेति॥ रक्त
बीजे निपातिते सति शुंभनामासुरः अतुलं कोपं चकार अन्येष्वपि असुरेषु हवे संग्रामे हतेषु हन्यमानमिति॥
निशुंभोपि धावत किं कृत्वा हन्यमाने महासैन्ये कोपं विलोक्य दृष्ट्वा अमर्षं क्रोधमुद्वहन्। अभ्यधावत मुख्यया सु
रसेनया प्रधानभूतदैत्यसेनया सह इत्यत्राध्याहार्य अपिशब्दो अन्यापि रचेतित इत्यत्राध्याहार्यः॥ ४॥ तस्येत्या
दि॥ तस्य निशुंभस्याग्रतोऽग्रे तथा ते नैव मतेन च पृष्ठे पार्श्वयोश्च महासुराः क्रुद्धा अतएव संदष्टोष्ठपुटाः संतो देवी
हंतुं समाययुः। आजगामेति॥ शुंभोप्याजगाम कथंभूतः महावीर्यः स्वबलैः स्वसैन्यैर्वृतः सन् मातृभिः समं युद्धं क
त्वा कोपाच्चंडिकां निहंतुं। ततइत्यादि॥ ततोऽनंतरं वर्षतो मेघयोरिव एकत्वो द्वयोः शुंभनिशुंभयोः पार्श्वैककन्यात त ॥३२॥

कोटिद्वये नद्दित्व यदा देव्येति न्ततीयांतंपयतेशुंभयोर्द्वयोर्देव्यासहयुद्धं अभवत । खड्गेण नो विवर्द्धत्र सहार्थो गम्य ॥७॥
चिछेदेति॥ ताभ्यामस्त्रान् निक्षिप्तान् चंडिका शरसमूहैः चिछेद। ताविपि असुरेश्वरे शस्त्रौघैरंगे ष्टु ताडयामासतुः॥ नि
शुंभ इत्यादि॥ निशुंभोदत्तशाणां रूपाणां चर्मफलं चादाय सुप्रभं शोभनाप्रभा यस्याः देव्या वाहनमुत्तमं सिंहं मूर्द्धिम
स्तके ऽताडयत्॥ ताडित इत्यादि॥ वाहने ताडिते सति देवी भगवती खुरप्रेण खुरनाम्ना स्त्रेण। निशुंभस्यापि अ
ष्टचंद्रकं चर्मं चिछेद इति पोऽन्यं॥ खुरप्रेणेति न्याय्यः पाठः॥ यदाहुः शानेक्षिप्तखुरप्रखंडितः॥ अष्टौ चंद्रकाय त्रत दष्ट
चंद्रकं॥१०॥ छिन्ने इत्यादि॥ देव्या चर्मणि छिन्ने सोऽसुरः शक्तिं चिक्षेप॥ अस्या निशुंभस्य तामपि अभिमुखमाग म६
तं शक्तिं द्विधा चक्रे द्विधाकृतवती देवीक्रीधमाऽन्यं॥ कोपाध्मात इति॥ कोपाध्मातः कोपेन दीपितः ध्मा शब्दाग्नि
संयोगयोरिति धात्वनुसारात् आयातमागतं शूलं देवी चूर्णीयत्। अपि प्रकाशपुंलिंगे गाथा शूलं शब्दोऽस्ति॥ त
था च आयुधे रुजि शूलं नेऽस्त्रीलिंगं स्यात्॥ पुराणयोरितीति॥ आविध्येति॥ आपाने तं रसेनापि मा। विध्य भ्रामयित्वा गदा
न चंडिकां प्रतिचिक्षेप॥ पुंजराऽपूर्वस्यान्यपिवीभावे जीवर्णाजोर्द्धश्च त्योरितियोगविभागांदिकोरलोपे रूपं

अथवाशू०नस्यचूर्णीकृतत्वात् आविध्यासमंसाध्यपितोभूत। व्यथदुःखभयवलनन्योवित्य स्मातेर्ल्लिङ आत्म
॥३३॥ नेपदानित्यत्वादनेनुगदामपि विक्षेप आविध्येतिपाठे आविध्येताडपित्यर्थः॥ सापिदेव्याकृत्यां त्रिशूलेनक्षार
राभूतेनभिन्नासतीभस्मत्वमागताभस्मभूतेत्यर्थः॥१३॥ ततइत्यादि॥ ततस्तदनंतरं असुरपुंगवंपरशुहस्तंप
रशुर्हस्तेयस्यसतथातंआपांतं आगच्छंतंदेवीबाणौराहत्यभूतलेऽपातयामास॥ अपातयतिरीयश्चेत्यात्मने
पदं॥ तस्मिन्नित्यादि॥ तस्मिन्नचातरिभूमौनिपतितेसतिप्रचयो॥ अर्थोभुमइत्वेत्यर्थः॥ स्वरथस्थइति॥ अ
त्युग्रंचेभुजेरुशबिंभ्रमणोव्याप्यचभो॥ शुशुभे॥ नमायंतमित्यादि॥ देवीभगवतीतंशुंभमायांतं आगच्छंतंसमा
लोक्यशंखमवादयत्॥ आत्मनेपदस्यानित्यत्वात्परस्मैपदं चनुबोऽपीशब्दं वा अतीवदुःसहंचकार॥१७॥
पूरयामासेति॥ दैत्यसैन्यानांतेजोवधविधायिनां ककुभोदिशः पूरयामास अयमर्थः॥ यासुदिक्षु अवस्थिता
निसैन्यानितांककुभोघंटास्वनेनपूरयामासेतिसंबंधः॥ तेजोवधविधायिनेतिपाठेघंटास्वनविशेषणं॥
ततइत्यादि॥ ततोऽनंतरंसिंहस्तस्याजितेभमहामदेन पृथिवीदिशादिशश्चपूरयामास॥ दशादशादिशस्ताव ॥३३॥

ननु

व्याप्ताउपदिशो प्रदिशो व्याप्ता इत्यर्थः॥ दिशेमिवोपदिशाममिदशसंख्यापरिच्छेदः॥ दिशो दशभवंतीति किं दशग्रहणे
नउच्यते॥ अपूर्वो द्वावचनपेति यतततः कालीत्यादि॥ कालीगगनं समुत्पत्य समग्गकाशादेशवेगादुत्पत्यउभाभ्यां
हस्तातलनमताडयत्। महीमंडलेकरतलस्फालनमकरोदित्यर्थः। तन्निनादेन तुच्छेदेनकरयोः परामर्षः करतलोत्थ
निनादेन प्राक्स्वनाः पूर्वं ध्वनयस्तातिरोभूता इत्यर्थः॥ २०॥ अष्टहासेति॥ अर्द्धतिक्रमणाहिंसयोः ध्वद्धाति शायितः
श्वावरतीतिघिप॥ तदंताशन्त टंकारो ध्वनिरुध्वनिरुच्यते॥ इत्यनेकार्थकोषः॥ पुनाद्धरितिप्लुतं। अतिश
यितः टंकारो ध्वनिर्यस्य सतथा सकं वंधादिपाठादपरंपत्वतैः शब्दैः करतलनस्फालनं। शिवदूतीजनितादृहा
सातिशयपरोहिताशयरोहिताशयशब्दनस्वरैरसुरास्त्रेशुः॥ दुरात्मनित्यादि॥ पदद्वयं वा हि कूटाभाअनि
वयतुल्यासानिरस्तामहोल्कुयाप्रत्कतित्वामेदं विकपेव॥ सिंहनादेनेत्यादि॥ शुंभस्यसिंहनादेनलोकत्रयांत
रं व्यादेमध्यभागः॥ व्याप्तं पूरितं॥ हे अवनीपते सुरथतेनसिंहनादेननिर्घातनिःस्वनो जितः अभिभवेघोरेभया
नकः ननुजितावानितिकर्तरिक्तवतुप्रत्ययेननिर्घातनिस्वनस्यकर्तृत्वमायाति। तदन्यथासंगतिः कर्मपदा
भावात्॥ २३॥ तत्समावित्सुराहजितमिति भावेक्तः जितंजयनमभिभवः तदस्यास्तीति मरुपतेनसिंहनादेननि
र्जि।

घोतनिःस्वनो ह्येसज्जितबानुल्लोकत्रयांतरमभिभूतवानित्यर्थः। अनेनसिंहनादेमनिर्घोतनिस्वनोसदशइत्य
॥३४॥ र्थः। तत्राहितान्देवप्रहितान्देवप्रहितान्ततस्मिन्नसमये अभिहतःसन्मूर्छितोमूर्छयाजातोभूमौनिपपात॥ततस्त
स्वंतरंशुंभस्यपतनानंतरंनिशुंभश्चेतनांकर्मसंज्ञांसम्यक्प्राप्य आत्तकार्मुकःसन्शरैर्देवीमंबिकांकाली
चामुंडांकेसरिणंजघान॥२६॥ पुनरित्यादि॥दनुजेश्वरोदितिजःनिशुंभइत्यर्थः॥भुजानामयुतेनबाहूनां
दशसहस्राणिकृत्वाचक्रायुधचक्रायुधेनजातावेकवचनं। चक्रनाम्ना आयुधेनचापुनश्चंडिकांछादयामास
॥ततोभगवतीत्यादि॥दुःखेनगम्यतेज्ञायतेनास्याःसात्त्वमितिताअर्थमुद्दुर्गाविकरणइतिडः दुर्गादुर्गार्तिनाशिनीति॥
दुर्गाअद्रिसमुद्रादौप्राप्तार्तिःपीडातान्नाशयतीतिनिचहवचनात्कर्तरिल्युइइद्विल्वाडिःशरणापकोम्यतानंनिशुंभप्र
हितान॥ततइति॥ततोनिशुंभोवेगेनगदामादायशूलंगृहीत्वागदांगृहीत्वाचंडिकांहंतुमभ्यधावत॥वेशब्दःपा
दपूरणे। कथंभूतः दैत्यसेनासमावृतः॥३०॥ तस्येत्यादि॥आपततोअभिमुखमागच्छतःशितधारेण॥शू
लमित्यादि॥शूलहस्तंतमायांतंआगच्छंतंदेवंहिंसकंचंडिकाभगवतीजवेनशूलेनहृदयेसमविध्याथ
विद्धवतीभिन्नस्यास्यनिशुंभस्यहृदयादपरःपुरुषोनिःसृतः॥तिष्ठतिष्ठेतिवदन्। कथंभूतोमहावीर्यस्तिष्ठेति ॥३४॥

ततस्तदनंतरं निष्कामत्तस्य शुंभस्य देवी भगवती खड्गेन शिरस्य छेदं किं कृत्वा वनवत्सरशयं भ आस्यात्तथा प्रहस्य हसितं त्वा ततस्ततो
पुरुषोऽनुविषधिव्यो अपतत् पतितः ॥ इति सप्तशतीकाटीकायां निशुंभवधः ॥ ॥ निशुंभमित्यादि ॥ प्राणासंमितं प्राणैः सम्यक् मि
तं प्राणसम्मितमित्यर्थः ॥ बलावलेनेत्यादि ॥ भो बलावलेन दुष्टे यथा धिसे नृगा हे दुष्टे भोगार्वमावह ॥ धात्वमतिशयमानवती अ
न्यासां बलमाश्रित्य युध्यसे अतस्ते कुतो बलावलेप इति ॥ अत एव दुष्टे इति संबोधनं ॥ यद्वा बालेर्ये मा दुष्टे गत्वम हं को दुराग
ये दुर्गे गर्वमावह या त्वमन्यासां बलमाश्रित्य अभिमानवती सती युध्यसे अत एव गर्वे राना लेनं ॥ एकैवाहमित्यादि ॥ हे दुष्ट
मम का परा द्वितीया इति शब्दो ध्याहर्तव्यः एता मातरो मद्भिन्नातयो मदीया शक्तयो इति पश्य किं न्तु तन्मय्येव विशन्त्यः अत एव का
रणात एकैवाहं यद्वा त्वं पश्यैता मातरो मद्भूतय मम संभूतयम य्येव विशंति त्यः संति दुष्टे शुंभ मय्येव विशंति इति वाक्यार्थः ॥ ३ ॥
तत इत्यादि ॥ ततस्तदनंतरं ब्रह्माणीप्रमुखा देव्यो मातरः तस्या अंबिकाया स्तनौ वपुषि तनौ एव जग्मुः लीनाबभूवुः ॥ तदा त
स्मिन् काले अंबिका भगवती एकैवासीत् ॥ अहमित्यादि ॥ इह जगति इहस्थाने या विभूतया वि त्याविभयेन युगपत्
कायव्यूहनिर्माणेन बहुभिरिह रूपैर्यदास्थिता ॥ यदन्यासां बलं प्राप्यवती तत्संहृतं मया त्वमयाद्यो स्थिरो भवेति ॥ ततइत्यादि ॥

॥३५॥ उभयोर्युद्धं प्रवर्त्तते देव्याः शुंभस्य च दारुणं भयानकं पश्यंतौ सर्वे देवा नाम सुराणां चेति पश्यंतो हरवबहु मघष्टीवानदर इति अत्या
दरेषष्टीप श्यंतोपि सर्वे देवा अनादत्युयुद्धं प्रवर्वइत्यर्थः॥ छ॥ शरवर्षैरित्यादि॥ तमोर्देवी शुंभयोर्भूयः पुनरपि सर्वेर्नो
35 कानयेकं रसुद्धमन्ते तैरित्याह शरवर्षैः शराणां वृष्टिभिः सितैः शस्त्रैः नैनैरमतेन दारुणो रपिशस्त्रैः शस्त्रांतरैः॥ दिव्यानी
त्यादि॥ अथानंतरं दिव्यानि दिविभवानि अस्त्राणि मुमुचे मुक्तवती॥ दैत्येंद्रः तानि च भंजनत्प्रतीकारे खानेकानि नि रस्त्रै
रित्यर्थः॥ तेषामस्त्राणां प्रतीकारतः कृत्तमिः उपसर्गस्य वज्रमनुष्येषु बहुलमिति दीर्घः॥ मुक्तानीत्यादि॥ तेन शुंभेन
मुक्तानि परस्त्राणि परस्वरी नीतैर्येव चभंजा केवी वभंजेउ ग्रहुंकारो च रणा महद्भिः॥ उग्रो यो हुंकारस्तस्योच्चरणात तदा देव्या
पि ये अन्ये प्रयुपायास्तैः प्रह्लउग्रमुक्तैः कृटः पृथास्यात्॥ ८॥ ततइत्यादि॥ सोऽसुरः शरशतैः संख्यातैः शरैर्देवी माछादयत् सापि च क्रुद्धा
पि स्यात्मने पदं॥ सा देवी तत्कुपिता सती इषुभिः बीणैः धनुश्चिच्छेद॥ अथानंतरं च धनुषिच्छिन्ने तिदैत्येंद्रः तथा तेने
व प्रकारेण शक्तिमाददे॥ तत वान्नायद्धात छेदो व्ययं॥ तस्मादयं तस्माद्धरशतकेदनात् कुपिता तथापरमधषां धनुश्चि
च्छेद॥ विच्छेदेत्यादि॥ देवी तामपि शुंभस्य करस्थितां शक्तिं च क्रेण विच्छेद॥ ततइत्यादि॥ दैत्यानामधिपेश्वरः दैत्या विध ॥३५॥

नामधिपाः निशुंभादयः तेषामीश्वरः शुंभः दँ॥ यद्वा दैत्यानामधिपेश्वरो अभ्यधावत । अधिपातीति अधिपः । अ
धिपश्चासावीश्चेति अधिपेश्वरः ॥ खड्गं गृहीत्वा शतचंद्रं च शतचंद्रपत्र तदर्थात्फलं कमानुमतरश्मिमूत ॥
भानूरश्मिं दिवाकर रवित्यमरः ॥ १२ ॥ तस्येत्यादि ॥ तस्य शुंभस्यापततः छेत एव आशु शीघ्रं चंडिका खड्गं चिच्छेद
कैः शितैर्वीशरैः तुष्णाङ्क्षिप्तैः चर्मफलकं च चिच्छेद । कथंभूतमर्ककरामलं । आदित्यकिरणवन्निर्मलं ।
हताश्वइत्यादि ॥ तदा तस्मिन् काले स शुंभः हताश्वः हतः अश्वं यस्य छिन्नं धनुर्यस्य विगतो सारथिर्यस्य ए
वंभूतः सन् घोरं भयानकं मुद्गरं जग्राह अंबिकायानिधनायोद्यतः आपतत स्यापततः शुंभस्याभाछेतः देवी कत्रैः सि
तैः शरैः मुद्गरं चिच्छेद ॥ तथापि स शुंभः मुष्टिमुद्यम्य वेगवान् स तां देवी अभ्यधावत ॥ १५ ॥ समुष्टिमित्यादि ।
देव्या हृदये समुष्टिं पातयामास हृदये दैत्यपुंगवः दैत्यपुंगवः दैत्यश्रेष्ठः पुमांश्चासौ गौश्चेति गोरताद्धितलु
कीति समासांतः तं चाप्यसुरं तलेन वक्षस्येताडयत ॥ तलेत्यादि महीतले भूमौ स्वार्थे तलन् शब्दः । महामे
व महीतलं । सहसा तत्क्षणं तस्थितः । उत्पतन उत्पतनेरुत्वा देवी प्रगृह्य गगनमास्थितः । तत्रापि सा देवी निराधारा
आधारसून्या तेनासुरेण सह चंडिका युयुधे ॥ नियुद्धमित्यादि नियुद्धे खे आकाशे ॥ १८ ॥

वक्रतःविघकर्मव्यतीहारत्वेपिनात्मनेपदंपरस्परस्यायोगनिषेधात कीदृक्युद्धं प्रथमंमत्पूर्वं अतएवसिद्धमु
॥३६॥ निविस्नयकारर्षीणासंपन्नोश्महेस्वर्थाःसिद्धमुनमोमरीच्यादयः॥तत इत्यादि॥ततस्तदनेतरंसुचिरंविरका
लू तेनरुमेनसहयुद्धं कृत्वा भगवतोऽत्युत्पन्नात्वत्तोन्यपित्वा यामप्यामास संज्ञोपूर्वकोविधिरानित्यइतिभि
त्वोभवातरुहस्वत्वोभोबः वरशीतत्वेचिह्नेपचविनापिचकारोवेगस्यतएव॥सशुंभःछिन्नःसनवररांगी
एथ्वींप्राप्यमुष्टिमुद्यम्यवेगितःसनकरोतीतिशेषः कः सद्धुष्टात्माश्रविकानिधनेछ्युयातमायातीमित्यादि॥ततस्तदनेतरंदैत्यजनेश्वरंशुभंतमायांतांदेवीभगवती
श्रीवि कानिधनेछ्युयातमायातीमित्यादि॥ततस्तदनेतरंदैत्यजनेश्वरंशुभंतमायांतां देवीभगवती श्रुभपवावत
नेनवत्रासिभित्वा॥२१॥ जगत्यां यच्चिर्व्यापातयामास इत्यादि॥देवीरूत्नामविद्धतः सगतासुः उर्व्यांपृ
थिव्यांपपात॥ त्वोगुसिहासामित्यस्मात्कः॥विच्छितोहिसितः थी सतइतिपाठे अन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घः
॥ चान्नमन्निवपधापि कंपनेचलिरितिभित्वाकृस्यत्वं प्राप्नोतितथापिनभवतिकंपनाभावात्॥ अथमर्थः
वालयन्स्यानांतमिवप्रापयन्नित्यर्थः॥ तथाहि वत्ननंवात्नः वात्नः वात्ननेकरोतीतितत्करोति तदावष्ट
इतिशि॥न्‌मंदतालरानत्प्रत्ययः॥चालयन्साब्धिद्वीपांसपर्वतांसागरद्वीपसहितां॥ततइत्यादि॥ ततोखिलंजग
गत्कर्तृप्रसन्नेसतेश्रनीवस्वास्थं आपप्राप।उत्पातेघ्वासहिता येप्रागासनश्रत्वास्थितास्तेशांतिययुः॥२४॥=। ॥३६॥

असरित स्वमार्गवाहिन्यः आसन्न नोत्पथेन गच्छन्तीति अर्थः ॥ ततइत्यादि ॥ पघद्धपं ॥ ललितं जगुः । गानं कृतवं
तः ॥ अवादयन्निति पंकाभि आचेरणापरस्मैपदं पुराणा मनोज्ञा रजः सून्या वाता ववुः ॥ जज्वलुरित्यादि ॥ शांतअनु
ऋमाः ये अग्नयः प्रागवस्थिताः । ते अधुना ज्वलितवंतः कीदृशाः शांताः तर्हि दिग्जनितस्वनाः उत्पातवाताः शीतोदि सो
जनितः स्वकीयाभ्युदयसूचकः स्वनः स्वस्फुरणादशब्दो येषां ते तथा अथोत्तरशांताश्च दिग्जनितस्वनाश्चेति सांत
दिग्जनितस्वना ववृतुरित्यध्याहारः । दिग्जनितस्वनानि शीतादयः शीता इत्यादयः ॥ इतिसप्तशतिकाटीका
यां शुंभवधः ॥ ॥ देव्या इति ॥ तत्र तस्मिन्नसुरे हते सति सेंद्राः सुराः इंद्रसहिता देवा वह्निपुरोगमा येषां ते
कात्यायनीं तुष्टुवुः कथंभूता इष्टलाभात् इष्टस्यार्थस्य लाभात इष्टलाभादिति उपसर्गव ना दे श्री अ
रितिपदं यथा ॥ कवक्त्रानुम । इष्टार्थप्राप्त्या विकासिवक्त्राः विकासिनी वक्त्राणि येषां तेन धातुशब्दः पादपूरणे
विकासितानः प्रकाशिताः आशा दिशो यैः आशा प्रत्याशा वा विकासिवक्त्राब्जाविकासिताशा प्रकाटितो आशा प्र
त्याशा येरिति योज्यं । इष्टलाभादिति पाठः । देवीति हे देवि प्रपन्नार्तिहरे प्रतिपन्नानाम् अनुगतानां आ
र्तिं हरतीति हरन्नेर अनुघमेत्व ततः छापप्रसीद प्रसन्ना भव । जगतोऽखिलस्य सर्वस्य जगतः प्रसीद

सर्वेषां त्वमेव माता हे विश्वेश्वरि प्रसीद विश्वेश्वमीश्वरि विश्वं पाहि हे देवि चराचरस्य त्वमीश्वरी अतश्च पाहि स्व
॥२॥ आधारेति॥ महीस्वरूपेण जगतस्त्वमेका आधारभूतासि कृत्स्नं समस्तं एतत् त्वया आप्यायते॥ अपांस्वरूपस्थि
तया स्वरूपेण स्थिता स्वरूपस्थिता का सा अपां स्वरूपस्थितेत्यर्थः॥ ओ प्यायी वृद्धौ कर्मणि लङ् उपसर्गो णत्वा ॥२७॥
वशाद्वलोपे दन्यत्र नीयते इति न्यायात् आप्यायनमित्यर्थः। त्वं वैष्णवीति॥ विश्वस्य बीजं कारणं परमा निरतिशया माया
ऽविद्याशक्तिः असि सम्मोहितं देवि समस्तमेतत् त्वयेत्यध्याहार्यं त्वं वै प्रसन्ना भुवि मुक्तिहेतुः प्रसन्ना सती
त्वमेव मुक्तेः कारणं विद्येति भेदा विशेषाः स्त्रियः समस्ताः सह कलाभिः वर्तन्त इति सकलास्तु षष्ठिकर्णैर्द्वि 37
चिताइत्यर्थः॥४॥ त्वयैकया पूरितमम्बयैतं जगदिति स्तव्यपरापरोक्तिर्विषतवस्तुनः क्रियते सके पंच
रोक्तिः श्रेष्ठोक्तिः स्तव्यपरास्तुतिविषया न तवेत्यर्थः॥ अथवा विद्याः कृत्स्नाः स्तुतिरिक्ताऽन्यस्तव्यपरा उक्ति स्तुतिः
कानकान पीत्यर्थः॥ विद्याः षडङ्गानि वेदाश्चत्वारः मीमांसा न्यायविस्तरः। धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या ताश्चतुर्द
श॥ अथवा पूर्वोक्ता चतुर्दश आयुर्विद्या चतुर्वेदं गांधर्व अर्थशास्त्रं चएवमष्टादश॥५॥ सर्वभूतेति॥ यदा स
र्वभूता सुखमोक्षकारिणी स्तुतासि स्थावरजंगमरूपा सर्वभूतत्वेन कथितासि तदा कारायपरमोक्तयः प्रत्यूह ॥२७॥

क्वचज्ञानितवस्तुतयेकथंभवंतु ॥ सर्वस्येति ॥ सर्वजनस्यहृदिबुद्धिरूपेणसंस्थिते हे स्वर्गापवर्गदे स्वर्गमोक्षदे दे
नारायणि तेतुभ्यं नमोस्तु ॥८॥ कलेति ॥ कलाकाष्ठादिरूपेण हे मपरिणामप्रदा इति कलात्वं काष्ठात्वं मुहूर्त्ता
हि परिणामप्रदावह्वामि ॥ ति स्तुतिः विश्वस्य सर्वस्योपरतौ परिणामे हे शक्ति नारायणि नमोस्तु ते इत्ति स
वेत्रयोज्यं ॥ सर्वेति ॥ सर्वेषु मंगलेषु वेदे रोगरूपादिषु त्वमेव मंगल्या मंमगलोपहिता ॥ भगवद्रूपादिभ्यो यतो ॥ अथ
वा सर्वे मंगमंगले मांमंगल्ये वस्या सा तथा ब्रह्मा मंगलेषु साध्वी मंगल्या सर्वमंगला चासौ सर्वमंगला वितिसर्व
मंगल्या अतएव शिवा ॥ शरणेरक्षा सा तत्र साध्वी शरण्या अंबकाः त्र्यंबके चक्षुः सोमसूर्याग्निमयेन नयनत्रये सा श
रणागतानामतीतानागानवर्तमाने रूपसमीहितमुदीक्षते यामा अंबिका चांतएव गौरी नी कीर्तिः शुक्लवदानव
रिता शुक्ला ॥१०॥ सृष्टीति ॥ सृष्टिस्थितिविनाशानां जयसंख्या सत्वरजस्तमः संख्यानरूप सहकारिस्वरूपा शक्तिर्भू
वेणाउत्पन्ना अतएव सदा अनंतं ज्ञानं यस्याः सा सनातनी अतत्वेति ॥ यद्वासनातनी नित्या ॥ गुणाश्रया महद
हंकारादिगुणानामाश्रयभूता अतएव गुणमयाममतेमयता वित्यवाहं च गुणानां मया गुणानां गं श्री गरा

मयेत्यर्थः॥ यद्वा आकारश्च श्लेषानगुणानपास्य त्याजं सान्या यस्याः कृतिः अवि च अविमानो गुणाविकारो यस्यां सा
तः अश्रणाणाः शरणमापन्नाः दीनाः दुःखिताः आर्त्ता रवनपीडिताः ये तेषां परित्राणाय सुरक्षायन्ने मा गौणा
।।३९।। यस्या सर्वस्यार्ति पीडां हरतीति सर्वस्यार्त्तिहरे॥ २९॥ हंसेति॥ अल्ला सीनूपचारिनूपचारिणी तद्रूवसं बोधनपदे ना
ति मनाति।हंसयुक्तं विमानस्था।हंसेन युक्तं यद्विमानं तत्स्थे।हंसयुक्ता यत्रेति।वराजदंतादिगणाया प्राप्युत्ते रा
दस्य परनिपातः।हे कौशांभावरिके कुशं जलं कुशमस्तु वेत्यभिधानकुशस्य जलं तस्याश्रय इति।तस्यैद
मित्यपरा कौशाः कामसुः तस्यां भः यद्वा कुशा साइदमंभः कुशांभः कुशासंपर्कं जलं वरतीति श्रुत्वं संज्ञा
पूर्वकौविधिरनित्य इति वध्यभावः कौशांभ स्तरी काशेषविं वा यामेव यष्टीतेन कतीरि वेति षष्ठी समासनि
।।त्रिरात्रं वेड्म्याहि श्वेतिसमासे लानवरती।तिमहेव्य्युषबाहुयितुं रीनेयस्याः॥ मयूरइति॥ कौमारी नू
सं यस्या ने अवयवमभिवेशं यस्यां सा मयूर कुकुटवतो मयूरैः कुकुटैः श्वत्तेवेषिता मयूरे न कुकुट वतो येन वा
राजदंतादि वा वाहिताग्न्यादिषु वेति दस्यपरनिपातः।यद्वा मयूर मे कुकुटमयूरापिच्छवी हस्ते न पि कुकुटस्य ।।३९।।
शब्दो वर्त्तते हे महाशक्ति धरे।अनघे अघवर्जिते॥ १४॥

कुकुटो मूषलो वेहे।

शंखेति॥ शंखचक्रगदाशार्ङ्गानि यस्याः सा तया ग्रहणार्थेभ्यं परे निष्ठासप्तम्यौ भवतः॥ इति गृहीतशब्दस्य परनिपातः॥ प्र
कृष्टानि शंखादीनि गृहीतानि परमायुधानि यया गृहीतविद्यायुधेति वा पाठः॥ हे वराहरूपिणि शिवे शिवाय यो ॰गात्तारि
वा गृहीतोग्रमहाचक्रे गृहीतमुग्रमुद्धृतं महाचक्रं यया दंष्ट्र यया दंष्ट्रया उद्धृता वसुंधरा यया॥ वराहरूपमस्यास्तीति
॥ नृसिंहेति॥ उग्रेण नृसिंहरूपेण नृसिंहरूपं तेन दैत्यान् हंतुं कृतोद्यमे कृत उद्यमो यया॥ त्रैलोक्यत्राणसहिते
॥ यद्वा त्रैलोक्यत्राणसहिते त्रालोरक्षणे सम्यक् हिते। समो वा हिततयोरिति समो मकारे लोपे सहितेति भवति ॥१३॥
किरीटिनीति॥ ऐंद्रि हे इंद्ररूपे वरे नारायणि नमोस्तु ते। हे किरीटिनि किरीटमस्यास्तीति। महद्वज्रं यस्याः सा॥ सहस्रेण नय
नैरुज्ज्वले। ननु नयनसहस्रोज्ज्वलेति स्यात्। नयनानां सहस्रं तेन तत्समासे स्यादाह। सहस्रनयनानां ज्वालो उज्ज्व
लां वेति समाधानं। वृत्रस्य प्राणान् हरतीति॥ शिवदूतीस्वरूपेण हते दैत्यानां महाबले यया घोररूपे घोरं रूपं य
स्याः सा तथा महारावे महारावो यस्याः यद्वा महान् रावो यस्याः इति विग्रहो ऽयते तदा बहुव्रीहावनादृतस्तु परसर्गे द्वेपि वैन्नी भा
वादशब्दः॥ दंष्ट्रेति॥ दंष्ट्राकरालं भीषणं वदनं यस्याः मुंडमालाविभूषणं यस्याः मुंडमथने मुण्डो नाशितानि मथ
मथ्ना।

नादंदारितालुः मुंडस्य मथना मुंडमथना नमुंडा इति चंडस्य मुंडस्य हरणान्मुंडस्य च मुंडग्रहणाच्चामुंडा पुनरपि मुंडमथने
इति पदं पुनरुक्तं तास्तुति विषये पौनरुक्त्यं न दुष्यति ॥२०॥ लक्ष्मीति ॥ लज्जे ईपनदीत्वात्संबुद्धिह्रस्वत्वं पुष्टि
॥३९॥ स्वधे रूपचयः स्वधा पितृप्रीतिः पुष्टिश्च स्वधा च पुष्टिस्वधे एवं सर्वसंबोधनं। ध्रुवे स्थिरे महारात्रिशब्दकृतिकारादि
तिङीपः संबोधने न ह्रस्वत्वं महती विद्या यस्याः महती या सा विद्या वेति वा महत्त्वं वास्याः सर्वविद्याधरणसामर्थ्यं ॥२१॥
मेधा च हे ग्रंथधारणशक्तिः सरस्वति वरे श्रेष्ठभूता सरस्वती श्रुतिस्मृतीतिहासादिरूपा पथ्यग्वरेति संबोधनं। भूतिः
सात्वं कारणां कार्यप्रभावात् तन्नयोगात्सात्त्विकी। बभ्रुशब्देन रजोयोगाद्विवक्ष्यते। तद्योगाद्बाभ्रवी राजसी तमोगुणाव
ती उत्पत्तिस्थितिप्रलये हेतुका। यद्वा बभ्रोर्विष्णोरियं बाभ्रवी वैष्णवीत्युच्यते। पिंगले नकुले विष्णौ बभ्रुः स्यात् लिं
गले त्रिष्विति। धरणिः पद्मभूत्योर्गिरिमाये स्त्वैश्वर्ये बाभ्रवी भूतिर्वा म[illegible]धी तस्याः संबोधनं नियते। नियतरूपे ई
शे स्वामिनि ॥२२॥ सर्वत इत्यादि ॥ सर्वतः सर्वत्र सर्वासु दिक्षु सर्वतोभावं नीति व्याप्य पाणिपादौ श्रुते यस्याः तस्याः
संबोधनं एतत्पद्यं गौडीयैर्नैव पठ्यते॥ सर्वस्वरूपेति। सर्वं विश्वमात्मीयं रूपं यस्याः सा तथा॥ सर्वेशामीशा।
सर्वेषां सर्वासां मातृणां वा शक्तिभिः सर्वाः समन्विते हे देवि नोऽस्मान्भयेभ्यः पाहि त्राहि पालय दुर्गे देवि तुभ्यं नमः ॥३९॥

श्रीहेमि १

यद्वा त्रायते इति त्राः। क्षिप्रीति। किंविशिष्टि यस्मात् दुर्गे पतितो भयेभ्यस्त्वं नोऽस्माकं त्राः। अपि किं तत्तो देवि नमोऽस्तु ते। यद्वा त्रा
यत इति त्राः रक्षकः आइवाचरतीति तिर रक्षकः इवाचरेत्यर्थः॥ दीव्यतीति देवी त्व्ये का॥ देव
स्य पदे वीत्यपरा॥ २४॥ एतत्ते इति॥ वदनमेतत्ते सौम्यं मनोज्ञं सर्वभूतेभ्यो नः पातु सौम्य इति सोमे साधुः सौम्यः सौम्य
एव सौम्यः। कात्यायिनि कात्यायनश्रमभव॥ २५॥ ज्वालेति॥ हे भद्रकालि भद्रा चासौ काली चेति भद्रकालीति क
क्षेत्यर्थः। तव त्रिशूलं पातु नोऽस्मान् ज्वालया भीषणं अत्युग्रं उ इरसेकन्तेत्यपि हिंसकेहिन स्तीति हे देवि साधुर्घएपा
नो पेभ्योऽस्मान् पातु केवलं स्वनूपुतोरस्तु किं तर्हि नोऽस्माकं मातर् जानितेभ्योऽपि सकाशात् सुतानिव मातु। प्रसवे कमोगी
तेः॥ अव्यक्तगुणत्तं संदोहस्त्रीत्वा ब्रवि वक्तायां नपुंसकत्वं चूरात् उपमाया यद्वा सर्वेष्टानोऽस्मान्याल्वित्यितावतैव
वाक्यं समाप्यं पश्चात्ता येभ्योऽस्माकं सुतानि यो भूनानि वर्तनि तेरस्यात्वित्यर्थः॥ कानि तानि साधुटास यत्रिशू
नः तघवववनं तानीति। यक्षादिनि सर्वै निर्त्यं ते नेकशेषः॥ पद्वातघववद्वयवर्त्तनंतत्रिशूलं तेस्यनूपा राम क
रो बएकविभक्तौ इत्येकशेषः॥ पश्चात् सावत् वे तानि सर्वाणि दीनीत्येकशेषः॥ अस्मिन् पक्षे मां उ लिकावका
रः अपवानः सुतानि वेति असमाप्ता नेनजुरतीत्यर्थः। पवा पत्र अनउप्राणाः। तीसवसंध्यात्यितापनीपते। पयापि

॥४०॥ नासुतान्पातितयास्मान्रक्षत्वित्यर्थः। नसकोटिल्ये कर्तेरि किंपुनः सुतान्नष्टसुतान्॥२९॥ असुरेत्यादि॥ हे चंडिके ख
ड्गः शुभाय भवतु कथंभूतः असुरासृक्वशापंकचर्चितः। असृग्वसयोः पंकैः चर्चितः प्रदीप्तः करोज्वलः करेणोज्व
लः उतोल्लितः करेणारश्मिना रश्मिना वा उज्वलः॥ रोगानित्यादि॥ तुष्टा सती अशेषान्रोगान् अपहंसि तुष्टा तु पुनस्त्व
मभीष्टान् अखिलान् कामान् अपहंसि। त्वामाश्रितानां नराणां न विपत् भवति त्वमाश्रिता हि पुरुषा नराणां आ
श्रितत्वं प्रयांति प्रयांति अन्येषामाश्रया भवंतीत्यर्थः॥ हे देवि यदेतत्कदनं युद्धं मारणं वा। अद्येति दिव्यमानेन दिनस्य मह
त्वीत्व अत्रस्य वा दिनमेकेनैव दिवसेनभूतमित्यर्थः॥ किं कृत्वा आत्ममूर्तिं अनेकरूपे वेशवधादिरूपैः तत्कदने कान्याप्र
करोति। प्रकर्षेणान्यान्करोतीत्यर्थः॥३०॥ विद्यास्वित्यादि॥ विद्यासु आन्वीक्षकी त्रयीवार्त्ता दंडनीतिषु कुत्स्य योगमहे सो४
मार्थविद्यापि नीसु शास्त्रेषु किंभूतेषु विवेकदीपेषु परमार्थप्रतिपादकेषु ज्ञानप्रकाशरूपेषु सांख्यपातंजलवेदांतादि ठ२
ब्रह्मप्रतिपादकेषु प्रणवसावित्रीमहाव्याहृतिवेदभागादिषु का त्वदन्या त्वय्येवेत्यर्थः॥ ममत्वगर्त्तेति महांधका
रो यत्र गर्त्ते मोहगर्त्तस्य विशिष्टज्ञानानुत्पादकत्वात् इति महांधकारत्वे ऽस्मिन्गर्त्ते नरकोपकूपे एतद्विश्वं का त्वद ॥४०॥

महात्म्यं कर्म अग्रे उत्पत्त्य इत्यपि ॥ मम माहात्म्यं शरत्कालेनां नराणां निपवः स्वयं पंति इति योजना । कल्याणं कर्तनं दत्ते व द्धेतेषु
न्ने वेशानं दत्ते इति कर्तरि कर्म व्यतीहार इत्यात्मनेपदं ॥ अन्यथा नंदतीति स्यात् ॥ शांतीत्यादि ॥ सर्वत्र शांतिकर्मणि सर्वस्मि
न् शांतिकर्मणि तथा तेन वप्रकारेण दुःस्वप्नदर्शनेन ग्रहपीडासु सूर्यादिग्रहपीडासु कथनं तासु माहात्म्यं मम श्रावयात्
॥ उपसर्गा इत्यादि ॥ उपसर्गाः समं शांतिं यांति दारुणा ग्रहपीडाश्च समं यांति नृभिर्नरैः दुःस्वप्नं दृष्टं सुस्वप्नमुपजायते ।
ननु दुष्टः स्वप्नः दुःस्वप्नः पुल्लिंगयोरनयोः कथं नपुंसकलिंगनेतिसमाधि त्वाह दुःष्टः स्वप्नो यस्मिन्निष्टे तदानिष्टं दुःस्व
प्नं सुस्वप्नः शोभनः स्वप्नः दृष्टं तत्सुस्वप्नमिति विशेषणाभ्यां विशेषप्रतिपत्तिः ॥१६॥ बालेति ॥ एतस्मिन् सर्वं माहात्म्यं
बालानां शांतिकारकं बालानां किंभूतानां स्कंदग्रहाभिभूतानां बालग्रहाभिभूतानामिति पाठे व्याख्या: दुष्टाः व्याख्यानग्र
हाः सप्तमीतरो पाजाविवा । नराणां संघाते भेदे उत्पन्ने मैत्रीकरणं अत्रैर्वर्णा दुर्वृत्तानां राक्षसादीनां परं उत्कृष्टं बलं हा
निकरं रक्षोभूतपिशाचानां पठनादेव पठनमात्रेण माहात्म्यस्येत्यर्थात् । नाशनं खंडयसीत्यर्थः । संघातभेदे मैत्री वि
धादने । संघाते भेदे नंतस्य भेदः पृथक्त्वं वैरस्य मैत्रीकरणं सामंजस्यं संघातभेदे इति नरसमूहे वैरस्येत्यर्थः कथं
भूते मम संनिधिकारकं मम एवं सान्निध्यं करोतीत्यर्थः ॥ यत्र मम माहात्म्यं पठ्यते तत्राहं तिष्ठामीत्यर्थः ॥ पशुपुष्पेत्यादि ॥ बल

रेणया मम या प्रीतिः क्रियते सा प्रीतिरस्मिन्नसुचरिते सत्कृते सत्कृतत्वा रमेकं श्रुते भवति कैः प्रीतिरित्याहुः। पशुपुष्पाद्यै भू
पैः पशुर्महिषादि गंधदीपैश्च॥ १९॥ विप्राणां भोजनैर्होमैः प्रोक्षणीयैर्महाभिषेकैः स्नानीयैः॥ यद्वा मंत्रपूर्वकसंस्कृ
॥४२॥ तच्छागादिबलिभिरित्यर्थः प्रोक्षणीयैरिति पाठेन बहुपादिकृतैः कोलाहलैरित्यर्थः॥ अन्यैश्च विविधैरनेकप्रकारैर्भोगैर्या
मम प्रीतिः क्रियत इति मम जन्म मन्नामकीर्तनं तु त्पत्तीनां कथनं श्रुतं सत्सन्न पापानि हरति। न चाते नैव प्रकारेण आरोग्यं प्र
यच्छति नीरोगतां ददाति। भूतेभ्यः सकाशात्रक्षां करोति॥ युद्धेषु यन्मम चरितं किं भूतं दुष्टदैत्यनिबर्हणं दुष्टानां दैत्यानां
निराकरणं मारणं तस्मिन्युद्धेषु चरिते सति वैरिकृतं शत्रुभिः संकीर्तं भयं पुंसां पुरुषाणां न जायते। युष्माभिरित्या
दि यास्तुता यो युष्माभिः कृता या च ब्रह्मर्षिभिः कृताः ब्रह्मणा च वेधसा च कृताः शुभां कल्याणदात्र्यां मतिं प्रयच्छन्ति ॥२४॥
अरण्य इत्यादि॥ ममैतच्चरितं नरः संकटात्प्रमुच्यतेति। कर्मकर्तरि घञ् कथं भूते अरण्ये प्रान्ते। प्रांतरं शुध्यां च्वा दा
वाग्निना दावानलेन परितः परितः परिवेष्टितः शून्ये शून्यस्थाने दस्युभिर्दुष्टजनैर्वृतः शत्रुभिर्गृहीतः शून्ये इति वो
द्धव्यं॥ सिंहव्याघ्रेति॥ सिंहव्याघ्रैरनुयातः अनुप्राप्तः अनुगतो वा नरः वने अरण्ये हस्तिभिर्वृतः क्रुद्धेन रुष्टेन राज्ञा आज्ञप्त ॥४२॥
स्तो वा आज्ञप्त इति वा दानि मदिनानि या नितः वध्यमारणीयः वर्हे इत्यर्थः। बंधगतो पि वा निगडादिवंचनतः। वातेन वातोर्म्हे

नश्रावृणोतः श्रोतस्मियतामहारणेवापोतेवास्मियतःस्मरणासंग्रामे नसदारुणा अतिशयदुःसहेश
सर्वबाधासु सर्वासु आवाधासु वेदनाभ्यर्दितो वा वेदनापीडितो वा मम चरितं स्मरितं स्मरंतः चिंतयं
सिंहाघाव्यालादूरादेवपलायंते दस्यवोदुष्टाः वैरिणाश्चपलायंत इत्यर्थः ॥२८॥ ऋषिरुवाच नं इती
चंडविक्रमा चंडविक्रमो यस्याः सतथापरपतामेव देवानां संमुखेऽन्तरधीयत अंतर्हिता अभव
कर्त्तरि ॥ तेपीत्यादि ॥ ते देवा निरातंका निर्भया यथापूर्ववदधिकारान् वभुः तथैव चक्रिरे ॥ कथंभूताः
यज्ञभागाः तान् भुंजते इति ॥ पुनः कथंभूतानि हतारयः निहता अरयो येषां यज्ञेय अतएव देव्या दैत्या इति ॥ भग
योयुधि देवानां शत्रौ जगद्विध्वंसिनि जगंति विध्वंसितुं शीलं यस्य स तथा तस्मिन् महोग्रे अतितरामेनोग्रे अतुल
असदृशपराक्रमे युधि संग्रामे देव्या निहते सति महावीर्ये निशुंभे वा शेषाः शुंभ इ परिशिष्टा दैत्याः पातालोकमलि
गमुः जग्मुः ताः एवमित्यादि ॥ एवमनेन प्रकारेण सा भगवती देवी सा नित्यापि पुनः पुनः संभूय संभवउत्पत्तिं कृ
रथ जगतः त्रैलोक्यस्य परिपालनं कुरुते ॥ तयेत्यादि ॥ एतद्विश्वं तया देव्या मोह्यते सैव विश्वं स्वालो
कादिप्रसूयते प्रसूयते आभिव्यनक्ति इत्यर्थः ॥३५॥ सा देवी याचिता प्रार्थिता सती विज्ञानं विशिष्टं ज्ञानं

तस्मात्सद्धिति ॥ अत्यक् इति भावः संहितायाम् आनित्याख्या छांदसत्वात् अन्यथरव हृर्स्वत्वे
यद्वातुष्ट आः आसीनाः आड्डिं प्रपृच्छति दीर्घत्वे विसर्गो विसर्ग प्रत्यय लोपे पिबसति प्रकृति
॥४३॥ वेशाने श्रीः क्रिप्तेति । किम्प्राप सर्गो महाकालाविति महाम्यासो अकालत्वेति महाकालेनः अ
निंदित कालेनइति यावत् सर्वभूतानां यातम्प्रलय कालेइत्यर्थः ॥ अलोडं व्याप्त मामयं रू
रीस्वनूयपा अचिकमारत्ता गील माइत्युक्तो विशेषणं ॥ सेवेत्यादि ॥ सैव महामारी का
जासात्विकी अस्तारागी सृष्टिर्यतः सैव महामारी प्रलयकाले अजावे सा वीराः
करोति कालशब्देन यथाकालउच्यते तथा वोत् कालेख्खुसमारख्याः फ
त्याश्च विनाशिनी ॥ ॥ नराणां मनुष्याणां भवकाले भवनसमये संपत्ति काले अ
प्रदा संपात्तिप्रदायिनी लक्ष्मी भवतिलबते लगम्यते तारित्यादि शाकम्भरी
अकेल्पाणो प्रलयकाले वा सैव महामारी विनाशार्थे अलक्ष्मी अ

स्तोतेत्यादि॥स्तुतासतीभूपगंधादिभिस्तथातेनैवप्रकारेणपूजितास्मतीसादेवीवित्तं च
गुणोमतिं वददाति॥ एतत्तेइत्यादि हेभूपसुरथ एतत्तुतमंदेवीमाहात्म्यं तुभ्यं कथितं एवं प्र
इतिजगतत्पयादेव्याभाव्यं तेनतथैवविनथैवविद्याक्रियते विवेकज्ञानं ज्ञानयेनयेनः
पयेतिमवतोविष्णुमायाभूपिराधाप क्षुभगवतीवासौ विष्णुमायाचेतिकर्मधारय॥
तेनैवप्रकारेण अन्येविवेकिनोऽन्यातानतुच्यज्ञानिवंतोऽमाहेप्राप्नुवंतितेव
रमोहितास्वन्यातामवंतीत्यर्थः॥अतीतानागतवर्तमानकालेषुमोहकारीतिभावः
विकल्पेनततोविकल्पेनगुणः एहीति अन्यथाभूहीतिस्यात सेध्यपिद्वीतिहिवसीस्यात
दात् एहि इतिस्थिते इणोयन्त्यानेतिउपेत्ववकारस्य लोपाभावे आहुरिति कृतेउपेहीति
पूर्वादिहीतिस्थिते धातुः संवंध्यकारभावि॰नउपाकारस्यलोपाभावेनउपाकारर
सवित्ति यितिवृद्धाउपेतिस्यात के विष्णुपररूपत्वेषिनउपेहीतिपठंति तन्नोनेकास॥

॥८४॥

शरत्सु पेहि गच्छ सेव आराधिता सती भोगस्वर्गापवर्गदा भोगः स्वर्गभोगसुखं अपवर्गो मोक्ष
तस्य औषधीति वचनं श्रुत्वा सुरथः स नराधिपो राज्ञा महाभाग मुनिं संशित व्रतं आचरित नियमं दैत्य म
पत्यराक्षतेनूकाररो व्रतश्चेति आकारस्य इकारः ॥५॥ अतिममत्वेन निर्विणः स राजा अतिराज्यममः
रथनादिषु अत्ममत्वेन परमस्नेहेतु व्याचिरक्तः स नराज्यापहरणेन च विलज्जः स नसपस्तत्का
तपः करणार्थं जगाम वत्राजमोमुनेम नेन शील इति क्रोष्टुके सव वैश्योभिजगाम ॥ तपसः करणा
तो हेतुमाह स राजा अम्बापामानुदेव्याः संदर्शनार्थं नद्याः पुलिनं तत्कालेन लेनत्यत्कृत्ले पद्धपु
ट समीपं अस्थितः आश्रितः स च वैश्योपि देव्याः परं आध मुक्तः सूक्तं वेदिके जपनपर
समूहेन कवदेवताय नमस्यते स्तूयते स्तूयते तच्छोलेसु च्यते देवीसूक्तादिकमित्यर्थः ॥ तौ तां
तौ सुरथवैश्यौ तस्मिन्नपुलिनघ्नोतीरे महीमयीं देवीमूर्तिं निर्माय तस्या देव्याः अर्हणं
तं चक्रतुः पुष्पधूपाग्नितर्पणैः तोहोमैः ॥७॥ निराहारौ निराहारौ उपवासिनौ यतात्मानौ

पुष्पकन्यपात्रादिना तन्मनस्कौ तद्गताचितौ समाहितौ सावधानौ निजस्यात्मीयस्य गात्रस्य शरीरस्यासृक् आग्
विरेण उक्षितं तस्मिन्बलिं ददतुः॥ एवमुक्तेन प्रकारेण तयोः सुरथवैश्ययोः समाराधयतोः कृतोपासनयोः प
तात्मनोः संयतेन्द्रियत्वाद्दाकर्षिते राशिरेयोस्त्रिभिर्वर्षैः परितुष्टा सती जगद्धात्री माताधारयत्री चण्डि
का प्रत्यक्षा सत्युवाच। हे नृप त्वया यत्प्रार्थ्यते हे कुशनन्दन वैश्य त्वया यत्प्रार्थ्यते मत्तः मत्सकाशात्तेन तत्सर्वं प्रा
र्थ्यतां युवाभ्यामर्थितं॥ परितुष्टास्मीति तत्सर्वं ददामि। यद्वा प्रार्थ्यतामिति पाठे। ननु प्राप्यतामिति॥ अग्रे प्रा
प्स्यत इति। अभिधानात् अन्यथा पुनरुक्तिः स्यात्॥ तत इति॥ ततस्तदनन्तरं नृपो राज्यं वव्रे प्रार्थितवान्
ने। किं विशिष्टं अन्यजन्मनि जन्मान्तरेऽपि अविभ्रंशिनं विशेषेण भ्रश्यते प्रच्यवत इत्यविभ्रंशि तं विशेषेणा
न्वरणे प्राप्यत इत्यपि भ्रंशिसैव्यास्य संरविरकान्न स्यादि॥११॥ अत्रैव पक्षे व्याख्यानिजं स्वकीयं राज्यं हे स्वं दे पदां कि
रि विशिष्टं हतं नाशितं शत्रूणां बलं सैन्यं सामर्थ्यं यत्र तत् कस्मात् बलात् सामर्थ्यात्। सोऽपि समाधिनामा वैश्योऽपि
स्वशिष्यसुरथायेच्छया जीत्वा हीनोऽपि ततः सुरथवरप्रार्थनानन्तरं तत्त्वज्ञानं वव्रे। ज्ञानं कीदृशं ममेत्याहमिति॥

ममेति अहमिति। चेति हंद्वः ममप्रारोऽव्ययं। अनुकरणं वा इति रारोऽव्ययमेवतेन विभावे न तनि भावः आद्येर इति
रारस्यावाद्यीद्वितीय इति शब्दः स्वरूपपरः ते ममत्वबले अहमित्यादिरूपं ज्ञानं पुनः कीदृशं संसारविच्युतिका
।।४५।। रकं संमसर्गानुबंधी अपेतो हि तज्ज्ञानं भेदात्मकं न स्यविच्युतिकारकं विच्छेदजनकं मोतोपयोगि ज्ञानं
वैरपः कीनिर्विणमानसः संसारोदासीनचित्तः पुनः कीदृक्प्राज्ञः प्रकृष्टा ज्ञा बुद्धिर्यस्य स प्राज्ञः पंडितः अ
तोयद्यपि जात्या सुरया दसावनुत्कृष्टवरयोग्यो न भवति सुरयवरो मोदेसा च कः समाद्यिवरो मोदसा
च कः इत्युत्कृष्टः। तथापि प्राज्ञ इति विशेषणान्निर्विरोगेति विशेषणाद्वा सोत्कृष्टत्वादुत्कृष्टवरयोग्य
तीनानुपपन्ना।। अत्र यद्यपि मम तव परे द्वैतज्ञानमेव घोत्यते तथापि द्वैतज्ञानस्यावास्तवत्वं पुरस्कृत्यो
क्तमिति। न दोषः। यद्वा ममेति चतदा हमिति च ताद्दितेन त्युरुषा वा।। न तेयदपि भिन्नत्वेनाभिधमानं व
स्तुद्दश्यते तदप्यहमेव अभिन्नमेव वस्तु न इत्यदोषः।।१२।। स्वल्पैरित्यादि।। नो नृपतेराजन् स्वल्पेरहे
निकनीयोभिः कानि योभिः। दानैः स्वकीयं राज्यं ईश्वरपदवीं भवान्प्राप्स्यते किंविशिष्टे असखलि ।।४५।।

45

तच्च प्रयुतं स्थिरं किं कृत्वा रिपून् हत्वा तवैतत्स्थानं भविष्यति रिपून् हत्वा स्थितस्य नतवराज्यस्य मस्ख
स्खलितं भविष्यतीति भिन्नं कतं कृत्वैकथं स्तो प्रत्ययनत्समाश्रितसुराहारिपून् हत्वा स्थितस्य न स्खलिति
चाज्यं किंवा रिपून् हत्वा भवान् राज्यं प्राप्स्यते पुनरपि जन्मान्तरगतां न च छिन्ना स्खलितैश्वर्यवरं वस्तो
स्तन्नु कथनमाह भूप पुनरपि मन्वन्तरे सनं विवस्वतो रवेर्देहात् सकाशात् जन्मोत्पत्तिं संप्राप्य जन्मा भ
वान् सावर्णिको नाम प्रसिद्धो मनुर्भुवि पृथिव्यां भविष्यसि। वैश्यवर्येति वैश्यश्रेष्ठ इत्यर्थः॥ वर्यं पदो
पादानात् सुरथाद्वैलक्षण्यं दर्शितमिति भाव॥ प्रयच्छामीति प्रकर्षेण ददामीत्यर्थः। संसिद्ध्यै इति॥
सम्यग्ज्ञानात् स्वर्गादितो विलक्षणा सिद्धिः मुक्तिस्तदर्थं ज्ञानं तत्वज्ञानमित्यर्थः॥ तयोर्वैश्यपार्थि
वयो रित्यपि। यथाभिलषितं वरं दत्वा सद्यस्तत्क्षणात् देवी ताभ्यां भक्त्याभिष्टुता सती अन्तरहिताभावः॥
॥१६॥ एवं दत्वा वरं देवीत्यादि॥ ताभ्यां नृपवैश्याभ्यां भक्त्या कापि कमानसस्य दृष्ट्वा अभिष्टुता सर्वे

॥८८॥

३ ... शता नु वररा नमेवान रनहिंता ॥ नयोर्नेव ना लोकनापोपइत्यर्थः ॥ एवमिति महाव
... सेपः ॥ एवमनेन प्रकारेण देव्याः सकाशात् वरमवाप्य नाविता र्यं तन्वाप्राप्य सावर्णि प
...ः सावर्णिः सूर्यात्मकाणं जन्म प्राप्य सावर्णि मनुरग्रे भविता भविष्यति ॥ अत्र
सप्तशतिका यो व यद्यपि केचिदधिकं नीतिरत्यादिकं पठ्यते तेन यापि तत्याठे न दोषः शते
रं तर भावात् ॥ नावितो शतमनर्भवती तिन्यूनापाठे दोषः ॥ ॥१८॥ ॥
॥ इति श्री देवीमाहात्म्य तात्पर्य टीकायां नागीरथीसमाप्तेरिति ॥ ॥ शुभमस्तु ॥ ॥॥

॥८४॥

१८११